

(ЕР 3221) "ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖОБАЛАУ»

курс бойынша

ДӘРІСТЕР

МОДУЛЬ 1 - ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖОБАЛАУ МЕН НОРМАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Дәріс 1

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

Дәріс жоспары

1. Экологиялық сараптама-алдын ала бақылаудың тиімді нысаны.
2. Экологиялық сараптама. Мақсаттары, міндеттері, функциялары.
3. Экологиялық сараптаманың объектілері, субъектілері және принциптері.

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА-АЛДЫН АЛА БАҚЫЛАУДЫҢ ТИІМДІ НЫСАНЫ

Соңғы жылдары бүкіл өркениетті қоғамда экологиялық бақылау мен басқарудың тиімділігі мәселелері негізгі ұстанымдардың бірін алады. Мұндағы басты рөл белгілі бір объектіні іске асырудың әр кезеңінде қоршаған ортаны қорғаудың белгіленген нормалары мен принциптерін сақтау ғана емес, сонымен бірге адамға жағымсыз әсерлерді анықтау болып табылады. Қызметтің негізгі әдістерін таңдау, сондай-ақ технологиялық және техникалық қорытындыларды қабылдау жобалық және жобалау алдындағы құжаттаманы әзірлеу кезінде объектіні пайдалануға бергенге дейін қажет екені даусыз. Дәл осы кезеңде жоспарланған іс-әрекеттің табиғат пен адам объектілеріне болашақ әсерін бағалау, сондай-ақ әсердің жағымсыз жақтарын барынша азайтуға мүмкіндік беретін жолдарды жасау қажет.

Экологиялық сараптама (ЭС) – бұл экономикалық қызмет жүргізілетін жобалық құжаттаманың заңнамада белгіленген талаптарға сәйкестігін тексеру. Сараптама барысында объектіні жүзеге асыруға жол берілетіндігін анықтайды. Мұндай тексерудің мақсаты-адам қызметінің қоршаған ортаға теріс әсерін болдырмау.

Экологиялық сараптама-бұл экологиялық бақылау мен бақылаудың тәуелсіз түрі, өйткені оның мақсаты теріс әсерлерді анықтау және алдын алу болып табылады. Осы себепті, көп жағдайда ол экологиялық қолайсыз қызмет басталғанға дейін жасалады, сонымен бірге экологиялық және құқықтық нормалардың орындалуының кепілі болады.

ЭС объектісінің (шаруашылық жобалар, жобалау алдындағы құжаттама, бағдарламалар, бұйымдар, материалдар, шикізат, өнім, стандарттар, нормативтер және басқа объектілер, заттар, материалдар, шешімдер және т.б.) ЭС-сы экологиялық қауіпсіздік және ҚО қорғау талаптарына сәйкестігін **алдын ала тексеру** ретінде қарастырылады.

Шын мәнінде, ЭЭ-бұл әлеуметтік-экологиялық, ақпараттық және басқару практикасы саласын қамтитын кеңірек ұғым:

- қоршаған ортаға кешенді әсерді, сондай-ақ жоспарланған немесе іске асырылған қызметтің салдарын бағалау (зерттеу және болжау),

- экологиялық жағдайды бағалау нәтижелері мен жұртшылықтың пікірін ескере отырып, оны сипаттайтын материалдар мен құжаттардың экологиялық талаптарға сәйкестігін бақылау.

Осылайша, *алдын ала бақылаудың тиімді ұйымдық-құқықтық нысаны және басқару қызметінің дербес түрі болып табылатын экологиялық сараптама* (ЭЭ) іс жүзінде бүгінде үш тең емес компонентті қамтиды: қоршаған ортаға әсерді бағалау (**ҚОӘБ**), қоғамдық (**ҚЭС**) және мемлекеттік экологиялық сараптама (**МЭС**), олар экологиялық негіздемемен (ЭЭ) және экологиялық аудитпен (ЭА) бірге экологиялық факторларды үздіксіз есепке алу процесінің негізгі кезеңдерін білдіреді. Бұл процесс идеяның пайда болуынан бастап, жоспарды негіздеу және іске асыру арқылы, қызмет аяқталғаннан кейін ҚО-нің қолайлы сапасына қол жеткізгенге дейін оның барлық кезеңдерінде жүзеге асырылуы керек экономикалық *қызметті* (ШҚЭС) *экологиялық сүйемелдеу* деп аталады.

Егер **МЭС басқарушылық шешім қабылдау сатысында экологиялық талаптарды есепке алуды** қамтамасыз етсе, онда **ҚОӘБ басқарушылық шешім дайындау сатысында** (жобалау кезінде де) *экологиялық талаптарды есепке алуды* қамтамасыз етеді. **ҚЭС** жоспарланған қызметтің барлық қатысушыларының мүдделерінің ымырасын қамтамасыз ете отырып, *екеуін де біріктіре алады*.

2. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА. МАҚСАТТАРЫ, МІНДЕТТЕРІ, ФУНКЦИЯЛАРЫ.

Экологиялық сараптама мен ҚОӘБ-ның мақсаттары жалпы түрде сәйкес келеді және заң бойынша шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған ортаға ықтимал қолайсыз әсерінің және экологиялық сараптама объектісін іске асырудың олармен байланысты әлеуметтік, экономикалық және өзге де салдарларының алдын алу, сондай-ақ азаматтардың ақпаратқа, қолайлы табиғи ортаға және экологиялық қауіпсіздікке конституциялық құқықтарының іске асырылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл ретте **ҚОӘБ**, дайындалған шешімнің экологиялық талаптарға сәйкестігін тексеретін МЭС-тен айырмашылығы, ең алдымен *жобаның кемшіліктерін анықтауға* және оны экологиялық көрсеткіштер тұрғысынан *жақсарту бойынша қажетті шаралар қабылдауға бағытталған*. ҚӘБ азаматтардың сенімді экологиялық ақпаратқа құқығының тікелей көрінісі.

Міндеттерді келесідей тұжырымдауға болады:

А) ҚОӘБ міндеттері:

1) оларда көзделген табиғат қорғау шараларының тиімділігін, толықтығын, негізділігін және жеткіліктілігін, тапсырыс берушінің көзделіп отырған немесе жүзеге асырылатын қызметтің экологиялық тәуекел дәрежесі мен қауіптілігін айқындауының дұрыстығын қамтамасыз ету үшін сараптама

объектілеріне жан-жақты, объективті ғылыми зерттеулер мен талдауды ұйымдастыру және жүргізу,

2) алынған ақпарат негізінде экологиялық болжау;

Б) ЭЭ міндеттері:

1) іске асыру туралы шешім қабылдау алдындағы сатыларда іске асыру көзделген сарапталатын объектілердің экологиялық стандарттарға сәйкестігін немесе жүзеге асырылып жатқан қызметтің аталған стандарттарына сәйкестігін бағалау;

2) бастамашының (тапсырыс берушінің) өзі көздеген қызметті дамыту туралы шешімдердің жобаларын дайындау сапасына мемлекеттік экологиялық бақылауды қамтамасыз ету,

3) объективті, ғылыми негізделген қорытындыларды дайындау және оларды сараптама объектісін іске асыру туралы шешім қабылдайтын өзге де мемлекеттік органдарға уақтылы беру;

в) ҚЭС міндеттері - мүдделердің теңгерімін табу және пайда болған әлеуметтік-психологиялық шиеленісті жою және осы негіздегі қақтығыстарды болдырмау үшін ымыралы шешім табу мақсатында мүдделі тұлғаларды, оның ішінде жұртшылықты СРО-ға ықтимал қолайсыз әсерлер және олармен байланысты әлеуметтік, экономикалық және көзделген қызметтің өзге де салдарлары туралы хабардар ету.

ЭС функциялары:

1. **Табиғат қорғау**-сарапшылардың ұсынымдарын және қолданыстағы заңнаманы ескере отырып, экологиялық сараптаманы уақтылы жүргізу және жобаны іске асыру қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға ықпал етеді;

2. **Алдын алу**-экологиялық сараптама жобалау алдындағы кезең аяқталғаннан кейін объектінің құрылысы басталғанға дейін және жоспарланған қызметті іске асырғанға дейін жүргізіледі, ал жұмыс істеп тұрған объектілерді талдамайды (бұл экологиялық бақылау мен экологиялық аудиттеу құзыретінде);

3. **Болжамдық**-экологиялық сараптаманың функциясы-жоспарланған қызметтің қоршаған ортасы мен адам денсаулығына теріс салдарын алдын – ала болжау және жағымсыз салдарларды жою үшін шаралар қабылдауды талап ету;

4. **Құқық қорғау**-экологиялық сараптаманың функциясы-жоспарланған қызметтің қолданыстағы заңнамаға сәйкестігін тексеру және мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысынсыз іске асыруға тыйым салу.

Мемлекеттік экологиялық сараптама қағидаттары:

1) мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу міндеттілігі;

2) бақылаушы және қадағалаушы мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу;

3) мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындыларының объективтілігі және ғылыми негізделуі;

4) олар өз өкілеттігін жүзеге асырған кезде сараптамалық органдар мен сарапшылардың тәуелсіздігі;

5) жариялылық;

б) мемлекеттік экологиялық сараптаманың кешенділігі мен оның түрлерінің алуан түрлілігі;

7) экологиялық және медициналық-биологиялық мүдделердің басымдылығы болып табылады.

3. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ОБЪЕКТІЛЕРІ МЕН СУБЪЕКТІЛЕРІ.

Экологиялық сараптама мен ҚОӘБ объектілері, әдетте, *сәйкес келеді* – бұл сметалық құны мен тиесілігіне қарамастан, ҚР аумағында іске асыру көзделген объектілер мен іс-шаралар бойынша *жоспар алдындағы, жобалау алдындағы және жобалау материалдары, сондай-ақ лицензиялар мен сертификаттардың экологиялық негіздемелері.*

Жоспарлау алдындағы материалдарға (жұмыстарға) *жоспарлау объектісінің экономикалық, әлеуметтік, өзіндік экологиялық және өзге де сипаттамаларын қамтитын ақпараттық-әдістемелік сипаттағы құжаттар* жатады. Бұл-шаруашылық салаларының даму болжамы, табиғатты және қоршаған табиғи ортаның жай-күйін қорғаудың аумақтық кешенді схемалары, қоныстандырудың бас схемалары, қалалар мен аумақтарды дамытудың схемалары мен жоспарлары, оның ішінде елді мекендерді аудандық жоспарлау (салу), жекелеген табиғи ресурстарды қорғау мен пайдаланудың кешенді схемалары, әртүрлі арнайы аймақтар мен аумақтардың схемалары (оның ішінде: экологиялық апат аймақтары, еркін экономикалық және экологиялық-экономикалық аймақтар).

Жобалау алдындағы материалдарға: құрылыс алаңын (трассаны) таңдау материалдары, техникалық-экономикалық негіздемелер (ТЭН), құрылысты жобалауға арналған негізгі ережелер мен тиісті тапсырмалар, құрылысты жобалауға арналған арнайы шарттар және т. б. жатады.

Жобалық материалдарға құрылыс, қайта құру, дамыту, техникалық қайта жарақтандыру, кәсіпорындарды, ғимараттарды, құрылыстарды және басқа объектілерді жоюға арналған типтік және жеке жұмыс жобалары, сондай-ақ басқа да жұмыс және сметалық құжаттама кіреді.

ҚОӘБ және ЭС-ға жататын шаруашылық қызмет кезеңдері 4-тен кем болмауы мүмкін (жоспарлау, жобалау, құрылыс, жабдық шығару, қызметті штаттық немесе авариялық жүзеге асыру, қайта құру және, сайып келгенде, оны тоқтату, осы қызметтің материалдық құрылымын консервациялау немесе жою).

Заң, мемлекеттік экологиялық сараптаманың субъектілері болып "мемлекеттік органдар мен сараптама комиссияларын..." анықтайды, ал заңда олардың өкілеттіктері нақтыланады және "экологиялық сараптама саласындағы арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар" ұғымы енгізіледі.

ЭС және ҚОӘБ субъектілері, әдетте, бір емес, кем дегенде *үш тарап: тапсырыс беруші, мердігер* (орындаушы) және *тұтынушы* болуға тиіс. **Тапсырыс беруші**-мұндай ЭС тағайындауға немесе ҚОӘБ жүргізуге тиісті құқығы бар мемлекеттік билік құрылымы. **Мердігер (Орындаушы)** әдетте ҒЗИ немесе сараптама (ҚОӘБ) жүргізу тапсырылатын оған ұқсас мекеме немесе

құзыретті орган таңдап алған және ол бекіткен дербес комиссия болып табылады. Қоғамдық қатынастардың осы жүйесіндегі **тұтынушы** ретінде сараптамалық талдаудың мәні болған кәсіпорын (ұйым, мекеме), объектілер немесе құжаттар, сондай-ақ халық саналуы керек. Сараптамалық процесті одан әрі дамыту барысында, мысалы, қосымша немесе қайталама сараптама тағайындау, сараптамалық комиссияның қорытындысына шағымдану, яғни экологиялық-сараптамалық қатынастардың аясын кеңейту кезінде субъектілердің саны мен олардың түрлері өзгеруі мүмкін.

Осыған сәйкес, кең мағынада **ЭС және ҚОӘБ субъектілері** ретінде мыналарды қарастыруға болады:

- егер ҚЭС өткізбесе де, онда ең болмағанда ЭС-ға қатысатын немесе ҚОӘБ жүргізген кезде бақылаушы ретінде **кең жұртшылық**;

-сараптама комиссияларының құрамына кірмейтін, бірақ сараптамаға жататын материалдар мен құжаттарды жасайтын, яғни бастапқы кезеңді іс жүзінде жүргізетін **ғылыми - зерттеу және жобалау ұйымдарының өкілдері**-экологиялық негіздеме және/немесе ҚОӘБ ;

- қолданыстағы экологиялық сараптама немесе аудит объектілеріне (ЭА) қатысты заңдардың, нормалардың, ережелер мен стандарттардың бұзылуы туралы бастапқы ақпаратты анықтайтын **мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарының**, сондай-ақ басқа да ұйымдар мен мекемелердің (оның ішінде ҚОМТРМБМЖ қызметкерлері);

-**ЭС немесе ЭА жататын жұмыс істеп тұрған объектілерде жұмыс істейтін персонал.**

Әдебиет:

1. <https://smekni.com/a/327358-6/ekologicheskaya-ekspertiza-6> / и. И. Букс, С. А. Фомин экологиялық сараптама және қоршаған ортаға әсерді бағалау (ҚОӘБ) Мәскеу МНЭПУ баспасы 1998, 90с. (16-26 б).

2. 09.01.2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі (ҚР 28.10.2019 № 268-VI Заңымен енгізілген өзгерістермен), 2-бөлім. 7-тарау.

3. Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелері. Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 16 ақпандағы № 100 бұйрығы.

Дәріс 2

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАЛАУ МЕН ЖОБАЛАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ.

Дәріс жоспары:

1. Экологиялық сараптама түрлері.
2. Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу рәсімі.
3. Қазақстан үшін экологиялық сараптама жүргізудің ерекшеліктері.

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ТҮРЛЕРІ.

Қазақстан Республикасында экологиялық сараптаманың мынадай түрлері жүзеге асырылады:

- 1) мемлекеттік экологиялық сараптама;
- 2) қоғамдық экологиялық сараптама;
- 3) жобалардың экологиялық сараптамасы.

Экологиялық сараптаманы арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар ұйымдастырған және жүргізген жағдайда, ол **мемлекеттік экологиялық сараптама (МЭС)** деп аталады. МЭС жүргізу шаруашылық объектілерінің барлық жобалары үшін, сондай-ақ аумақтық және салалық даму жоспарлары мен бағдарламалары, нормативтік-техникалық құжаттар, заңнамалық актілер және т.б. үшін міндетті, осылайша *ол жобалар деңгейінде де, стратегиялық құжаттар* деңгейінде де талап етіледі.

Қоғамдық экологиялық сараптама жұртшылықтың бастамасы бойынша ұйымдастырылады. Оның қорытындысы ұсынымдық сипатта болады және құзыретті органның төрағасы немесе оның орынбасары қорытындыны бекіткен жағдайда заңды күшке ие болады. ЭЭ сарапшылары ЭЭБ нәтижелерін ескеруі тиіс, бірақ оның қорытындыларымен келісуге міндетті емес.

2. МЕМЛЕКЕТТІК ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ЖҮРГІЗУ РӘСІМІ.

Экологиялық сараптаманы ұйымдастыру және жүргізу тәртібі "ҚР Экологиялық кодексімен" (2007) және "Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелерімен" (2015) айқындалған.

Ереже сараптамаға құжаттаманы ұсыну тәртібін, МЭС жүргізу тәртібін, жергілікті атқарушы органдар мен арнайы уәкілетті орган арасындағы жауапкершіліктің аражігін ажыратуды, сараптама қорытындысын бекіту тәртібін және т. б. айқындайды.

Мемлекеттік экологиялық сараптамаға жататын I санаттағы объектілерге мемлекеттік экологиялық сараптаманы қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган, II, III және IV санаттарды - облыстардың (республикалық маңызы бар қалалардың, астананың) жергілікті атқарушы органдары жүргізеді.

Бұл саладағы уәкілетті орган ҚР ЭГЖТРМ Экологиялық реттеу және бақылау комитеті болып табылады. Жергілікті атқарушы орган-тиісті

облыстық әкімдіктің, Алматы және Астана қалаларының табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасы.

ЭЭ жүргізу ережелерінде мынадай талаптарды атап өткім келеді-мемлекеттік экологиялық сараптамаға материалдар электрондық нысанда ұсынылады.

Мемлекеттік экологиялық сараптамаға жататын I санаттағы объектілерді уәкілетті орган мен оның аумақтық бөлімшелері арасында бөлу «Мемлекеттік экологиялық сараптамаға жататын I санаттағы объектілерді бөлу және қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган мен оның аумақтық бөлімшелері арасында қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсаттар беру» Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2009 жылғы 23 шілдедегі № 143-Ө бұйрығына сәйкес жүзеге асырылады.

МЭС рәсімі сараптама органдары (немесе сараптамалық құралымдар) сараптама объектісін зерттеу мен бағалауды жүргізетін және негізделген және объективті сараптама қорытындысын қалыптастыратын дәйекті сатылардан тұрады. **МЭС рәсімі мыналарды қамтиды:**

1) мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу туралы *өтінішті* уәкілетті органда, оның аумақтық бөлімшелерінде және жергілікті атқарушы органдарда *тіркеуді*;

2) *алдын ала сараптама*-көзделіп отырған шаруашылық қызметтің ҚОӘБ қоса алғанда, сараптамаға берілген материалдардың, деректемелердің болуын және толықтығын тексеру;

3) сараптаманың қажетті деңгейін айқындауды, материалдарды бағалау мен талдамалық өңдеуді, көзделіп отырған не жүзеге асырылатын қызметтің экологиялық қауіптілік дәрежесін, сараптама объектілерін іске асыру негіздемелерінің жеткіліктілігі мен дұрыстығын анықтауды көздейтін *сараптаманың негізгі кезеңін*;

4) табиғат пайдаланушымен "электрондық үкімет" веб-порталы арқылы *ескертүүлерді нысықтау* www.egov.kz мемлекеттік экологиялық сараптамаға ұсынылатын жобалар мен оларға қоса берілетін материалдар бойынша ескертүүлер болған кезде;

5) *сараптаманың қорытынды кезеңі* - жекелеген сараптамалық бағалаулар мен мемлекеттік экологиялық сараптама нәтижелерін қорыту, материалдарды келісу немесе оларды қабылдамау туралы тұжырымдармен сараптамалық қорытынды дайындау.

I, II, III және IV санаттағы объектілер үшін мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу процесінің схемасы. *Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізудің жалпы мерзімі* I санаттағы объектілер үшін 45 жұмыс күнінен, II санаттағы объектілер үшін 30 жұмыс күнінен, III, IV санаттағы объектілер үшін 15 жұмыс күнінен аспауға тиіс.

Алдын ала сараптама жүргізу мерзімі I санаттағы объектілер үшін 5 жұмыс күні, II, III және IV объектілер үшін 3 жұмыс күні.

Тапсырыс беруші қажетті құжаттардың толық пакетін дайындауы керек.

1) Ережелерінің 1-қосымшаға сәйкес нысан бойынша мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізуге *өтінім*;

2) қоршаған ортаға әсер ететін көзделіп отырған қызметтің жобалау алдындағы және **жобалау құжаттамасы** мынадай құрамда болған жағдайда:·
- әзірлеу деңгейі жобалау сатыларына сәйкес келетін құжат түрінде ресімделген **ҚОӘБ материалдарымен бірге** көзделген қызметтің жобалау алдындағы немесе **жобалау құжаттамасы**;

- Кодекстің 57-2-бабының 1-тармағына сәйкес шаруашылық қызмет түрлері үшін **қоғамдық пікірді есепке алу нәтижелері**.

Табиғат пайдаланушылар үшін ЭЭ кезендері.

Кезең 1. Тапсырыс беруші мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізуге құжаттарды жергілікті атқарушы органға береді (1-қосымша).

Іс жүргізуші өтінішті тіркейді, құжаттарды экологиялық сараптама бөліміне береді, бөлім басшысы қарау үшін жауапты маманды тағайындайды. *Уақыты:* 1 сағат. *Нұсқаулықтар:* Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелері, қоршаған ортаға әсерді бағалау жөніндегі Нұсқаулық. Жобалық құжаттамаға мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу үшін қажетті құжаттар 2-қосымшада көрсетілген. *Кезеңнің нәтижесі:* өтініш қабылданды, тіркелді және қарау үшін маманға жіберілді.

Кезең 2. Экологиялық сараптама бөлімі маманының құжаттардың толықтығын және құзыретін қарауы. Экологиялық сараптама бөлімінің мамандары алдын ала сараптама жүргізеді. *Уақыты:* 5 немесе 3 жұмыс күні. *Нұсқаулықтар:* Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелері, қоршаған ортаға әсерді бағалау жөніндегі Нұсқаулық. *Сатының нәтижесі:* ұсынылған материалдар толық болмаған немесе ұсынылған материалдар басқарманың құзыретіне кірмеген жағдайда өтініш беруші сараптама жүргізуден дәлелді бас тарту алады. Алдын ала сараптама оң болған жағдайда құжаттарды сарапшы белгіленген мерзімде қарайды.

Кезең 3. Сарапшы ұсынылған құжаттардың экологиялық заңнамаға сәйкестігін қарайды және мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысын дайындайды. Ескертулер болған жағдайда өтініш беруші оларды пысықтайды. Бөлім басшысы сарапшының шешімін тексереді және қорытындыға қол қояды. *Уақыты:* санат объектілері үшін 45 күннен, II санат объектілері үшін 1 (бір) айдан, III, IV санат объектілері үшін 15 жұмыс күнінен аспайды. *Нұсқаулықтар:* Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Жер кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексі, "Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "Лицензиялау туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережесі, қоршаған ортаға әсерді бағалау жүргізу жөніндегі Нұсқаулық, шекті рауалы шығарындыларды, төгінділерді, өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастыруды есептеу жөніндегі нұсқаулықтар мен әдістемелік ұсынымдар. *Сатының нәтижесі:* "келісілді" немесе "Келісілді" деген қорытындымен ұсынылған жобаға мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындысын беру.

3. ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЭК-де міндетті ЭЭ-ге жататын объектілер көрсетілген.

1. Міндетті мемлекеттік экологиялық сараптамаға:

1) осы Кодекстің 37-бабында айқындалған кезеңдерге сәйкес қоршаған ортаға әсердің оған ілеспе бағалау материалдарымен бірге қоршаған ортаға әсер етуші межселеніп отырған қызметтің жобалау алдындағы және жобалау құжаттамасы;

3) қоршаған ортаға эмиссиялар нормативтерінің жобалары;

4) іске асырылуы қоршаған ортаға теріс әсерлерге әкеп соғуы мүмкін Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары;

5-1) жоюдың тәсілі мен орны көрсетіле отырып, тауарларды, сондай-ақ тауарларды жою нәтижесінде түзілген қалдықтарды көму, залалсыздандыру, кәдеге жарату немесе өзге де тәсілмен жою мүмкіндігін көздейтін, жою кедендік рәсімімен орналастырылатын тауарларды жою мүмкіндігі туралы материалдар;

6) ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құру және кеңейту, республикалық маңызы бар мемлекеттік табиғи қаумалдар мен мемлекеттік қорық аймақтарын тарату және олардың аумақтарын кішірейту жөніндегі жаратылыстануғылыми және техникалық-экономикалық негіздемелердің жобалары;

7) өсімдіктер мен жануарлар дүниесі ресурстарын алу мен пайдалануға арналған биологиялық негіздемелер;

9) осы аумақтарды экологиялық зілзала немесе төтенше экологиялық жағдай аймақтарына жатқызуды негіздейтін аумақтарды зерттеу материалдары;

10) шектес мемлекеттердің қоршаған ортасына әсер етуі мүмкін немесе оны жүзеге асыру үшін шектес мемлекеттермен ортақ табиғи объектілерді пайдалану қажет болатын не шектес мемлекеттердің Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында айқындалған, оның ішінде "Байқоңыр" кешені бойынша мүдделерін қозғайтын шаруашылық қызмет жобалары жатады.

1-1. "Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органмен келісетін жер қойнауын пайдалану саласындағы жобалау құжаттары міндетті мемлекеттік экологиялық сараптамаға жатпайды.

3. Осы баптың 1-тармағының 1) және 3) тармақшаларында аталған мемлекеттік экологиялық сараптама объектілері осы Кодекстің 40-бабында келтірілген объектілердің сыныпталуына сәйкес I, II, III, IV санаттарға бөлінеді.

Орталық мемлекеттік органдар әзірлейтін, іске асырылуы қоршаған ортаға теріс әсерлерге әкеп соғуы мүмкін Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары I санатқа жатады.

Жергілікті мемлекеттік басқару органдары әзірлейтін Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің, нормативтік-техникалық және нұсқаулық-әдістемелік құжаттардың жобалары II санатқа жатады.

Осы баптың 1-тармағының 6) – 10) тармақшаларында көрсетілген мемлекеттік экологиялық сараптама объектілері I санатқа жатады.

Осы баптың 1-тармағының 5-1) тармақшасында көрсетілген мемлекеттік экологиялық сараптама объектілері III санатқа жатады.

Осы баптың 1-тармағының 1) тармақшасында көрсетілген және осы Кодекстің 40-бабында келтірілген объектілердің жіктеуішіне сәйкес жіктелмейтін, қоршаған ортаға әсер ететін межселеніп отырған қызметтің жобаалды және жобалау құжаттамасы IV санатқа жатады.

ЭколЭ қорытындыларының түрлері (оң, теріс), ЭколЭ оң қорытындысының болмауының құқықтық салдары, ЭколЭ оң қорытындысының қолданылу мерзімі ҚР Экологиялық кодексінің 51-бабында сипатталған:

Жобалау құжаттамасына мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысы I, II және III санаттағы объектілер үшін қоршаған ортаға эмиссиялардың белгіленген нормативтерінің қолданылу мерзімі ішінде, IV санаттағы объектілер үшін - мерзімсіз қолданылады.

ЭЭ алу үшін қажетті материалдарды тапсыру рәсімі мынадай құжаттармен регламенттелген:

- Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 3 маусымдағы № 607 қаулысымен бекітілген "I санаттағы объектілер үшін мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындысын беру" мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандарты;

- Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 26 маусымдағы № 702 қаулысымен бекітілген "II, III және IV санаттағы объектілер үшін мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындыларын беру" мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандарты;

Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу барысында сарапшылар Тапсырыс берушіге дәлелді ескертулер болған жағдайда жібереді, олар тапсырыс берушілерге портал арқылы беріледі:

I санаттағы объектілер үшін 25 (жиырма бес) жұмыс күні ішінде және Тапсырыс беруші порталда ескертулер берілген күннен бастап 10 (он) жұмыс күні ішінде жояды;

II санаттағы объектілер үшін 15 (он бес) жұмыс күні ішінде және Тапсырыс беруші порталда ескертулер берілген күннен бастап 5 (бес) жұмыс күні ішінде жояды;

III және IV санаттағы объектілер үшін 7 (жеті) жұмыс күні ішінде жойылады және Тапсырыс беруші порталда ескертулер берілген күннен бастап 3 (үш) жұмыс күні ішінде жояды.

Олар белгіленген мерзімде жойылған жағдайда, мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысы беріледі.

Олар белгіленген мерзімде жойылмаған жағдайда, мемлекеттік экологиялық сараптаманың теріс қорытындысы беріледі.

МЭС нәтижесі оның мазмұнын екі рет түсіндіруді болдырмайтын қорытындымен аяқталатын сараптамалық қорытынды болып табылады:

"- келісілмейді»;

"- келісіледі".

ҚР Экологиялық кодексінің 57-бабына сәйкес МЭС жариялылығы қамтамасыз етіледі:

1. Мемлекеттік экологиялық сараптаманың жариялылығы және халықтың қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану мәселелері бойынша шешімдерді қабылдауға қатысуы қоғамдық тыңдаулар өткізу арқылы қамтамасыз етіледі.

2. Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу кезеңінде барлық мүдделі азаматтар мен қоғамдық бірлестіктерге өз пікірін білдіру мүмкіндігі беріледі.

3. Мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы табиғат пайдаланушы оны алғаннан кейін бес жұмыс күні ішінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы жергілікті атқарушы органның интернет-ресурсында орналастыруы үшін табиғат пайдаланушыға жіберіледі.

4. Жеке және заңды тұлғалар мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысын Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен даулауға құқылы.

5. Мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындысы бойынша шешім қабылданғаннан кейін барлық мүдделі тұлғаларға осы Кодексте көзделген тәртіппен сараптама объектісі жөнінде ақпарат алу мүмкіндігі беріледі.

Ерекше маңызды жобалар жүргізілетін экологиялық сараптаманың нәтижелерін ҚС қорғау жөніндегі уәкілетті органның - Экологиялық реттеу, бақылау және ЭГТРМ мемлекеттік инспекциясы комитеті жанындағы ҒЭҚ сараптамалық кеңес қарайды.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар.

1. Қазақстан Республикасында экологиялық сараптаманың қандай түрлері бар?

1. Қазақстанда экологиялық сараптама жүргізуді қандай нормативтік-құқықтық құжаттар реттейді?

2. Экологиялық сараптамаға қандай материалдар ұсынылады?
3. Мемлекеттік экологиялық сараптама термині нені білдіреді?
4. Объектілердің әртүрлі санаттарына қандай органдар экологиялық сараптама жүргізеді?
5. Қазақстан Республикасында мемлекеттік экологиялық сараптама рәсімі қалай жүзеге асырылады?

Әдебиет:

2. 09.01.2007 жылғы 28.10.2019 № 268-VI ҚР Заңымен өзгерістер енгізілген- Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, 2-бөлім, 7-тарау.
3. Мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелері. Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 16 ақпандағы № 100 бұйрығы.

Дәріс 3

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖОБАЛАУ МЕН НОРМАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.

Дәріс жоспары

1. Қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуы
2. Қоғамдық экологиялық сараптама

1. ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУҒА ЖҰРТШЫЛЫҚТЫҢ ҚАТЫСУЫ

Жаңартылған Экологиялық кодексте қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуы туралы мақалалар едәуір кеңейтілді.

57-1-бапта жұртшылықтың қатысу нысандары көрсетіледі.

57-1-бап. Жұртшылықтың қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдерді қабылдауға қатысуы

Жұртшылықтың қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдерді қабылдауға қатысуы:

қоғамдық тыңдаулар өткізу;

қоғамдық экологиялық сараптама өткізу;

қоғамдық экологиялық бақылау жүргізу;

мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу кезеңінде мемлекеттік органдарға ескертпелер мен ұсыныстар беру;

мемлекеттік органдардың жанындағы қоғамдық кеңестерге қатысу;

қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі нормативтік құқықтық актілердің жобаларына, оның ішінде Мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының жобаларына ескертпелер мен ұсыныстар беру арқылы жүзеге асырылады.

57-2-бапта қоғамдық тыңдаулар өткізу міндетті жобалар көрсетіледі.

57-2-бап. Қоғамдық тыңдаулар өткізу

1. Қоғамдық тыңдаулардың мынадай:

1) ауыл және орман шаруашылығы, тау-кен өндіру және қайта өңдеу өнеркәсібі, құрылыс, көлік, электрмен жабдықтау, жылумен жабдықтау, сумен жабдықтау, су бұру, қалдықтармен жұмыс істеу және экономиканың басқа да салаларында, қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган айқындаған тізбеге сәйкес шаруашылық қызметінің түрлері бойынша;

2) су қорғау аймақтары мен белдеулеріндегі және сумен жабдықтау көздерінің санитариялық қорғау аймақтарындағы объектілердің орналастырылуы көзделетін;

3) мемлекеттік орман қорының жерлеріндегі объектілердің орналастырылуы көзделетін;

4) мемлекеттік орман қорының жерлеріндегі орманның, оның ішінде елді мекендер шекарасының шеңберіндегі көгалдандыру екепелерінің кесілуі көзделетін;

5) табиғат пайдаланушының ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы және бұрынғы Семей ядролық сынақ полигонының аумағындағы қызметі көзделетін;

6) осы Кодекстің 47-бабы 1-тармағының б), 8), 9) және 10) тармақшаларында көрсетілген мемлекеттік экологиялық сараптама объектілері болып табылатын жобалар бойынша өткізілуі міндетті. Жобалары қоғамдық тыңдауларға шығарылуға жататын шаруашылық қызмет түрлерінің тізбесін қараңыз

2. Жоспарланған қызметтің тапсырыс берушісі (бастамашысы) қоғамдық тыңдауларға қатысу үшін жұртышылықты хабардар ету жөніндегі іс-шараларды өткізуге шарттық негізде қоғамдық бірлестіктерді тартуға құқылы.

3. **Жергілікті атқарушы органдар қоғамдық тыңдаулар өткізілгенге дейін күнтізбелік жиырма күн бұрын** межеленіп отырған шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған ортаға әсерін бағалау рәсіміне және интернет-ресурс арқылы, сондай-ақ хабардар етудің өзге де тәсілдерін пайдалана отырып **осы қызмет бойынша** шешім қабылдау процесіне қатысты **экологиялық ақпаратқа ашық қолжетімділікті қамтамасыз етеді.**

4. Қоғамдық тыңдауларды өткізу тәртібін қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган айқындайды. Қоғамдық тыңдауларды өткізу ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2007 жылғы 7 мамырдағы № 135-ө Бұйрығын қараныз.

2. ҚОҒАМДЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА

60-бапта қоғамдық экологиялық сараптаманың анықтамасы берілген.

60-бап. Қоғамдық экологиялық сараптама

1. Қоғамдық экологиялық сараптама - қоғамдық бірлестіктер құратын сараптама комиссиялары ерікті негізде жүзеге асыратын қызмет түрі.

2. Қоғамдық экологиялық сараптама кез келген шаруашылық және өзге де қызметті азаматтардың өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны сақтау жөніндегі қоғамдық мүдделердің сақталуы тұрғысынан қарайды.

3. Қоғамдық экологиялық сараптама объектісі іске асырылған жағдайда мүдделері қозғалатын жеке тұлғалар немесе қоғамдық бірлестіктер қоғамдық экологиялық сараптаманың бастамашысы болуы мүмкін.

61-бапта қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының анықтамасы, құқықтары мен міндеттері берілген

61-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы

1. Қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы - қоғамдық бірлестіктер, олардың атынан экологиялық сараптама жүргізу туралы өтініш беріледі және сараптама комиссиясының қызметін ұйымдастыру жөнінде шаралар қолданылады.

2. Қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының:

1) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің тапсырыс берушісінен қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге қажетті құжаттар мен материалдар сұратуға;

2) сараптама жүргізу үшін сарапшылық комиссия құруға;

3) қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысын жергілікті атқарушы органдарға және қаржы ұйымдарына табыс етуге құқығы бар.

3. Қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы:

1) қоғамдық экологиялық сараптаманы осы Кодексте жазылған талаптарға сәйкес ұйымдастыруға;

2) қоғамдық экологиялық сараптаманың барысы мен нәтижелері туралы жұртышылықтың хабардар етілуін және қоғамдық экологиялық сараптама қорытындысын әзірлеуде қоғамдық пікірдің есепке алынуын қамтамасыз етуге;

3) қоғамдық экологиялық сараптама қорытындысының барлық мүдделі тараптар үшін ашық болуын қамтамасыз етуге міндетті.

62-бапта қоғамдық экологиялық сараптама сарапшысының анықтамасы, құқықтары мен міндеттері берілген

62-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшылары

1. Қаралатын мәселе бойынша ғылыми және (немесе) практикалық білімі бар және қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы қоғамдық сараптама жүргізуге тартқан жеке тұлға қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшысы болып табылады.

2. Қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшысы мыналар бола алмайды:

1) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің тапсырыс берушісінің өкілі;

2) қоғамдық экологиялық сараптама объектісін әзірлеушінің өкілі;

3) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің аталған тапсырыс берушісімен немесе оны әзірлеушімен еңбек немесе өзге де шарттық қатынаста тұрған жеке тұлға;

4) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің аталған тапсырыс берушісімен немесе оны әзірлеушімен шарттық қатынаста тұрған заңды тұлғаның өкілі.

3. Қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшысы оны жүргізуге Қазақстан Республикасының заңнамасына және қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы берген тапсырмаға сәйкес қатысады.

4. Қоғамдық экологиялық сараптама сарапшысының қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу кезінде қоғамдық экологиялық сараптама объектісі жөнінде қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысына қоса тіркелетін ерекше пікір білдіруге құқығы бар.

Қоғамдық экологиялық сараптама сарапшысы:

1) Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының талаптарын сақтауға;

2) экологиялық сараптама объектісі бойынша өз қорытындысы тұжырымдарының объективтілігі мен негізділігін, сондай-ақ қоғамдық экологиялық сараптаманың атына мүдделі жеке тұлғалар мен қоғамдық бірлестіктерден келіп түскен ескертпелер мен ұсыныстардың ескерілуін қамтамасыз етуге;

3) материалдардың сақталуын және қоғамдық экологиялық сараптамаға ұсынылған мәліметтердің құпиялылығын, сондай-ақ зияткерлік меншіктің қорғалуын қамтамасыз етуге міндетті.

63-бапта қоғамдық экологиялық сараптама объектісіне тапсырыс берушінің құқықтары мен міндеттері көрсетіледі

63-бап. Қоғамдық экологиялық сараптама объектісі тапсырыс берушісінің құқықтары мен міндеттері

1. Жоспарланып отырған басқару, шаруашылық, инвестициялық және өзге де қызметтің жеке немесе заңды тұлғасы қоғамдық экологиялық сараптама объектісіне тапсырыс беруші болып табылады.

2. Қоғамдық экологиялық сараптама объектісіне тапсырыс берушінің:

1) белгіленіп отырған қызмет бойынша құжаттамада қамтылған заңмен қорғалатын құпия мәліметтердің қорғалуына;

2) қоғамдық экологиялық сараптама жүргізудің барысы мен нәтижелері туралы ақпарат алуға және ақпаратқа қол жеткізуге;

3) қоғамдық экологиялық сараптама аясында өткізілетін қоғамдық тыңдауға және өзге де іс-шараларға қатысуға;

4) мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүзеге асыратын органға, жергілікті атқарушы органдарға қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысына өз түсіндірмелері мен түсініктемелерін беруге құқығы бар.

3. Қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің тапсырыс берушісі:

1) қоғамдық экологиялық сараптамаға қажетті құжаттар мен материалдарды беруге;

2) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға қоғамдық экологиялық сараптама қорытындысында баяндалған ұсынымдарға жазбаша жауап беруге міндетті.

64-бапта қоғамдық экологиялық сараптаманы қаржыландыру көздері көрсетіледі

64-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманы қаржыландыру

Қоғамдық экологиялық сараптаманы қаржыландыру:

- 1) қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастыратын және жүргізетін қоғамдық бірлестіктердің өз қаражаттары;
- 2) ерікті қайырымалдықтар, өтеусіз негізде ұсынылған гранттар;
- 3) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде тыйым салынбаған өзге көздер есебінен жүзеге асырылады.

65-бапта ҚОҒАМДЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАНЫ ТІРКЕУ ТӘРТІБІ АЙҚЫНДАЛҒАН

65-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманы тіркеу тәртібі

1. Қоғамдық экологиялық сараптама сараптаманы ұйымдастырушының оны жүргізу туралы өтініші тіркелген жағдайда жүзеге асырылады.

2. Қоғамдық экологиялық сараптаманы тіркеу туралы өтінішті оның ұйымдастырушысы аумағында сараптама объектісінің қызметі жоспарланып отырған жергілікті атқарушы органдарға береді.

3. Қоғамдық экологиялық сараптаманы жүргізу туралы өтініште:

1) қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының атауы, заңды мекенжайы;

2) қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының жарғыда көзделген қызметінің сипаты;

3) қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшылық комиссиясының құрамы туралы мәліметтер;

4) қоғамдық экологиялық сараптама объектісі туралы мәліметтер, қоғамдық экологиялық сараптаманы жүргізу мерзімдері көрсетілуге тиіс.

4. Жергілікті атқарушы органдар қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы өтініш берілген күннен бастап он жұмыс күні ішінде оны тіркеуге немесе тіркеуден бас тартуға міндетті. Көрсетілген мерзім ішінде қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы өтінішті тіркеуден бас тартылмаса, ол тіркелді деп есептеледі.

5. Егер:

1) бұрын осы объектіге қатысты екі рет қоғамдық экологиялық сараптама жүргізілсе;

2) қоғамдық экологиялық сараптама объектісі мемлекеттік, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпия болып табылатын мәліметтерді қамтитын болса;

3) қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының жарғысында осы қоғамдық бірлестіктің қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу жөніндегі қызметі көзделмесе;

4) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің белгіленіп отырған мемлекеттік экологиялық сараптамасы аяқталса, қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастыру туралы өтінішті тіркеуден бас тартылуы мүмкін.

6. Жергілікті атқарушы орган қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы өтінішті тіркеуден бас тартқан жағдайда, бұл жөнінде қоғамдық экологиялық сараптаманың бастамашысы мен ұйымдастырушысына бас тартудың себептерін дәлелді түрде негіздей отырып, жазбаша хабарлайды.

66-бапта ТҰЖЫРЫМДАРДЫҢ ҚҰРАМЫ, МАЗМҰНЫ, ҚОҒАМДЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ ЖІБЕРІЛЕТІН ОРГАНДАР КӨРСЕТІЛЕДІ

66-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысы

1. Қоғамдық экологиялық сараптаманың нәтижелері ұсынымдық сипатта болатын қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысы түрінде ресімделеді.

2. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысында:

1) экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының атауы мен заңды мекенжайы;

- 2) тапсырыс берушінің тегі, аты, әкесінің аты немесе толық атауы, қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің атауы мен орналасқан жері;
- 3) қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы өтініштің жергілікті атқарушы органда тіркелгені туралы мәліметтер;
- 4) қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу мерзімдері;
- 5) қоғамдық экологиялық сараптамадан өткен құжаттаманың құрамы, қоғамдық экологиялық сараптама процесінде пайдаланылған басқа да құжаттардың тізбеленіп көрсетілуі;
- 6) қоғамдық экологиялық сараптаманың сарапшылық комиссиясы мүшелерінің құрамы;
- 7) сараптама нәтижелерінің баяндалуы;
- 8) қоғамдық экологиялық сараптаманың ұйымдастырушысы айқындаған, қоғамдық экологиялық сараптаманы жүргізу жөніндегі тапсырмалардың сипаты;
- 9) қоғамдық экологиялық сараптама процесінің, оның ішінде жұртшылықпен, тапсырыс берушімен және басқа да мүдделі тараптармен өзара іс-қимыл жасасудың сипаттамасы;
- 10) қоғамдық экологиялық сараптаманың тұжырымдары қамтылуға тиіс.

3. Қоғамдық экологиялық сараптама тұжырымдарында:

- 1) қоғамдық экологиялық сараптама объектісінің Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының талаптарына сәйкестігі туралы қорытынды;
- 2) тапсырыс берушінің қоршаған ортаға әсерге жүргізген бағалауының толымдылығы, сапасы мен дұрыстығы жөніндегі сипаттама;
- 3) жұртшылықтың әртүрлі топтарының белгіленіп отырған қызметке көзқарасының сипаттамасы, жұртшылықтың ұсыныстары мен ескертпелеріне жасалған шолу;
- 4) сарапшылардың қоғамдық экологиялық сараптама объектісін іске асыруға экологиялық және әлеуметтік тұрғыдан жол беруге болатыны жөніндегі пікірі;
- 5) мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүзеге асыратын органға, тапсырыс берушіге, сараптама объектісін іске асыруға байланысты шешімдер қабылдайтын мемлекеттік органдарға және заңды тұлғаларға берілетін ұсыныстар мен ұсынымдар қамтылуға тиіс.

4. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысына қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушының уәкілетті өкілі, сараптамалық комиссияның төрағасы мен мүшелері қол қояды.

5. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысы:

- 1) қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге берілген өтінішті тіркеген жергілікті атқарушы органға;
- 2) осы объектінің мемлекеттік экологиялық сараптамасын жүзеге асыратын органға;
- 3) жоспарланып отырған қызметтің тапсырыс берушісіне;
- 4) қоғамдық экологиялық сараптама объектісін іске қосуға байланысты шешімдер қабылдайтын органдарға;
- 5) бұқаралық ақпарат құралдарына жіберіледі.

67-бапта қоғамдық экологиялық сараптама нәтижелерін пайдалану қарастырылады

67-бап. Қоғамдық экологиялық сараптаманың нәтижелерін пайдалану

1. Жоспарланып отырған қызметтің тапсырыс берушісі қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысын алған күннен бастап бір ай ішінде онда қамтылған тұжырымдар мен ұсынымдарды қарауға және өзінің түсіндірмелерін мемлекеттік экологиялық сараптама органына және қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушыға жіберуге міндетті.

2. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысы мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу кезінде қаралуға тиіс. Қарау нәтижелері қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушыға және қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға жіберілуге тиіс.

3. Қоғамдық экологиялық сараптаманың қорытындысы жергілікті атқарушы органдар, қаржы ұйымдары және белгіленіп отырған қызметтің тапсырыс берушісі шешімдер қабылдаған кезде де ескерілуі мүмкін.

Қоғамдық экологиялық сараптаманың нәтижелері ғимараттардың, құрылыстар мен кешендердің, инженерлік және көлік коммуникацияларының құрылысына арналған жобаларға (техникалық-экономикалық негіздемелер және жобалау-сметалық құжаттама) ведомстводан тыс кешенді сараптама жүргізу кезінде де ескерілуі мүмкін.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар.

4. Қазақстан Республикасында қоғамдық экологиялық сараптама қалай жүзеге асырылады?

Әдебиет:

1. 09.01.2007 жылғы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне өзгерістер енгізілді-ҚР 28.10.2019 № 268-VI Заңымен., 2-бөлім, 7-тарау.

4 ДӘРІС

ҚОРШАҒАН ОРТА САПАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАТИВТЕРІ. ҚОРШАҒАН ОРТА КОМПОНЕНТТЕРІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ ҮШІН САПАНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАТИВТЕРІ.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. ҚР экологиялық сараптамасының мәселелері.
2. Экология саласындағы заңнаманы реформалау.
3. РМК «Мемлекеттік сараптама» экологиялық сараптама рәсімін жетілдіру

1. ҚР ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Көріп отырғанымыздай, экологиялық сараптаманың негізгі объектілері Жобалар болып табылады.

Сонымен бірге, **жобалау кезінде теріс экологиялық салдарға тиісті көңіл бөлінбейді.** Сондықтан жаңа технологияны енгізудің салдарын терең және мұқият талдау, әр түрлі нұсқалардан оңтайлы экологиялық зиянсыз таңдау, жоба нәтижесінде ықтимал теріс салдарлардың ең үлкен шеңберін дәл болжау өте маңызды. Бірде-бір құрылыс жобалардың экологиялық сараптамасынсыз жүргізілмеуі тиіс. Қазақстан аумағында салынып жатқан кез келген құрылыс, кез келген нысан тәуелсіз экологиялық сараптамадан өтуі тиіс. Құрылыс жөніндегі жобаларды экологиялық сараптаудың мақсаты - **ескірген технологиялары бар объектілердің құрылысына жол бермеу және қоршаған ортаны ықтимал ластаушылардың пайда болуының алдын алу.**

Сондықтан экологиялық сараптама "апатты жобаны" тоқтату құралы бола алады, бірақ **ол жобаны байыпты пысықтауды және оған елеулі өзгерістер енгізуді қамтамасыз етуге нашар бейімделген.** Экологиялық сараптама арқылы жоспарлау және жобалау сатысында табиғатты ұтымды пайдалануды ұйымдастырудағы көптеген қателіктерден аулақ болуға болады. Экологиялық сараптама қорытындысы – заңды құжат болып табылады, сарапшылар қорытындыға жауапты. Қайта сараптама сарапшылардың елеулі қателігі қатаң және объективті дәлелденген жағдайда ғана жүзеге асырылады. **Бұл жоғары талаптар қоршаған ортаны басқару тәжірибесінде әлі енгізілген жоқ.**

Осылайша, экологиялық сараптаманы теориялық зерттеулерге негізделген сараптамалық бағалауды жүргізетін сарапшылар және жүргізілген жұмыстар туралы нақты эксперименталды ақпарат жүзеге асырады.

Экологиялық сараптаманың қоршаған ортаға әсерлі шешімдер қабылдауына ықпал ету құралы ретінде мүмкіндіктері шектелгенін атап өткен жөн. Бұл мемлекеттік және қоғамдық сараптаманың шектелген құқықтарына ғана емес, сондай-ақ жобаны дайындау циклінде мемлекеттік және қоғамдық экологиялық сараптама орнына да байланысты. **Сараптама жоба толықтай дайын болғанда және осы шешімдердің инерциясы өте жоғары болған кезде тапсырыс беруші (жобалаушымен) барлық шешімдер қабылданған кезде жүзеге асырылады.** Сондықтан сараптама комиссиясы көп жағдайда тек дайын жобамен келісе алады немесе оны толықтай қабылдамайды. Жобаны қайта қарауға мүмкіндік бар болса да, **іс**

жүзінде мұндай нақтылау, әдетте, басты жобалау шешімдеріне әсер етпейді және жиі табиғатта «косметикалық» болып табылады. Мүмкін болатын баламаларды қарау, сараптама кезеңінде ұйымдастырылған түрлі пікірлерді, ұстанымдарды және ұсыныстарды жинау, талдау және қарауды түпкілікті шешімге әсер ету екіталай.

Қоғамдық экологиялық сараптама мәселелері. 2015 жылғы 9 желтоқсанда Қазақстан Республикасының аумағында жобалық құжаттаманың алғашқы қоғамдық экологиялық сараптамасы тіркелді. Қоғамдық экологиялық сараптаманы ұйымдастырушы - "Қарағанды облыстық экологиялық мұражайы"ҚБ. Қоғамдық экологиялық сараптама объектісі Лисаков қаласында қатты тұрмыстық қалдықтар полигоны (ТҚК) құрылысының жобалық құжаттамасы болды.

ҚЭС-ны практикалық ұйымдастыру кезінде кейбір қиындықтар анықталды.

1. Өтініш қабылдайтын және ЭЭ жүргізетін органдар нақты жазылмаған. ҚР Экологиялық кодексіндегі "жергілікті атқарушы органдар" анықтамасы деп "облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдары" түсініледі. Бірақ *ҚЭС өткізу туралы өтініштерді тіркеу үшін облыстық әкімдіктерге жүгіну қажет* екені белгілі болды. Қалалық әкімдіктерге Республикалық маңызы бар қалалар мен Астана қаласының ҚЭС жағдайында ғана жүгіну қажет.

2. ҚЭС жүргізу туралы өтінішті тіркеу мемлекеттік экологиялық сараптама (МЭС) жүргізу аяқталғанға дейін жүргізілуі тиіс. Яғни, егер мемлекеттік экологиялық сараптама аяқталған болса, қоғамдық экологиялық сараптаманы тіркеуге мүмкіндік жоқ. ҚЭС жүргізу туралы өтініш ҚЭС жүргізу туралы өтініш берілген күннен бастап 10 жұмыс күні ішінде қаралуы тиіс. Ал мемлекеттік экологиялық сараптама III және IV санаттағы объектілер үшін – мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүзеге асыратын органдарға берілген сәттен бастап 15 жұмыс күні жүзеге асырылады. *ҚЭС жүргізу туралы өтініш тіркелгенге дейін МЭС аяқталуының жоғары ықтималдығы бар* деп қорытынды жасауға болады. Осылайша, *ҚЭС-ны сәтті ұйымдастыру үшін оны тіркеу туралы өтінішті мемлекеттік экологиялық сараптаманың басталуымен бір уақытта берген жөн.*

3. Мемлекеттік экологиялық сараптаманың басталу күнін бақылаудың практикалық мүмкіндігі жоқ. Заңда МЭС өткізуге арналған өтінімдер "көзделіп отырған қызметке тапсырыс берушінің бұқаралық ақпарат құралдарында міндетті түрде жариялауы тиіс" деп көзделген. Яғни, *белгіленген қызметтің тапсырыс берушісіне МЭС өткізуге өтінімді кез келген газетте, журналда, радиода, теледидарда, интернет-ресурстарда және т. б. жариялау жеткілікті.* Әр түрлі БАҚ-тардың көптігін ескере отырып, халықты МЭС басталғаны туралы *хабардар етудің нақты тәсілін белгілеу қажеттілігі* "пісіп – жетілді" - мысалы, әкімдіктерді МЭС өткізуге өтінімдерді өз сайттарында жариялауға міндеттеу.

2. ЭКОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ РЕФОРМАЛАУ.

2007 жылы экологиялық заңнаманы озық халықаралық актілермен үйлестіруге, жаңа стандарттарға көшуге, мемлекеттік бақылау жүйесін жетілдіруге бағытталған Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі қабылданды.

Қабылданған Экологиялық кодексте заңнаманы реформалау көзделіп отыр және қазірдің өзінде жүзеге асырылуда. Бұдан бұрын қолданылып жүрген "қоршаған ортаны қорғау туралы" Заңға және ТМД елдерінің Экологиялық кодексіне ұқсас барлық заңдарынан айырмашылығы:

- тұрақты даму негіздері заң жүзінде бекітілді, бұл біздің қоғамда осы ұғымның әртүрлі түсіндірілуін болдырмайды;
- экологиялық талаптар заңнамалық деңгейге шығарылды, сол арқылы біздің Конституциямыздың Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары тек заңдармен шектелуі мүмкін деген ережесі орындалады.;
- жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыреті енгізілді; қазіргі заманғы заңнамалық талаптарға сәйкес келетін мемлекеттік бақылауды жүргізу тәртібі толық жазылған, бұл ретте өндірістік бақылаудың рөлі айтарлықтай жоғарылатылған және қоғамдық бақылауды жүргізу тәртібі сипатталған;
- үздік еуропалық тәжірибе үлгісі бойынша ең үздік қолжетімді технологиялар негізінде берілетін кешенді экологиялық рұқсаттар енгізілді, ал экологиялық рұқсаттардың қолданылу мерзімі 3-5 жылға дейін ұлғайтылды және оларды беру тәртібі айтарлықтай жеңілдетілді;
- кәсіпорындар өндіріс күрделілігі және олардың қоршаған ортаға ықтимал әсер ету дәрежесі бойынша 4 топқа бөлінген, әрбір келесі топ үшін экологиялық рұқсаттарды беру тәртібі процедуралық түрде жеңілдетіледі;
- Экологиялық нормалау қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштерін пайдаланатын болады;
- табиғат пайдаланушыларды және берілген рұқсаттарды есепке алу үшін табиғат пайдаланушылардың мемлекеттік тізілімі ұғымы енгізілді;
- қалдықтарға меншік құқығы, оның бір тұлғадан екіншісіне және мемлекетке өтуі бойынша нормалар енгізілді, ал қалдықтарды жіктеу және жіктеу жүйесі Еуроодақтың Базель конвенциясы мен директиваларына сәйкес келтірілді;
- берілетін лицензия түрлерінің саны үштен бірге дейін қысқарды;
- төлемдер жүйесі жеңілдік коэффициенттерін ескере отырып, барлық мөлшерлемелерге негізделеді;
- зиянды есептеу жүйесіне есептеудің тікелей әдістері ұғымы енгізілді; қоршаған ортаға эмиссияларға квоталармен сауда тетігі енгізілді;
- бюджет қаражатын мақсатты жұмсау үшін табиғатты қорғау жобалары конкурсының мүлдем жаңа тетігі енгізілді.

Қазіргі уақытта Комитет Экологиялық кодексті іске асыру үшін 46 қажетті заңға тәуелді актілер қабылдауды қамтамасыз етті. Экологиялық

кодекске қоршаған орта жүйесін одан әрі жетілдіру, оны үздік әлемдік стандарттарға сәйкестендіру үшін қажетті барлық нормалар енгізілді.

Ең үлкен жаңалық рұқсат беру жүйесін реформалау, экологиялық сараптама және қоршаған ортаға эмиссияларды нормалау бойынша экологиялық кодексте белгіленген. Қоршаған ортаны алдын ала қорғау (ескерту) қағидаты әлемнің көптеген елдерінде жалпы қолдауды пайдаланады. Іс жүзінде барлық жерде қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат беру қоршаған ортаға әсерді міндетті бағалау негізінде жүзеге асырылады. Қазақстанда дәстүрлі түрде, ТМД-ның басқа елдеріндегі сияқты, қоршаған ортаға әсерді міндетті бағалаумен және эмиссиялар нормативтерін есептеумен қатар мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізіледі. Осыдан біз неге ұмтылуымыз керек – әсерді бағалау мен эмиссиялар нормативтерінің есебін жобалау циклімен біріктіру, ал рұқсат беру мен экологиялық сараптама беруді бір процеске біріктіру керек. Бұл жұмыс жасалды.

Бұдан басқа, қазір рұқсат беру құжаттарын қайта қарау және оңтайландыру бойынша сараптамалық топтың жұмысы шеңберінде рұқсат беру рәсімдерін оңайлату бойынша жұмыс жалғасуда. Осылайша, ұсынылды:

- осы Кодекстің 71-бабында көзделген критерийлерге сәйкес 1-санаттағы объектілерді қоспағанда, қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындау мен қызметтер көрсетуді лицензиялауды жою;
- қоршаған ортаға әсерді бағалау сатысын **қысқарту** (3 сатыға дейін));
- объектінің санатына байланысты мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу мерзімін қысқарту (2 және одан аз есе));
- **I және II санаттағы** объектілері бар табиғат пайдаланушылардың қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат алу үшін құжаттар пакетін қысқарту;
- қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат алуға өтінімдерді қарастыру мерзімі қысқартылсын (2 есе).

Алайда, түпкілікті түрде барлық рұқсат беру рәсімі келесіге қойылуы тиіс. Кәсіпорын экологиялық рұқсат алуға өтінім береді ("электрондық үкімет"ресурстарын пайдалана отырып). Уәкілетті орган материалдарды қажет болған жағдайда экологиялық сарапшыларға немесе басқа мемлекеттік органдарға келісуге жібере отырып, осы өтінімді қарайды. Яғни, экологиялық сараптама көптеген дамыған мемлекеттерде жасалғандай, уәкілетті органның ішкі процедурасы болуға тиіс.

3. РМК «МЕМЛЕКЕТТІК САРАПТАМА» ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА РӘСІМІН ЖЕТІЛДІРУ

«Мемлекеттік сараптама» РМК-ның тұрақты жұмыс істеп тұрған негізгі қызмет түрлерінің бірі сараптама сапасы және сараптамалық жұмыс уақытының сақталуы болып табылады. Жобалардың тиісті сапасын қамтамасыз ету және жобалық ұйымдардың жауапкершілігін арттыру мақсатында «Мемсараптама» РМК мемлекеттік нормативтерге сәйкес келетін жобалардың толықтығын тексеретін Бос (свободный) бөлім құрады.

Нәтижесінде 2014 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін 4 169 бірлік құжаттама толығымен аяқталмағандықтан қайтарылды. Сондай-ақ,

мемлекеттік сараптаманы өткізу мерзімдерін қанағаттандыру үшін сарапшылар тобының мүшелері жобаның барлық бөлімдері бойынша толық түсініктемелер дайындап жатыр. Бұл тапсырыс берушіге және бас жобалаушыға барлық бөлімдермен, сондай-ақ сарапшының ескертулерімен бірге егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндік береді. Осыған орай, мемлекеттік сараптаманың ескертулерін бас жобалаушы қарау мерзімдері мен дамыту шарттары сақталады.

Барлық процесс бірыңғай ақпараттық жүйенің үнемі талдау және бақылауында болады. Мемлекеттік сараптау жүйесін одан әрі жетілдіру мақсатында РМК «Мемсараптама» халықаралық компаниялардың «Биг Фо» компаниясының құрамына кіретін KPMG Консалтингтік компаниясымен бірлесе отырып, ірі сарапшылар тобына кіретін мемлекеттік сараптаманы жүргізу процесін оңтайландыру бойынша жұмыстын аяқтады.

Жобалық құжаттаманы электронды түрде алу. 2015 жылдан бастап мемлекеттік сараптамаға арналған жобалық құжаттаманы электронды түрде қабылдау жүзеге асырылады. «Жеке кабинетінде «тапсырыс беруші жобаны жасайды және сараптама жүргізу туралы өтінішпен бірге жиынтық құжаттарды жібереді. Электрондық порталға жүктеу арқылы жобалық құжаттаманы СН РК 1.02-03-2001 жүйе «Құрылыстың құжаттамасын әзірлеу, бекіту және құрастыру тәртібі» нормативтік талаптарына сәйкестігін тексереді. Барлық ақпарат алмасу электронды форматта жүргізіледі, бұл уақытты едәуір қысқартады және 45 тәуліктен аспайтын мерзімге төтеп беруге мүмкіндік береді.

Сараптамалық қорытындыны автоматтандыру. Сараптамалық жобалардың толық циклін электрондық форматта толтыру үшін сараптамалық қорытындыларды автоматтандыру бойынша жұмыс жүргізілуде. Бұл жүйенің артықшылықтары. Біріншіден, ҚР стандарттарын таңдау мен байланыстыруды автоматтандыру арқылы алынған сараптамалық қорытындылардың сапасын арттыру. Екіншіден, бұл процесті автоматтандыру арқылы тұжырымның қалыптасу мерзімін қысқарту. Үшіншісі - электрондық цифрлық қолтаңбаны енгізу арқылы ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Сарапшының тапсырыс берушісі дербес кабинетте сарапшылардың пікірін орындаушылар мен QR-кодтың электрондық қолтаңбасымен ала алады. Сараптамалық қорытындының титулдық бетіндегі QR-кодты қарап шығып, тапсырыс беруші сараптамалық қорытындының толық мәтінін сақтайтын бұлтты серверге автоматты түрде ауысады және осы сараптамалық қорытындының дұрыстығын растайды.

"Бір терезе" қағидаты бойынша құрылыс жобаларының ведомстводан тыс кешенді сараптамасы. ҚР Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 1 сәуірдегі № 299 "Қаржыландыру көздеріне қарамастан жаңа ғимараттар мен құрылыстарды, олардың кешендерін, инженерлік және көлік коммуникацияларын салуға, сондай-ақ қолданыстағы ғимараттар мен құрылыстарды қайта жаңартуға, кеңейтуге, техникалық қайта жарақтандыруға, жаңғыртуға және күрделі жөндеуге арналған техникалық-экономикалық негіздемелерге және жобалау-сметалық құжаттамаға ведомстводан тыс кешенді сараптама жүргізу қағидаларын бекіту

туралы "бұйрығына сәйкес" Мемсараптама" РМК жүйесінде барлық міндетті салалық сараптамаларды - экологиялық,

санитарлық-эпидемиологиялық, өнеркәсіптік қауіпсіздікті ескере отырып, "бір терезе" қағидаты бойынша құрылыс жобаларына ведомстводан тыс кешенді сараптама жүзеге асырылады.

«Құрылыс алаңына жобалық-сметалық құжаттаманы әзірлеу кезінде жобалау ұйымы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 40-бабына сәйкес өндірістік объектілердің санитарлық классификациясы және объектінің санаты бойынша қауіптілік класын анықтайды және объектінің функционалдық мақсаттары үшін өнеркәсіптік қауіпсіздік декларациясы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы», Қазақстан Республикасы Заңының 76-бабына сәйкес «Азаматтық қорғау туралы» әзірленді.

Өтініш берілген кезде, бастапқы авторизациялау құжаттары мен электронды порталдағы толық жобалық құжаттарды орналастыру кезінде ұсынылған құрылыс жобасы бойынша кешенді ведомстволық сараптама қатысушыларына ғана рұқсат беріледі. Толық құжаттама электронды порталға жүктеліп, электрондық цифрлық қолтаңбамен куәландырылған, онда құжаттама өнеркәсіп пен ведомстволық сараптама арасында автоматты түрде таратылады.

Бүгінгі күні ведомстводан тыс кешенді сараптама жүргізу ұзақтығының түбегейлі қысқаруы (45 күн) байқалады, өйткені бұрын салалық сараптамаларды дәйекті түрде алудың бұл процесі 270 күнге дейін және одан да көп уақытты алуы мүмкін.

Дәріс 5.

ҚОРШАҒАН ОРТА САПАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАТИВТЕРІ. ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ ҮШІН САПАНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАТИВТЕРІ.

Дәріс жоспары:

1. Экологиялық бағалау сапасын бақылау
2. ЭО бойынша құжаттаманың сапасын тексерудің әртүрлі тәсілдері
3. ЭО сапасын бақылауды жүзеге асыратын органдар.

1.ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ САПАСЫН БАҚЫЛАУ

Экологиялық бағалау-бұл шешім дайындау және қабылдау құралы. Шешім қабылдай отырып, мыналарды білу қажет: қаншалықты толы және анық оның негізіне алынған ақпарат. Мұны тексеру үшін көптеген ұлттық жүйелерде ЭБ сапасын бақылаудың арнайы рәсімдері қарастырылған. Бағалау немесе бақылау сапаны ЭБ процесінің әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі ұйымдар мен адамдар жүргізе алады.

ЭБ сапасын тексеру ЭБ бойынша *құжаттаманы бағалау* немесе *ЭБ процесін бағалау* арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Әрине, құжаттаманы тексеруді ұйымдастыру оңайырақ. Процесті бағалау қиынырақ, әсіресе егер мұндай бағалаудың мәні оның белгілі бір компоненттерінің болуы ғана емес, олардың сапасы болса. Ол үшін ЭБ процесі туралы егжей-тегжейлі және сенімді ақпарат болуы керек (оның негізгі көздерінің бірі құжаттама болып табылады) немесе процестің өзінде болуы керек, бұл әрдайым мүмкін емес. Сонымен қатар, бұл құжаттама ЭБ-ның алдыңғы кезеңдерінің нәтижесі болып табылады, содан кейін ол шешім қабылдауда қолданылады. Осы себептерге байланысты ЭБ сапасын бақылау тәсілдерінің басым көпшілігі құжаттаманың сапасын бағалауға негізделген, *ең алдымен — қоршаған ортаны бағалаудың негізгі құжаты*. Ресми құжаттар мен ғылыми жарияланымдарда тиісті кезең көбінесе құжаттаманың сапасын бағалау (сараптау) ретінде сипатталады.

Сонымен, экологиялық бағалау сапасын бақылаудың негізгі мақсаты-ЭБ нәтижелерінің шешім қабылдауда қолдануға жарамдылығын бағалау. Жалпы жағдайда құжаттаманың (ҚОӘБ) сапасын бақылау барысында шешілуі мүмкін міндеттерді былайша тұжырымдауға болады:

* ҚОӘБ талданған және ұсынылған ақпараттың толықтығын, сондай-ақ қосымша ақпарат ұсыну қажеттілігін бағалау;

* ақпараттың нақтылығы мен дұрыстығын, қолданылған әдістемелердің барабарлығын бағалау;

* жоғарыда сипатталғандай, ҚОӘМ-да ақпаратты ұсыну сапасын бағалау.

Сонымен қатар, көптеген ЭБ жүйелерінде экологиялық бағалау сапасын бақылау жоспарланған қызметті тәуелсіз бағалаумен біріктірілген, оның міндеттері:

* көзделген қызметтің болжамды салдарының маңыздылығын бағалау;

* теріс әсерлердің алдын алу немесе азайту бойынша ұсынылған шаралардың жеткіліктілігін, сондай-ақ қосымша шаралар қабылдау қажеттілігін бағалау;

* жоспарланған қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі немесе мүмкін еместігі туралы, сондай-ақ оны жүзеге асыру шарттары туралы ұсыныстарды қалыптастыру.

ЭБ-ның нақты жүйелерінде осы тізбедегі белгілі бір міндеттер басым ретінде қарастырылуы мүмкін. Көбінесе, әдетте, ұсынылған құжаттама негізінде жүзеге асырылатын ЭБ-ның алдыңғы кезеңдерінде процедураның сақталуын бақылаудың белгілі бір элементтері болады. Кейбір жүйелерде, оның ішінде бұрынғы социалистік елдердің көпшілігінде, ЭБ сапасын бақылау мен жоспарланған қызметті бағалаудың біріктірілген процедурасының мақсаттары қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі немесе мүмкін еместігі туралы міндетті шешім қабылдауды да қамтиды.

Қоршаған ортаны қорғау агенттігінде (АҚШ) қабылданған ҚОЭБ жобасының барабарлығын бағалау шкаласы

1. Барабар. Әсер ету мен баламаларды барабар қарастыру.

2. **Ақпараттың жетіспеушілігі.** ҚОЭБ жобасында барлық ақылға қонымды баламаларды толық бағалау үшін жеткілікті ақпарат жоқ.

3. **Барабар емес.** Әсерлер мен баламаларды талдаудағы кемшіліктер соншалықты маңызды, сондықтан ҚОЭМ жобасы қайта өңделіп, қайта ұсынылуы керек. Егер көзделген қызметті жүзеге асыру туралы шешім қабылданса, қоршаған ортаның сапасы жөніндегі кеңеске шағым жасалуы мүмкін.

Дереккөз: Wood, C., 1995.

Сапаны бақылау нәтижелері арнайы құжатта тұжырымдалуы мүмкін. Көбінесе бұл құжат, ҚОЭМ-мен қатар, жоспарланған қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі туралы шешім қабылдаған кезде қарастырылады. Көптеген жүйелерде осы құжаттың міндетті түрде жариялануы немесе ашықтығы туралы ереже бар. ЕБ сапасын бақылау нәтижесінде жасалуы мүмкін тұжырымдардың сипаты АҚШ мысалында көрсетілген.

2.ЭБ БОЙЫНША ҚҰЖАТТАМАНЫҢ САПАСЫН ТЕКСЕРУДІҢ ӘРТҮРЛІ ТӘСІЛДЕРІ

ЭБ бойынша құжаттаманың сапасын тексерудің әртүрлі тәсілдері болуы мүмкін. **Біріншіден**, оның ЭБ құжаттамасына да, жоспарланған қызметке де — бағалау тақырыбына да **қатысты заңнамалық талаптарға сәйкестігін тексеруге болады.** Мұндай тексеру қажет, бірақ көбінесе бұл жеткіліксіз — нормативтік актілердің талаптары, әдетте, толық емес және нақты емес. **Тағы бір ықтимал тәсіл** - ЭБ процесі барысында бұрын қабылданған құжатпен (**техникалық тапсырмамен немесе ЭБ бағдарламасымен**) және **экологиялық бағалау міндеттерін айқындайтын құжатпен салыстыру.** Мұндай тәсіл мұндай құжатты дайындау туралы заңнамалық талап бар елдерде, мысалы, Нидерландыда жиі қолданылады.

АҚШ қоршаған ортаны қорғау агенттігінде қабылданған жоспарланған қызметтің қоршаған ортаға әсерін бағалау шкаласы.

Lo (lack of Objection): ескертулердің болмауы. ҚОЭМ талдауы жобаның өзгеруін талап ететін ықтимал әсерлерді анықтаған жоқ.

ЕС (Environmental Concerns): экологиялық сипаттағы ескертулер. ҚОӘМ талдауы қоршаған ортаға зиян келтірмеу үшін азайтуға немесе болдырмауға болатын қоршаған ортаға әсерді анықтады.

ЕО (Environmental Objections): экологиялық сипаттағы қарсылықтар. ҚОӘМ талдауы қоршаған ортаға зиян келтірмеу үшін азайту немесе алдын-алу үшін қоршаған ортаға айтарлықтай әсерді анықтады.

ЕУ (Environmentally Unsatisfactory): экологиялық тұрғыдан қанағаттанарлықсыз, ҚОӘМ талдауы айтарлықтай масштабтағы жағымсыз әсерлердің болуын көрсетті. Көзделген қызметті ықпал етуді азайту немесе болдырмау жөніндегі қосымша шараларсыз ұсынылған түрде жүзеге асыруға болмайды. Егер оны осы түрде жүзеге асыру туралы шешім қабылданса, қоршаған ортаның сапасы жөніндегі кенеске шағым жасалады.

Дерек Көзі: Wood, С., 1995

Сонымен, ЭБ құжаттамасының сапасын бағалау үшін жүйелі критерийлер жиынтығы жиі қолданылады. Ең көп таралған жиынтықтардың бірі — Ұлыбританияның Манчестер Университетінде 90-шы жылдардың басында құрылған Ли-Коллидің сапа бағалау пакеті (Ли Н. соавт, 1999). Жергілікті жағдайлар мен заңнама талаптарын ескере отырып бейімделген бұл пакеттің нұсқалары Ұлыбританиядан басқа, Германияда, Швецияда, Венгрияда, Словакияда, Польшада, Болгарияда және басқа да бірқатар елдерде қолданылады. Сондай-ақ, жоспарланған қызметтің нақты түрлерінің ерекшеліктерін ескеретін пакеттің нұсқалары жасалды.

Пакет төрт бөлімнен тұрады:

* белгіленген қызметтің, қызметті жүзеге асыру ауданының және бастапқы шарттардың сипаттамасы;

* негізгі әсерлерді анықтау және бағалау;

* әсерді азайту және болдырмау үшін баламалар мен шаралар;

* ЭБ нәтижелерін ұсыну.

Әрбір бөлім экологиялық бағалаудың осы немесе басқа бөлімінің қаншалықты сапалы орындалғанын жартылай сандық (А-дан D-ге дейінгі бағалау шкаласы негізінде) бағалауға мүмкіндік беретін критерийлер жиынтығын қамтиды.

Әдетте, критерийлер пакеттері белгіленген қызметке қатысты салаларда (мысалы, әкімшілік органдардың мамандары) жеткілікті біліктілігі жоқ адамдардың қолдануына арналған. Алайда, оларды қолдану басқа жағдайларда да негізделген, мысалы, егер құжаттаманы білікті сарапшылар комиссиясы қарастырса. Критерийлер жүйесін қолдану құжаттаманы қарауды ұйымдастыруға, оны жүйелі етуге мүмкіндік береді.

1-кесте-ҚОӘБ

Ішкі санат

Өлшем мазмұны

материалдарының сапа

өлшемдерінің мысалы (Н.

Ли, 1995 бойынша) Санат

Өлшем мазмұны

1.1. Көзделген қызметтің 1.1.1

сипаттамасы

мақсат (мақсаттар), сондай-ақ көзделген қызметті жүзеге асырудың физикалық сипаттамалары, ауқымы мен тәсілдері сипатталуы тиіс. Объектіні салу және оның жұмыс істеуі үшін қажетті материалдар мен шикізаттың

1.1.2

көлемі сипатталуы, сондай-ақ
қолданылатын жерде
өндірістік процестердің
сипаттамасы келтірілуі тиіс.

Көзделген қызметтің мақсаттары мен
міндеттері баяндалуы тиіс

Дәріс 6
ҚОРШАҒАН ОРТА САПАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
НОРМАТИВТЕРІ. ҚОРШАҒАН ОРТА КОМПОНЕНТТЕРІ ЖАЙ-
КҮЙІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ ҮШІН
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САПА НОРМАТИВТЕРІ.

Дәріс жоспары:

4.Превентивтілік қағидаты және стратегиялық экологиялық бағалау

5.Стратегиялық экологиялық бағалау

4. ПРЕВЕНТИВТІЛІК ҚАҒИДАТЫ ЖӘНЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ

Жоғарыда айтылғандай, экологиялық бағалау экологиялық залалдың алдын алуға бағытталған. ЭО дамуының бастапқы кезеңдерінде алдымен жобаны дайындау, содан кейін оны жүзеге асырудың салдарын "есептеу" және осы есептеулердің нәтижелері негізінде көзделіп отырған қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі туралы шешім қабылдау жеткілікті деп есептелді. Кеңес Одағында экологиялық сараптама туралы ерте көзқарастар нақ осындай түсінікке негізделді ("аяқталған жоба экологиялық сараптамадан өтуі тиіс").

Бірақ, тәжірибе көрсеткендей, мұндай тәсіл жеткіліксіз. Егер жоба экологиялық пайымдауларды ескермей әзірленген болса, онда ешқандай сараптама оны экологиялық қауіпсіз ете алмайды. Мысалы, сараптама, ең жақсы жағдайда, косметикалық сипатқа ие "пысықтауға", немесе жалпы алғанда, экономикалық даму мен қоршаған ортаны қорғауға түбегейлі қарсы қоя отырып, "тыйым салу" жобасын қайтаруы мүмкін.

Жобаларды экологиялық бағалау процесі туралы заманауи түсініктер ол жобаны әзірлеудің ең ерте кезеңдерінде басталуы және жобалау процесімен қатар өтуі тиіс. Бұл ретте жобаны экологиялық бағалау нәтижелері қазірдің өзінде қабылданған жобалық шешімдерді "негіздеу" үшін ғана емес, тіпті арнайы табиғат қорғау іс-шараларын әзірлеу үшін ғана емес, объектіні орналастыру орны мен технологиясын таңдау бойынша шешуші шешімдерді қабылдау үшін де пайдаланылады.

Алайда, егер экологиялық бағалау жоғарыда айтылған қағидаттарға сәйкес жүргізілсе де, ол ерте емес деп айтуға болады. Мәселен, кез келген ірі жобаны жүзеге асыру туралы шешім, мысалы, электр станциясын салу, әдетте, салалық бағдарламалар немесе аумақтық даму жоспарлары шеңберінде қабылданады.

Алдын алу принципінен қорытынды - экологиялық бағалаудың мәні жоспар немесе бағдарлама болуы тиіс. Мұндай баға стратегиялық экологиялық бағалау (СЭБ) деп аталады. Мұндай бағалау барысында, атап айтқанда, қойылған мақсаттарға қол жеткізудің баламалы нұсқалары (мысалы, энергия көзінің түрін таңдау, энергия үнемдеуге бағытталған жобалар) қаралуы мүмкін, оның ішінде осы мақсаттарға қол жеткізу үшін нақты жобаларды жүзеге асыру нұсқалары.

Әрине, баламалар жобалық деңгейдегі ЭБ барысында да қаралуы мүмкін (және тиіс), алайда жобаны іске асырудан бас тарту немесе осы кезеңде

объект типінің принципті өзгеруі туралы шешім қабылдау үлкен қиындықтармен байланысты болуы мүмкін.

Алайда СЭБ рөлі баламаларды уақтылы қарауды және олармен байланысты қоршаған ортаға әсерді қамтамасыз етумен шектелмейді. Нақты жобаны жүзеге асыру белгілі бір шамада аумақтың даму бағытын алдын ала анықтай алады. Мысалы, ірі электр станциясын салу энергияны қажет ететін өндірістердің дамуын едәуір шамада алдын ала анықтап, екінші жағынан туризмді дамыту, аумақты рекреациялық пайдалану мүмкіндігін айтарлықтай шектей алады. Әрине, мұндай бағыттар кездейсоқ емес, бірқатар жекелеген жобаларды жүзеге асыру нәтижесінде, жүйелі түрде белгіленген басымдықтардың негізінде саналы түрде айқындалуы тиіс. **Стратегиялық экологиялық бағалау даму басымдықтарын әзірлеу кезінде** экологиялық факторларды есепке алуды қамтамасыз ете отырып, осы процесте **маңызды рөл атқара алады.**

Осылайша, СЭБ Жобаларды экологиялық бағалаудың кейбір шектеулерін жояды ғана емес, сонымен қатар тұрақты дамудың негізгі элементі болып табылады.

СЭБ 20 ғасырдың 80-90 жылдары Батыс елдерінде пайда болды. ЭОЖ-экологиялық факторларды және ұсынылатын стратегиялардың, саясаттардың, жоспарлардың, бағдарламалардың ықтимал экологиялық салдарларын анықтау және есепке алу процесі.

СЭБ мақсаттары:

- 1) жобалық деңгейдегі ҚОӘБ шектеулерін еңсеру;
- 2) жекелеген жобалар деңгейінде барабар қарау мүмкін болмайтын әсерлерді есепке алу;
- 3) орнықты дамуға жәрдемдесу.

Негізгі құжаттар:

1991ж-трансшекаралық контексте ҚОӘБ туралы Конвенция, 91/692/ЕС директивасы

1998-Орхус конвенциясы, 2001/42/ЕО Директива, 2003/4/ЕО Директива, 2003/35 / ЕО Директива

2003 трансшекаралық контексте ҚОӘБ туралы конвенцияға стратегиялық экологиялық бағалау жөніндегі хаттама

2.3. Стратегиялық экологиялық бағалау рәсімі

Стратегиялық экологиялық бағалау стратегиялық шешімдерді әзірлеу және қабылдау процесіне экологиялық факторларды есепке алу мен интеграциялауды қамтамасыз етудің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Ол қабылданған стратегиялық шешімдерді ескере отырып әзірленетін жобалардың ҚОӘБ алдында болады. **СЭБ** жөніндегі хаттамаға сәйкес, **рәсімнің** мақсаты экологиялық-сараптама қызметінің мынадай **бағыттарынан тұрады:**

- 1) Экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты, жоспарлар мен бағдарламаларды, саясат пен заңнаманы әзірлеу кезіндегі салдарды есепке алу жолымен қоршаған ортаны қорғаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету;

- 2) бағалаудың нақты, ашық және тиімді рәсімдерін белгілеу;
- 3) жұртшылықтың оны өткізуге қатысуын қамтамасыз ету;
- 4) тұрақты дамуды қамтамасыз ету мақсатында әзірленетін құжаттарға ұсыныстарды ықпалдастыру (СЭБ хаттамасы, 1-бап).

Стратегиялық экологиялық бағалау заңнамалық, реттеуші немесе әкімшілік нормаларға сәйкес жүргізіледі, оның нәтижелері мемлекеттік билік органдарының шешімдерін қабылдау кезінде ескеріледі, сондықтан СЭБ-да нақты мақсаттар мен міндеттер тұжырымдалуы, бағалау әзірлеушілері мен қолданыстағы жоспарлау құрылымдары арасындағы өзара іс-қимыл қамтамасыз етілуі тиіс.

СЭБ жүргізудің міндеттері:

- 1) барлық экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты салдарды оларды іске асыру жөнінде шешім қабылдағанға дейін оларды жан-жақты қарау;
- 2) бағдарламаларды іске асырудың және орнықты дамуды қамтамасыз етудің ықтимал елеулі қолайсыз салдарының алдын алуға немесе азайтуға ықпал ететін мақсаттарға қол жеткізудің оңтайлы нұсқаларын іздеу;
- 3) бағдарламаларды іске асырудың қоршаған орта немесе халықтың денсаулығы үшін қолайсыз салдарларын болдырмау, азайту немесе өтеу жөнінде тиімді шаралар қабылдау.

СЭБ жүргізудің базалық қағидаттарына (СЭБ бойынша нұсқаулық, 2011):

- * экологиялық проблемаларды шешудің басымдылығы;
- * кез келген деңгейдегі басқару шешімдерін қабылдау нәтижесінде туындайтын экологиялық салдарлар үшін жауапкершілік;
- * жүйелі тәсілді қолдану және жүргізілген бағалаудың кешенділігі;
- * қолда бар экологиялық және өзге де мүмкіндіктерді, тежейтін факторларды анықтау;
- * баламаларды қарау және қолайлы нұсқаны таңдау негіздемесін қамтамасыз ету;
- * болжамдау ұсынылатын жоспарлар мен бағдарламалар мен олардың баламаларының әлеуетті салдарлары мен тәуекелдерін талдау негізінде ұзақ мерзімді перспективада экологиялық жағдайдың өзгеруін болжау;
- * негізгі мүдделі тараптар мен жұртшылықты қатысуға тарту;
- * транспаренттілік және қаржылық тиімділік;
- * басқару шешімдерін қабылдау жүйесіндегі экологиялық мәселелерді есепке алу.

СЭБ қатысушылары.

Процедураны өткізу кезінде Жобаларды экологиялық бағалау процедурасы сияқты қатысушылар топтарын бөледі.

Қызметтің бастамашысы стратегиялық құжатты (жоспарды, бағдарламаны, тұжырымдаманы, схеманы) әзірлейтін және осы құжатқа стратегиялық экологиялық бағалау жүргізудің бастамашысы болып табылатын мемлекеттік орган болып табылады.

Арнайы уәкілетті органдардың СЭБ жағдайында СЭБ жүргізу сапасын келісу, бақылау және жоспар немесе бағдарлама бойынша қорытынды дайындау функцияларын орындайтын ЭОЖ процесіне қатысты арнайы өкілеттіктері болады. Мұндай органдарға, бірінші кезекте, табиғат қорғау қызметі мен денсаулық сақтау салаларына жататын министрліктер мен ведомстволар жатады.

СЭБ жөніндегі сарапшылардың бағалау жүргізу бойынша арнайы өкілеттіктері бар, тиісті біліктілігі бар, толық сенімді және өзекті ақпаратты, тексерілген және аккредиттелген өлшеу құралдары мен әдістерін, әсерді бағалау мен қолайсыз салдарларды болжаудың бекітілген әдістемесін пайдалануға міндетті.

Мүдделі жұртшылық-көзделіп отырған қызметке тікелей қатысы жоқ, бірақ экологиялық бағалауға мүдделілік танытатын жұртшылық тобы мен көзделіп отырған қызметке тікелей қатысы бар топ ұсынған кең жұртшылық.

Мүдделі тарап болып қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына жоспардың/бағдарламаның трансшекаралық әсері көрсетілуі мүмкін және рәсімге қатысуға мүдделі ел табылады.

СЭБ қамту саласы. Стратегиялық экологиялық бағалау болашақта жобаларды іске асыруға рұқсат беру үшін негіз жасайтын секторлардың қызметіне қатысты. Ұлттық қорғанысқа, азаматтық саладағы төтенше жағдайларға қатысты жоспарлар мен бағдарламалар, қаржылық және бюджеттік жоспарлар мен бағдарламалар үшін оны жүргізу талап етілмейді.

СЭБ мынадай салаларды қозғайтын жоспарлар мен бағдарламаларға қатысты жүргізіледі (ЭОЖ бойынша хаттама, 4-бап)):

- * Ауыл шаруашылығы
- * Орман шаруашылығы
- * Рыбное хозяйство
- * Су ресурстарын басқару
- * Жер пайдалану
- * Энергетикалық сала
- * Көлік
- * Туризм
- * Өңірлік даму
- * Қалалық жоспарлау
- * Қалдықтарды кәдеге жарату.

Басқа жоспарлар мен бағдарламалар үшін **СЭБ-ға қажеттілік** хаттаманың ІІІ қосымшасына сәйкес өлшемдер негізінде айқындалады. Оларға жатады:

- * Экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты, атап айтқанда тұрақты дамуға жәрдемдесу мақсатында, ойларды есепке алу қажеттілігі тұрғысынан жоспар немесе бағдарламаның өзектілігі
- * Жоспар немесе бағдарлама жұмыс істеу орнына, сипатына, ауқымына және жағдайларына, ресурстарды бөлуге қатысты жобалар мен басқа да қызметке негіз болатын дәреже

* Басқа жоспарлар мен бағдарламаларға, оның ішінде иерархия тәртібінде ықпал ету дәрежесі

* Экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты, олардың ықтималдығын, ұзақтығын, жиілігін, қайтымдылығын, көлемі мен ауқымын, оның ішінде қозғалатын географиялық ауданды немесе қозғалатын халықтың санын ескере отырып, салдарлардың сипаты.

* Қоршаған орта үшін тәуекелдер

* Зардаптардың трансшекаралық сипаты

* Жоспар немесе бағдарлама танылған ұлттық немесе халықаралық қорғалатын мәртебесі бар ландшафттарды қоса алғанда, бағалы немесе осал аудандарды қозғайтын дәреже.

Стратегиялық экологиялық бағалау схемасы. СЭБ процедурасы көбінесе ҚОӘБ рәсімдеріне ұқсас және күріш ұсынылған схема бойынша жүргізіледі.

Сур. 2. Стратегиялық экологиялық бағалау схемасы

Қаралған схеманың **СЭБ** түріне байланысты өзінің **практикалық жүргізу ерекшеліктері** бар:

Алдын ала бағалау (скрининг)

Қамту саласын анықтау (скопинг)

Экологиялық баяндаманы дайындау

Мемлекеттік органдармен кеңес беру

Жұртшылықпен кеңес беру

Трансшекаралық консультациялар

Шешім қабылдау

Мониторинг

Ретроспективті (біріктірілген емес) **СЭБ** әзірленген жоспарлар мен бағдарламаларға қатысты орындалады және экологиялық аудит схемасы бойынша жүргізіледі. Мұндай СЭБ қысқа мерзімде әзірленеді, шешім қабылдайтын тұлғалардың талаптарына шоғырланған, нақты және қысқаша ұсынымдарды қамтуы тиіс.

Жоспар немесе бағдарлама әзірлеуге **ішінара біріктірілген СЭБ**. Ол стратегиялық құжатты әзірлеумен қатар жүргізіледі, бағалау нәтижелері әзірлеушілерге жоспарлаудың әртүрлі кезеңдерінде ұсынылады, экологиялық баяндама шешім қабылдайтын тұлғалар үшін негізгі аспектілерді қорытындылайды.

Толық интеграцияланған СЭБ сарапшылардың жоспарды/бағдарламаны әзірлеу жөніндегі команданың бөлігі болып табылуымен, қатысушылар арасындағы тиімді коммуникацияны қамтамасыз етуімен ерекшеленеді, олар негізгі мәселелерді анықтайды және әзірлеушілермен бірге бағалауды орындайды, ал СЭБ бойынша экологиялық баяндама бағалауды орындаудың барлық процесін (СЭБ бойынша ақпараттық басшылық) құжаттайды.

Экологиялық баяндаманың мазмұны (СЭБ жөніндегі хаттаманың IV қосымшасы):

1. Жоспардың/бағдарламаның мазмұны мен негізгі мақсаттары туралы және оның басқа жоспарлармен немесе бағдарламалармен байланысы туралы мәліметтер.

2. Қоршаған ортаның қазіргі жай-күйінің, оның ішінде халық денсаулығының тиісті аспектілері және жоспар/бағдарлама жүзеге асырылмаған жағдайда осы жай-күйдің ықтимал өзгеруі.

3. Қоршаған орта жай-күйінің, оның ішінде халықтың денсаулығының елеулі дәрежеде қозғалуы мүмкін аудандардағы сипаттамалары.

4. Экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты, жоспар/бағдарламаға қатысы бар проблемалар.

5. Қоршаған орта саласындағы, оның ішінде жоспарға немесе бағдарламаға қатысы бар халықаралық, ұлттық және басқа деңгейлерде белгіленген халықтың денсаулығына байланысты мақсаттар, сондай-ақ осы мақсаттар мен басқа да экологиялық пайымдауларды, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты, жоспарды/бағдарламаны дайындау процесінде есепке алу тәсілдері.

6. Ықтимал елеулі экологиялық, оның ішінде халықтың денсаулығына байланысты салдарлар.

7. Жоспарды/бағдарламаны жүзеге асырудың нәтижесі болуы мүмкін қоршаған орта үшін, оның ішінде халықтың денсаулығы үшін кез келген елеулі зиянды зардаптардың алдын алу, азайту немесе жұмсарту жөніндегі шаралар.

СЭБ ЖӘНЕ ҚОӘБ: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

Ұқсастығы: ЭБ нысандары/түрлері, процедуралық элементтерді пайдалануға қатысты жалпы мақсаттар мен ұқсастықтар СЭБ қиындықтары:

- Аймақта жүзеге асырылатын жобалардың санын, түрін болжау мүмкін емес;
  - Стратегиялық шешімдерді бағалаудың жалпы әдісі жоқ;
  - Жұртшылықтың қатысуын қамтамасыз ету
  - Методологиялық – экологиялық зардаптарды болжау қиын
- ЭОЖ-да " ярус " тәсілі-қабылданатын шешімдердің бірізділігі ұлттық, өңірлік, жобалық деңгей.

Бақылау сұрақтары:

1. Алдын алу принципі дегеніміз не?
2. Стратегиялық экологиялық бағалау деген не?
3. "Экологиялық сараптама"термині нені білдіреді?
4. Экологиялық сараптама мен ҚОӘБ арасындағы негізгі принциптік айырмашылық қандай?

Әдебиет

1. <http://ecoline-eac.com/wp-content/uploads/2016/03/Strategich-e%60kologich-otsenka-posobie.pdf> М.В. Хотулева, Е.В. Пивцакина, В.В. Виниченко, О.М. Черп, А.Юрковичуте, А.В. Дмитриев Стратегическая экологическая оценка для развития регионального и муниципального планирования Пособие для практиков. Москва:«Эколайн», 2006 45с. (с.6-16).

2.

•https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41083/1/%D0%A3%D0%9C%D0%9A_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%AD%D0%AD%D0%9C%D0%90.pdf Гагина Н.В. Экологическая экспертиза, менеджмен, аудит: учеб.-метод. комплекс. Минск: Изд.Центр БГУ, 2011. -174 с. (с.41-50)..

3. ecoline-eac.com/wp-content/uploads/2016/03/e%60kootsenka.pdf О.М.Черп, В.Н.Виниченко, М.В.Хотулёва, Я.П.Молчанова, С.Ю.Дайман Экологическая оценка и экологическая экспертиза: 3-е издание, переработанное и дополненное, РОО Эколайн, 2001. 141с..119-128

4. http://pnu.edu.ru/media/filer_public/59/8d/598df23e-1bbe-44cc-be4f-618cd7db00d3/eeco-expert-lecture.pdf Оценка воздействия на среду и экологическая экспертиза. Курс лекций, «Тихоокеанский государственный университет, Хабаровск 2018, с. 20-24.
5. Лаевская, Е. В. Правовое регулирование стратегической экологической оценки: международный и зарубежный опыт, состояние и перспективы развития в Республике Беларусь : [монография] / Е. В. Лаевская ; Нац. центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь. – Минск : Четыре четверти, 2017– 172 с. – ISBN 978-985-581- 169-6. (с. 11-14).
6. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/protocol_ecology.pdf Протокол по стратегической экологической оценке к конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте, с.7-17.
7. 4 United Nations Economic Commission for Europe and the Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe. Resource Manual to Support Application of the UNECE Protocol on Strategic Environmental Assessment. 2006.// <http://www.unece.org/env/sea>

7 ДӘРІС

ҚОРШАҒАН ОРТА САПАСЫНЫҢ МАҚСАТТЫ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Дәріс жоспары:

1. Лицензиалау.
2. Экологиялық лицензиялау
3. Лицензия алу және тоқтату ережелері.

1. Лицензиялау

Экологиялық менеджменттің маңызды құралы лицензиялау болып табылады. Лицензия беру туралы, лицензиялардың болуын растайтын құжаттарды қайта ресімдеу, лицензиялардың қолданылуын тоқтата тұру және қайтарып алу және лицензиаттардың тиісті талаптар мен талаптарға сәйкестігін қадағалау жатады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес лицензия - азаматқа немесе заңды тұлғаға белгілі бір қызмет түрімен айналысуға немесе белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға құзыретті мемлекеттік орган берген рұқсат. Лицензия - бұл лицензияланатын қызмет түрін лицензиялаудың талаптарын және лицензиялаушы органның заңды тұлға немесе жеке кәсіпкерге берген шарттарын міндетті түрде орындауға рұқсаты (құқығы).

Экологиялық заңнамаға сәйкес лицензияның функцияларын орындайтын әртүрлі құжаттар пайдаланылады. Оның өздерімен қатар **рұқсаттар**(шығарындылар, төгінділер және қалдықтарды көму үшін), **ағаш кесу билеттері** және т.б. қолданылады. Олардың барлығы «лицензиялау» ұғымымен қамтылған.

Лицензиялау талаптары мен шарттары - лицензияланатын қызмет түрін жүзеге асыру кезінде лицензиаттың орындауы міндетті болып табылатын нормативтік құқықтық актілермен белгіленген талаптар мен шарттардың жиынтығы.

Ең алдымен мемлекеттік қауіпсіздік, мемлекеттік монополия, құқық қорғау, қоршаған ортаны қорғау, мүлік, азаматтардың өмірі мен денсаулығын, мүлкін қорғау мақсатында лицензиялау енгізілді. Қазақстан Республикасындағы лицензиялау жүйесі барлық дамушы елдер үшін тән, бұл бірқатар экономикалық және басқа себептерге байланысты, сондай-ақ көптеген ТМД елдерінде лицензиялаудың тәртібі мен практикасына негізделген. Лицензиялау ресурстарды пайдалану процесін реттейді, оларды пайдалану мен қорғауға экологиялық талаптарды реттейді және мемлекеттік бақылаумен ресурстарын пайдалануға мүмкіндік береді. Ол құқықтарды, заңды мүдделерді, азаматтардың моральдық және денсаулығына, ұлттық қорғаныс және мемлекеттің қауіпсіздігіне және қоршаған ортаға зиян келтіруге, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға және адам өмірінің нашарлауына зиян келтіруі мүмкін әрекеттерді реттейді.

Өнеркәсіптік өндіріспен, ресурстарды пайдаланудан және қалдықтарды шығару мен тұтынуды лицензияға сәйкес жүзеге асыруға байланысты іс-шараларды іске асыру қатаң бекітілген ережелер мен нормативтік актілерге сәйкес болуға тиіс. Сондықтан лицензиялау процесі екі маңызды функцияларды орындайтын экологиялық реттеу тетіктерінің біріне жатқызылуы керек:

- 1) алдын-алу - табиғи ресурстарды пайдаланудың, химиялық, физикалық және биологиялық әсерлердің лимиттерін, қызметтің ауқымы мен түрлеріне қатысты деректерге негізделген өзге де экологиялық жағымсыз жағдайлар туралы лицензияларда белгілеу арқылы;
- 2) бақылау - мемлекеттік уәкілетті органның табиғат пайдаланушы лицензиатының қызметін бақылауды жүзеге асыруында көрініс табады.

2. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЛИЦЕНЗИЯЛАУ.

Экологиялық лицензиялау — бұл табиғат пайдалануды немесе әртүрлі шаруашылық жұмыстарын шешу үшін мемлекеттік органдардың кәсіпорындарға беретін құжаты. Лицензия осы қызметтің түрі мен ауқымын, сондай-ақ оны шектеуі мүмкін әртүрлі экологиялық талаптар мен оларды сақтамаудың ықтималдылығын анықтайды. Кез келген лицензия заңға сәйкес кәсіпорынның қауіпсіз жұмыс істеуі үшін алынады.

Экологиялық лицензиялауға не қажет.

Құжаттар дайындалып, экологиялық сараптамалар мен зерттеулер жүргізіледі, рұқсаттың берілуін және кейіннен орындалуын қадағалау экологиялық лицензиялау деп аталады.

Радиоактивті қалдықтардан басқа кез келген қалдықтарды пайдалану, сақтау, жою, әртүрлі жерлерде қоршаған ортаны қорғау, экологиялық аудит және консалтинг, кәсіпорындар мен салаларда жабдықтарды сертификаттау экологиялық лицензиялау шеңберінде жүзеге асырылады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және қызмет көрсетуге арналған қызметті лицензиялау қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган Қазақстан Республикасының рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензиялау қазіргі уақытта табиғатты пайдалануға келіп тіреледі және табиғи ресурстар мен объектілерді пайдалану (өндіру, алу, алып қоймай пайдалану) құқығына арнайы лицензиялармен, сондай-ақ ластаушы заттарды шығару, төгу және қалдықтарды орналастыру құқығына рұқсаттармен ұсынылған. Бұдан басқа, өнеркәсіптік және өзге де қалдықтарды, материалдарды, заттарды (радиоактивті заттардан басқа) кәдеге жаратуға, қоймалауға, орнын ауыстыруға, көмуге, жоюға байланысты қызметке мемлекеттік лицензия талап етіледі.

Лицензия алу рәсімі субъектіге байланысты лицензия алуға қосымша талаптар белгіленген субъектілер бойынша бөлінеді.

Лицензиялар қызмет көлемі бойынша да бөлінеді:

- 1) бас-мерзімі шектелмей берілетін (әдетте бұл белгілі бір қызмет немесе жұмыс түрін жүзеге асыруға арналған лицензиялар);
- 2) біржолғы-рұқсат етілген көлем, салмақ немесе сан, сондай-ақ мерзім (мысалы, экспорттық немесе импорттық лицензиялар) шегінде белгілі бір шаруашылық операция жасауға);
- 3) операциялық – банк қызметінде белгілі бір операцияны және валюталық заңнамада айқындалған валюталық құндылықтарды пайдалануға байланысты операцияларды жасауға арналған.

Лицензияның күші заңды тұлғаның өтініміне сәйкес бір немесе екі облыстың аумағына қолданылады. Лицензиялар иеліктен шығарылмайды, яғни меншік иесі басқа жеке немесе заңды тұлғаларға бермейді.

Заңда міндетті лицензиялауға жататын қызмет түрлерінің тізімі нақты көрсетілген. Алуға өтінім келіп түскен Қызмет түріне байланысты заңнамада лицензия алу бойынша талаптар тізбесі көзделген.

Лицензиялауға мынадай қызмет түрлері жатады.

Табиғат қорғауды жобалау: Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес міндетті мемлекеттік экологиялық сараптамаға жататын жоспарлау, жоспарлау алдындағы және жобалау құжаттамаларының, өзге де материалдар мен құжаттардың не олардың қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалануға қатысты жекелеген бөлімдері мен бөліктерінің барлық түрлерін әзірлеу.

Табиғатты қорғауды нормалау: Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне сәйкес шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық нормативтер мен экологиялық талаптардың барлық түрлерін әзірлеу.

Экологиялық сараптама саласындағы жұмыстар: сыртқы сарапшылардың көзделіп отырған шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған орта сапасының нормативтеріне және экологиялық талаптарға сәйкестігін белгілеуге, сондай-ақ осы қызметтің қоршаған ортаға ықтимал қолайсыз әсерлерінің және олармен байланысты әлеуметтік салдарлардың алдын алу мақсатында экологиялық сараптама объектісін іске асыруға жол берілетіндігін анықтауға байланысты жұмыстарды орындауы.

Экологиялық аудит саласындағы жұмыстар: аудиттелетін субъектілердің экологиялық тәуекелдерді анықтауға және бағалауға және олардың қызметінің экологиялық қауіпсіздік деңгейін арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеуге бағытталған шаруашылық және өзге де қызметіне тәуелсіз тексеру жүргізу.

Қажетті лицензияларды ресімдегеннен және алғаннан кейін оларды беру шарттарын сақтау және қажетті құжаттаманы қоса бере отырып, белгіленген мерзімде уәкілетті мемлекеттік органға қажетті есептерді немесе ақпаратты ұсыну қажет.

Осылайша, негізгі ұғымдарды атап өтуге болады:

* **біліктілік талаптары**-өтініш берушінің жекелеген лицензияланатын қызмет түрімен және (немесе) лицензияланатын қызмет түрінің түрімен айналысу қабілетін сипаттайтын сандық және сапалық нормативтер мен көрсеткіштердің жиынтығы;

* **бірыңғай технологиялық процесс**-бір лицензияланатын қызмет түрі шеңберінде өндіріс процесінде орындалатын технологиялық өзара байланысты және дәйекті іс-әрекеттердің (жұмыстардың) жиынтығы.

* **лицензиар**-осы Заңға сәйкес лицензиялауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган (Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі лицензиар болады);

* **лицензиат**-лицензиясы бар жеке немесе заңды тұлға;

* **лицензия**-тиісті лицензиар жеке немесе заңды тұлғаға қызметтің жекелеген түрімен айналысуға беретін рұқсат;

* **лицензияланатын қызмет түрі**-айналысу үшін лицензия алу талап етілетін қызмет түрі, белгілі бір әрекет (операция, сақтандыру сыныптары) ;

* **лицензияланатын қызмет түрінің кіші түрі** - бір лицензия шеңберінде тиісті қызмет түрін нақтылау;

* **лицензиялар тізілімі**-берілген, қайта ресімделген, тоқтатыла тұрған, жаңартылған және қолданылуы тоқтатылған лицензиялар туралы мәліметтерді қамтитын деректер базасы;

* **лицензиялау**-лицензияларды беруге және қайта ресімдеуге, лицензиаттардың тиісті талаптарды сақтауына лицензиарларды бақылауды жүзеге асыруға, лицензиялардың қолданылуын тоқтата тұруға және қайта бастауға, лицензиядан айыруға байланысты іс-шаралар кешені;

* **лицензиялық бақылау**-лицензиардың Қазақстан Республикасының Лицензиялау туралы заңнамасын лицензиаттардың сақтауын қамтамасыз етуге бағытталған қызметі;

* **өтініш беруші**-тиісті лицензиарға лицензия және (немесе) лицензияға қосымша беру туралы өтініш берген жеке немесе заңды тұлға.

Лицензиялық заңнаманың нормалары мен талаптарын сақтау Қазақстан Республикасының аумағында экологиялық қызметті жүзеге асыру кезінде маңызды болып табылады.

Экологиялық лицензиялау 2007 жылғы 9 қаңтардағы №212 Экологиялық кодексмен реттеледі.

21-бап. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау

1. Жеке және заңды тұлғалардың осы Кодекстің 40-бабына сәйкес шаруашылық және өзге де қызметтің бірінші санатына экологиялық жобалау, стандарттау және экологиялық аудит жөніндегі қызметі қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және қызмет көрсетуге арналған лицензия негізінде жүзеге асырылады.

2. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және қызмет көрсетуге арналған қызметті лицензиялау қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган Қазақстан Республикасының рұқсаттар мен хабарламалар туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

3. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызметке қойылатын біліктілік талаптарын қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007.06.05 № 457 қаулысымен бекітілген "Рұқсаттар және хабарламалар туралы" Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 16 мамырдағы № 202-V Заңымен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007.06.05 N 457 қаулысымен бекітілген «Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындау және қызметтер көрсету жөніндегі қызметті лицензиялау ережесі» мен, және "Қоршаған ортаны қорғау саласындағы лицензияланатын қызмет түріне қойылатын біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 14 қаңтардағы № 6 бұйрығымен реттеледі.

Осы мәселені шешу кезінде заңмен бекітілген табиғатты пайдалану құқығын алу үшін лицензия беру (рұқсат ету) негізгі құқықтық құжатқа айналады.

Заңнаманы талдау табиғи-ресурстық лицензиялардың әртүрлі себептер бойынша жіктелуіне мүмкіндік береді.

Қолданылу мерзіміне қарай оларды бір реттік, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді бөлуге болады.

Экологиялық лицензиялауға жатады:

- өнеркәсіптік және басқа қалдықтарды (радиоактивті қоспағанда) жою, қоймалау (көму), орналастыру, пайдаға асыру, орнын ауыстыру;
- табиғат қорғау жұмыстарын аумақтарда (акваторияда), шаруашылық және табиғи объектілерде жүргізеді;
- жабдықтарды, өндірістерді, кәсіпорындарды, өндірістік табиғи объектілерді, аумақтарды экологиялық сертификаттау;
- шаруашылық субъектілерінің экологиялық аудитін жүргізу;
- материалдар, заттар, технологиялар, жабдықтар, кәсіпорындардың экологиялық қауіпсіздігін бағалауға байланысты қызмет;
- экологиялық кеңес беру;
- жобаланатын және жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың қоршаған ортаға әсерін бағалау.

3. ЛИЦЕНЗИЯ АЛУ ЖӘНЕ ТОҚТАТУ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Лицензиялау функцияларын орындайтын құжаттар:

- 1) лицензиялар (мысалы, кешенді табиғат пайдалануға);
- 2) рұқсаттар (зиянды заттарды шығаруға);
- 3) ордер (ағаш кесу билеті).

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмыстарды орындауға және қызметтер көрсетуге арналған Лицензия лицензияға қосымша белгіленген біліктілік талаптарына сай келетін табиғатты қорғауды жобалау, нормалау жөніндегі қызметпен, экологиялық сараптама және экологиялық аудит саласындағы жұмыстармен айналысқысы келетін тұлғаға (бұдан әрі - өтініш беруші) беріледі.

Арнайы лицензиялардың түрлері бар: су ресурстары, жер қойнауы, орман ресурстары, жануарлар әлемі. Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің Қазақстан Республикасының аумағында табиғатты қорғауды жобалаумен, нормалаумен, экологиялық сараптама саласындағы жұмыстармен, экологиялық аудитпен айналысу құқығына лицензиясы.	Бас лицензия, қолданылу мерзімі шектеусіз
---	---

Жоғарыда көрсетілген Ережелерге сәйкес лицензия және (немесе) лицензияға қосымша беруден бас тартылуы мүмкін, егер:

- 1) Қазақстан Республикасының заңдарында субъектілердің осы санаты үшін қызмет түрімен айналысуға тыйым салынған;
- 2) осы Ережеге сәйкес талап етілетін барлық құжаттар ұсынылмаса. Өтінуші аталған кедергілерді жойғанда өтініш жалпы негіздерде қаралады;

- 3) Қызмет түріне лицензия беруге өтініш берілген жағдайда жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым енгізілмеген;
- 4) өтініш беруші біліктілік талаптарына сәйкес келмесе;
- 5) өтініш берушіге қатысты оған қызметтің жекелеген түрімен айналысуға тыйым салатын заңды күшіне енген сот үкімінің болуы.

Бұл ретте лицензия ізденушінің лицензия беруден бас тартуына немесе оның әрекетсіздігіне Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен шағымдануға құқығы бар.

Қазақстан Республикасының соттары лицензиялау органының лицензия беруден немесе оның әрекетсіздігінен бас тартуға шағымдану туралы өтініштерін қараған жоқ.

Лицензияның қолданылуын тоқтата тұру, тоқтату, одан айыру

Лицензияның қолданылуын тоқтата тұру, одан айыру Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

Лицензия өз қолданысын мынадай жағдайларда тоқтатады::

- 1) лицензиядан айыру;
- 2) бірігу, қосылу, бөлініп шығу немесе қайта құрылу нысанындағы қайта ұйымдастыруды қоспағанда, жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған, заңды тұлға таратылған, заңды тұлға қайта ұйымдастырылған жағдайларда;
- 3) лицензияны және (немесе) лицензиарға қосымшаны ерікті түрде қайтарған;
- 4) лицензияланатындардың тізбесінен жекелеген қызмет түрі және (немесе) қызметтің кіші түрі алып тасталған жағдайларда жүзеге асырылады.

Лицензияның және (немесе) лицензияға қосымшаның қолданылуы тоқтатылған кезде лицензиат он жұмыс күні ішінде лицензияны және (немесе) лицензияға қосымшаны лицензиарға қайтаруға міндет

ДӘРІС 8

ЭМИССИЯ НОРМАТИВТЕРІ. ЖОЛ БЕРІЛЕТІН ШЫҒАРЫНДЫЛАР НОРМАТИВТЕРІ

Дәрістің мақсаты – студенттерді «экологиялық аудит» түсінігімен, оның міндеттері, тапсырмалары, ұстанымдары, түрлері, құрамы, құрылысы және деңгейлерімен таныстыру.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Экологиялық аудиттің түсінігі мен ерекшеліктері.
2. Экологиялық аудиттің түрлері мен мазмұны.
3. Экологиялық аудитті ұйымдастыру, құрамы, құрылысы.
4. Экологиялық аудиттің деңгейлері.

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ТҮСІНІГІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАЗМҰНЫ.

Аудит есепшоттарды тексеруді білдіреді. Экологиялық аудит дербес (самостоятельный), негізінде мемлекеттік емес, экологиялық іс-әрекеттің түрі ретінде (как) 20 жыл дүниежүзілік тәжірибесінде қолданылады. Ортақ (общий) рәсімі элементтер болғанына қарамай экологиялық аудиттің қаржы аудитқа қарағанда айырмашылығы бар. Ортақ элементтер- оларды мамандаңған адиторлар белгіленген рәсіміне сәйкес жүргізеді. Олардың мақсаты – экономикалық субъект (ұйым) іс-әрекетің заң мен нормативті-нұсқаулық акттеріне сәйкестігің растау (подтвердить). Экологиялық аудиттың (ЭА) қаржы аудиттан басты айрмашылығы – экоаудитты жүргіз үшін өте көп кәсіпорнының (предприятие) табиғатты қорғау мен табиғатты пайдалану іс-әрекеті туралы ақпараттарды жинау, талдау және қужаттауды талап етеді. ЭА-нің ҚОӘБ және ЭС-тан тубегейлі (принципиальное) айырмашылығы аудитты жузеге асыру кезеңінде болады. ЭА қазіргі кезде шынайы бар және жұмыс істейтін объектлерге жүргізіледі.

Экологиялық аудит - бұрынғы не қазіргі кезде бар мәселелерді, ықтимал (потенциальный) экологиялық тәуекелдерді (риск) және осы іс-әрекеттің белгіленген тәртіпке сәйкесеместігің айкындау мақсатында жүгізілетін меншік объектiнің (жылжымайтын мүліктің) не іс-әрекеттің жағдайы мен мәртебесің (статус) тексеру (зерттеу).

Аудиторлық тексерудың әділдігін (объективность), тәуелсіздігін (независимость) қамтамасыз ету үшін бул рәсімді үшінші жақ жүргізуінің тиістілігі –экологиялық аудиттың маңызды түпкі түйіны болады. Мұндай жұмысты әдетте (обычно) арнайы экологиялық аудиторлық фирмалар атқарады. Одан басқа негізгі түпкі түйіндар арасында аудиттың **кешенділігін** (қоршаған ортаға барлық әсерлердің көзқарастарың, экожүйеден бастап халықтың денсаулығы мен қауіпсізділігіне дейін, қамту), берілген ақпараттың **растығы** (достоверность) мен **толықтығың**, тексеру нәтижелердің тұжырымдары үшін адиторлардың **жауапкершілігін**, белгілеу қажет.

Әдетте объектіге тікелей (непосредственно) барып шіғу кезінде ЭА 2-3 күннің ішінде жүргізіледі (объекттің ауқымына байланысты і күннен көп болатыны мүмкін). Сапар кезінде келесі негізгі әрекеттерді орындауы қажет:

- 1) аудиттелетін субъектімен алдын ала танысу;
- 2) аудит жүргізу жоспарын әзірлеу;
- 3) қажетті ақпаратты жинау және жүйелеу;
- 4) аудиттелетін субъектіні қарап тексеру және оның қызметкерлеріне сауал (опрос) жүргізу;
- 5) арнайы зерттеулер көлемін айқындау;
- 6) арнайы зерттеулер жүргізу;
- 7) экологиялық тәуекелдерді айқындау;
- 8) экологиялық қауіпсіздік деңгейін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу;
- 9) экологиялық аудитлорлық есеп жасау.

-ол объектіні аралап шіғу және жоспарда белгіленген үлескілерге (участки) барып шіғу;

-қажет болғанда сынама үлгілердін таңдауын жасау;

-объекттегі мамандар мен қызметкілер (бас инженер, бас технолог, бас энергетик, тазалау құрылыстарының бастығы, экологиялық бөлімнің бастығы, мейірие (медсестра), лабораторияның бастығы, өндірістік бөлімшелерінің бастықтары, т.б.) мен жалғасуды жөндеп және әнгіме жүргізу;

-барлық табиғатты қорғау талаптарды, санитарлық нормаларды, өрт, адам қауіпсізділігінің техникасың орындауы көрсетілген құжаттарды талдау, ең маңызды не объекте болған бұзушылықтарды көрсететін құжаттардың көшірмелерін жасау;

-мемлекеттік бақлау органдармен консультация жүргізу, бул мекемелердін мұрағат объект туралы құжат жинағы мен танысу.

ЭА ұйымдастыру мен жүргізуының жұмыс бірнеше кезеңдерден тұрады:

Халықаралық тәжірибе есебі бойынша **экологиялық аудиттің** келесі негізгі **міндеттерін** көретуге болады

- табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауда субъектің шаруашылық жағынан іс-әрекеті жөнінде нақты мәлімет алу, олардың дүниежүзілік нарықта таза экологиялық технология мен өнімді экологиялық таңбалауды енгізу арқылы бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

- экологиялық талаптардың, нормалардың, ережелердің орындалуына бағытталған экологиялық саясатты өз бетінше реттеуде шаруашылық әрекеттің субъектке көмектесу, ескерту шаралардың жүзеге асуында артықшылықтарын қалыптастыру;

- шаруашылық әрекет субъектілерінің, сақтандыру және қаржы-несие мекемелердің қаржы тәуекелділігін төмендету;

- табиғатты пайдалануды реттеудің негізгі бағыттарын жүзеге асыруда жабдық құру;

- қоршаған орта саласында әрекеттің басқа сфералармен бірлесуі, «экологиялық есептеме» жүргізу;

- ЭА-ның халықаралық ұстаным, әдіс, рәсімдемелерін қолдану;
- Экологиялық аудит бойынша мамандар дайындау.

Экологиялық аудит нысаны ретінде қоршаған ортаға әсер ететін кәсіпорындар мен ғимараттар, құрылыстың жоспары мен бағдарламасының жобалары, шаруашылық нысаналардың қайта құрылуы, кеңеюі, сақтау, тарату бола алады.

2. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТИҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАЗМҰНЫ.

1. Экологиялық аудит аудиттелетін субъектілердің қоршаған ортаға әсері туралы есептілігін талдау жолымен жүргізіледі.

Экологиялық аудит жүргізілген кезде:

қоршаған ортаға әсері туралы тапсырылған есептіліктің дұрыстығын тексеру; өндірістік-технологиялық процестің экологиялық талаптарға сәйкестігін бағалау;

өндірістік мониторинг пен бақылау жүйесінің экологиялық талаптарға сәйкестігін бағалау;

персоналдың біліктілік деңгейін бағалау мақсатымен арнайы зерттеулер мен өлшемдер орындалуы мүмкін.

2. Экологиялық аудиторлар, экологиялық аудиторлық ұйымдар мен аудиттелетін субъектілер арасындағы қарым-қатынас экологиялық аудит жүргізуге арналған шарт негізінде Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарына сәйкес жүзеге асырылады.

ЭА-ның ҚОӘБ және ЭЭ-ден қағидалы айырмашылығы аудитті жүзеге асыру деңгейлерінде байқалады. Ол шынайы жұмыс жасап, қызмет көрсетіп жатқан нысаналарға жасалады.

Экологиялық аудитті жүргізудің нәтижесі болып, ең біріншіден, табиғатты дұрыс пайдаланғанның әсерінен қаржыны үнемдеу және экологиялық талаптарды ұстау табылады.

Жалпы ЭА анықтау мен табуға бағытталған десе болады:

- жылжымайтын мүліктің экологиялық жағдайы;

- нысанның экологиялық бұзылуының деңгейлері;

- берілген территориядағы ластану аймақтары және берілген әрекеттің жүзеге асу нәтижесінде;

- құралдың түрлері мен бақылаудың механизмі, ластанумен күресті, денсаулық мәселесі және қызмет көрсететін нысананың жұмыс қауіпсіздігінің бұзылуы, нормативті талаптарға әрекеттің сәйкес келуі;

- нысананың әрекетін реттейтін, күші бар құқықтық нормалар;

- экологиялық заң талаптарының көзқарасымен нысананың әрекетін нормалау үшін қосымша мәліметтерді қажет ету.

ЭА жүргізгенде және аудиттің нәтижесі бойынша қорытынды баяндама жасалған кезде арнайы қоршаған ортаны қорғауды бақылау жоспары құрылу керек, оның міндеті аудит жүргізген кезде шыққан мәселелерді шешудің жолын табу. Яғни, ЭА-тың әрекетті ретке келтіретін, оны заңның талаптарына сай қылатын келесі бұзушылықтардың алдын алатын құрылымды бағыты бар. Көбінде бұндай жоспарға кіреді:

Мониторинг жүйесін ұйымдастыру барысындағы талаптар мен іс-шаралар тізімі;

Экологиялық статистикалық есеп жүйесі мен құжат жүргізу жүйесін жақсарту үшін ұсыныстар;

Тазалау жабдығының нақты іске қосылған күні (немесе басқа табиғат қорғау технологиялары мен орнатулар);

Нормативтер мен құқықтық нормаларға табылған сәйкессіздікті жою үшін ең бірінші қысқа мерзімді шаралар;

Қызметкерлердің денсаулығына қауіп пен тәуекелді жоюға арналған шаралар.

Жоспар нысананың ең бірінші шұғыл шаралардың өңделуімен бірге экологиялық жағдайдың оңтайлығының өңделген шаралар жүйесі үшін басымдылық жүйесін де қабылдайды. Егер ЭА несиелік мен жалға жүргізілсе, онда табиғатты қорғау және денсаулық жөніндегі қызметкерлердің шұғыл шаралары несиелік келісімге кіре алады.

3. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТИ ҰЙЫМДАСТЫРУ, ҚҰРАМЫ, ҚҰРЫЛЫСЫ.

Ереже бойынша ЭА, оны жүргізі үшін алдын ала жасалған хаттама бойынша жүргізіледі. Экологиялық аудиттің хаттамасының әртүрлі нұсқалары бар (аудит жүргізілген кезде жауап алатын сұрақтар тізімі). Олардың жартысы аудит жүргізілетін нысаналардың түрлері бойынша анықталады. Бұндай хаттама түрлері мұнай өндірісі мен мұнайды шығарумен айналысатын кәсіпорындарда, химиялық өндірісте, қайта өңдеу өндірісінде және т.б. аудит жүргізгенде қабылданады. Әдетте хаттаманың стандартты түрі қабылданады. Хаттаманың мазмұны, оның тереңдігі мен толықтығы ЭА-ні жүргізетін фирмаға немесе ЭА нәтижесіне қызығушылық тудырып отырған қаржы орындарының талаптарына байланысты. Ірі консалтингті фирмалардың көбісі өз хаттамаларын жасап қолданады. Кейбір ЭА хаттама түрлерін халықаралық қаржы институттары құрастырған, мысалы, Еуропалық қайта құру және даму банкі жасаған. Оның қаражатына қаржыланатын және ЭА-на талап ететін барлық жобалар (1 санат бар; егер жоба ЭА-ны қажет етпесе оған 0 санат беріледі), осы стандартты хаттаманың талаптарына сәйкес бағаланады. Осы құжат ЭА бойынша керек есептің қосымшасы мен құрылысының құрамын анықтайды.

Аудит жүргізуде айтарлықтай мәселе мен зерттеудің потенциалды сұрақтарын анықтау үшін нысанаға қысқаша шолу жасалады. Бұл көбінде инвестордың мақсаты және міндеттерімен байланысты және жиі оларға қойылады. Нысанаға берілген жалпы сипаттамаға сәйкес, жоспарланып отырған әрекет бойынша берілген нысанаға бейімделінген арнайы хаттама нұсқасы құрылады.

ЭА нәтижесінде алынған барлық мәліметтер және қорытынды есеп ЭА тапсырушының (жеке меншігі) қатал құпия ақпараты болып табылады. Оны тек техникалық және құқықтық нормалар талаптарын сақтау үшін, қоршаған ортаны қорғауды бақылау жүйесін ұйымдастыруда, қызметкер денсаулығын қорғауда және ресурстарды дұрыс қолдануда пайдаланады.

ЭА-ны жүргізуді ұйымдастыру және жүзеге асыру толығымен инвестордың құзырлығында болады (ЭА кез келген тапсырушысында). Ол эксперттерді тағайындайды (көбінде консалтингті фирманы), аудиттеу бойынша шығындарды төлейді, тексеріс қорытындысы бойынша материалдар дайындайды. Егер инвестор банктен несие алғысы келетін жағдай болса, онда банктің сол мәселемен айналысатын бөліміне барлық қажет экологиялық ақпараттарды беруге жауапты. Банк өзі білетін аудиторларды ұсынала алады. Алынған мәліметтерді тексеру үшін шешім қабылданған жағдайда, банк өз бетінше ЭА жүргізуді ұйымдастыра алады.

ЭА нысанаға барып, 2-3 күн жүргізіледі (нысананың көлеміне байланысты одан да көп болуы мүмкін). Аудиторлардың тексеріс кезінде негізгі әрекеттер орындалуы керек:

- ЭА хаттамасында белгіленген, барлық нысандарды тексеруді аяқтап және барлық аймақтарға бару;
- қажет болған жағдайда үлгі алу;
- нысанада қызмет ететін жұмысшылар және мамандармен байланыс орнатып, әңгімелесу (бас инженер, бас технолог, бас энергетик, тазалау жабдықтарының басшысы, экологиялық бөлім басшысы, медбике, зертхана басшысы, өндіріс аймағының басшысы және т.б.);
- табиғатты қорғау талаптарының орындалғанын, санитарлық нормалар, өрт қауіпсіздігін, техника қауіпсіздігін белгілеп алатын барлық құжаттарды талдау, маңызды немесе нысанада болған бұзушылықтарды келтірген құжаттардың көшірмесін жинау;
- мемлекеттік бақылау органдарының өкілдерімен кеңес жүргізу және осы кеңсенің архивінде жатқан нысана құжаттамасымен танысу.

4. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТИҢ САТЫЛАРЫ.

Тәжірибеде ЭА жүргізуді ұйымдастыру жұмыстары бірнеше еруші сатыдан тұрады:

I Саты. Даярлық әрекет (инвестор міндеті)

1 қадам. ЭА жоспары мен кестесін құру:

аудит мүмкіндік бойынша жұмыс күндері мен сағаттарда жүргізілуі керек; нысана басшысы барлық қажет қатынастармен, ішкі транспортпен, аудиторлардың орналасуымен қамтамасыз ету керек;

Басшы жұмыс уақытында аудиторларды қорғаныс киімдерімен, жабдықтармен қамтамасыз етіп, барлық қауіпсіздік ережелерін ескерту қажет.

2 қадам. ЭА көрсеткіштерін анықтау және аудиторлар тобын таңдау:

Экологиялық аудит кезінде тексеріс пен анализге жататын барлық негізгі құжаттар

1. «Атмосфераға түсетін шекті рауалы төгінді» томы.
2. «Суға түсетін шекті рауалы тастанды» томы
3. «Қалдықтар инвентаризациясы» томы
4. Кәсіпорынның экологиялық төлқұжаты

5. Госкомстатқа есеп түрі: «2-тп ауа» түрі, «2-тп су қалдықтары» түрі
6. Ресурстарды пайдаланғаны үшін, тастандылар, төгінділер, өндіріс және қалдықтар утилизациясының төлемдер тізімі.
7. Ресурстарды пайдалану лицензиясы: арнайы су пайдалануға, жер телімін иемдену мен пайдалану құқығына, кен орындарын қолдану құқығына, орман пайдалануға, жануар әлемі нысанын пайдалануға және т.б.
8. Тоған ұнғымаларына төлқұжат.
9. Бақылау органдарының тексерісі мен инспекциясының материалдары: санэпидембақылау, өрт бақылауы, табиғатты қорғау жөніндегі комитеттері, Госатомқадағалау, Госгортехқадағалау, балық инспекциясы және т.б.
10. Ауа, су, топырақ, жерасты сулары, ағынды сулардың сапасы мен жағдайына жасалған анализ материалдар (канализацияға және сызықтық).
11. Экологиялық аудитті жүргізуге қажет техникалық құжаттар тізімі.

Жалпы материалдар:

- аймақ картасы мен жоспары;
- қоршаған орта сапасын бақылау жүйесін қоса, нысана әрекетіне қысқаша сипаттама;
- қоршаған ортаға әсер ете алатын қоршаған ортаны қорғау сапасы немесе әрекеті мен бақылау бойынша қабылданған немесе бекітілген шаралар тізімі;
- экологиялық аудит, тексеріс, инспекция жүргізілген туралы соңғы мәліметтер және т.б..

Қауіпті материалдар және қалдықтар:

- нысанадағы шикізат, субөнім, аралық өнімдер, соңғы өнім, зертханалық химикаттар, және т.б. жыл сайын қолдану көлемін бағалаумен, нысанада сақтау көлемімен, қойманың түрі мен көлемін қоса алғанда, маңызды қауіпті материалдарды инвентаризациялау;
- қойма тізімі: жерүсті сыйымды ыдыс, жерасты сыйымды ыдыс, контейнер мен тара астындағы аймақ, шашылған материалдарда сақтау орыны;
- қалдықтардың сипаттамасы, өндіріс көлемі, сақтау және утилизация әдістері тіркелген толық тізімі;
- қалдықтарды өңдеу, сақтау, жою әдістеріне сипаттама;
- қалдықтарды азайту әдістерінің сипаттамасы.

Топырақ және жерасты сулары:

- аймақты иемденушінің тарихы мен пайдалануына сипаттама;
- топырақ және жерасты суларының ластану жағдайлары мен кез келген белгілеріне сипаттама;
- экологиялық салдар тудыратын барлық апат жағдайлардың тізімі;
- топырақ және су тексерістері мен анализдерінің нәтижелері;
- бақылау құдықтары мен су бөгеттері бойынша мәліметтер;
- топырақ үлгісіне сипаттама;

- қалпына келтіру бойынша барлық жұмыстарға сипаттама. Ағынды сулар тастандысы:
- көдердің сипаттамасы мен тізімін, бақылау және тазалау жабдықтарды қоса алғанда, аймақтағы барлық ағындыларға сипаттама және инвентаризация;
- аймақтың географиялық орнымен байланысты тастандыларға ерекше шектеу;
- ағынды суларды тазалау мен тастандылар бойынша нысананы сипаттау;
- сызықты канализация мен құю орны жүйесі;
- тастандылар мониторингі бойынша мәліметтер.

Атмосфераға төгінді:

- көздер сипаттамасы мен тізімі, төгінділерді аулау мен азайту бойынша жабдықпен қамтамасыз ету;
- төгінділердің сапасының анализі, мониторинг, бақылау мәліметтері.

Қосымша материалдар:

- мемлекеттік экологиялық сараптама қорытындысының көшірмесі;
- жалпы аудит немесе тек арнайы территория, нысана бойынша және өткізу тапсырмасы;
- еркін фирмамен/ сарапшылармен, нысананың осы түрімен таныстармен және тұрған жерінің мемлекетімен келісімге келу;
- аудиторлық топтың қол жетімділігін анықтау және жолы мен орналысуын ұйымдастыруды тексеру.
- 3 Қадам. ЭА хаттамасында аудиторлармен дайындық.
- **II Саты. Экологиялық аудита жүргізу** (еркін аудиторлар міндеті).
- 4 Қадам. Бастапқы ақпаратты шолу.
- 5 Қадам. Нысана инспекциясы.
- 6 Қадам. Қызметкерлермен сұхбаттасу және жазбаларды шолу.
- 7 Қадам. Аудиттің нәтижесін бағалау және инвесторға нәтижені мәлімдеу.
- **III Саты. Экологиялық аудитті жүргізгеннен кейін** (еркін аудиторлар міндеті).

8 Қадам. ЭА бойынша мәлімдеме жобасы және оның анықтау мен ескерту үшін инвестор мен нысанаға ұсынысы (несие болса, банкке де).

9 Қадам. Ескерту есебі.

10 Қадам. Қорытынды мәлімдемені дайындау және оның инвесторға қысынысы.

IV Саты. Бітіру (инвестор міндеті).

11 Қадам. Басқару бойынша әрекет жоспарын өңдеу және ұсыну.

12 Қадам. Банкке соңғы мәлімдемені ұсыну (жалға алған жағдайда).

13 Қадам. Жоспардың орындалуы бойынша тұрақты (жыл сайынғы) мәлімдемелер (32).

Аудит үрдісінің мазмұны 6 кестеде. - Киянский В.В., Графкин А.В., Киянская О.В., Рысбекова М.А. бойынша. Қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесі ISO 14000 бойынша кестеде, сызбада және диаграммада.

Соған орай, экологиялық аудитті жүргізу тәжірибесі аудиттеу мазмұны мен үрдісінде ҚОӘБ сипаты бар екенін көрсетеді, зерттеу жағынан және белгілі бір мөлшерде, әсердің аналогиялық баға жағынан, бірақ әсер потенциалды емес, жұмыс жасап жатқан өндірістің шынайы, нақты жағдайында. Басқа жағынан, ЭА мағынасы құжат тексеру бөлімінде және экологиялық заңдылыққа әрекеттің сәйкес келуі жағынан экологиялық сараптаманың сипаты көрсетеді. Бірақ, ЭА нәтижесі ЭЭ сияқты заңды күші жоқ, бүгінгі күні, ҚОӘБ нәтижесі сияқты мемлекеттік органдарға орындалу мен ұсынуға міндетті емес.

Өзін-өзі бақылау үшін сұрақтар.

1. Экологиялық аудит термині нені білдіреді және оның ҚОӘБ мен ЭЭ-ден айырмашылығы неде?
2. Экологиялық аудит қандай тапсырмаларды қамтиды?
3. Экологиялық аудиттің қандай түрлері бар?
4. Экологиялық аудит нені анықтау мен табуға бағытталған?
5. Аудитті жүргізу хаттамасы деген не және оның қандай түрлері бар?
6. Экологиялық аудитті жүргізу қалай ұйымдастырылады?
7. Экологиялық аудитқа қандай әрекеттер жатады?
8. Экологиялық аудит қандай сатыларға бөлінеді?
9. Қандай мәліметтер экологиялық аудиттің үрдісі кезінде қарастырылады?

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Серов Г.П. Экологический аудит- М.: «Экзамен»,1999.
2. Алыбаева Р.А. Экологическая экспертиза, Алматы, 2004, с. 58-108.
3. Потравный И. Экологический аудит: проблема становления и развития // Экологическая экспертиза – М – ВИНТИ / ЦЕП–1999. -№ 1.
4. Шестаков А.С. Экологический аудит: Вопросы теории и практики // Экологическая экспертиза –М- ВИНТИ / ЦЕП-1999.-№1.
5. Сидорчук В.Л. Место и роль экологического аудита в управлении природопользованием. Экологическая экспертиза, № 5. М., 2000.
6. Демина Л.А. экологический аудит: прошлое, настоящее, будущее // М.: ВИНТИ/ЦЕП-2000, № 6.

9 ДӘРІС

ЭМИССИЯ НОРМАТИВТЕРІ. ЖОЛ БЕРІЛЕТІН ТӨГІНДІЛЕРДІҢ НОРМАТИВТЕРІ.

Дәріс мақсаты – студенттерді Қазақстандағы экологиялық аудиттің болмысының сатыларымен, экологиялық кодекстің экологиялық аудит туралы бөлімдерімен, үрдістің қорытындыларымен таныстыру.

Кілттік сөздер – экологиялық аудит, болмыс сатылары, заңдылық, шетелдік инвесторлар, түрлер, өткізу негізі, өткізу жоспары, ҚР аудиторлар палатасы, әрекет, сатылар, нәтижелілік, экологиялық қауіпсіздік деңгейін жоғарлату жөнінде ұсыныстардың өңдеу.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Экологиялық аудитті Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау практикасындағы қызмет ретінде енгізу.
2. Қазақстан Республикасында экологиялық аудиттің ерекшеліктері
3. Экологиялық аудиторлық қызметі, палатасы.
4. Экологиялық аудитті жүргізудің нәтижелігі.

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ПРАКТИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТ РЕТІНДЕ ЕНГІЗУ.

Экологиялық аудит қоршаған ортаны қорғау және қоршаған ортаны қорғау құралы ретінде Қазақстан үшін жаңа болып табылады. Себептер әртүрлі.

1. Экологиялық менеджмент жүйесінде экологиялық компонент экономикалық тұрғыдан тиімсіз деп саналатын демократиялық институттардың және нарықтық қатынастардың одан әрі дамуы.
2. Экологиялық менеджменттің құқықтық аспектілерін дамытудың жоқтығы.
3. Мемлекеттің кең аумағы, ауқымды ресурстық потенциал, кең географиялық және экономикалық аймақтардың пайда болған экологиялық мәселелерін шешуге мүмкіндік берді.
4. Өндірістік жер серіктерін қоспағанда, халықтың тығыздығы төмен.
5. Экологиялық менеджмент үшін төлеудің тамаша механизмдерінің жоқтығы.
6. Әлеуметтік-экономикалық даму саласындағы басқарушылық шешімдерді қабылдайтын мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының, министрліктер мен ведомстволардың деңгейіндегі аппараты мен басқару аппаратының экологиялық білім берудің төмен деңгейі.
7. Ресурстық және экологиялық қатынастарды реттеу туралы заңнамалық және әкімшілік мекемелер арасындағы үйлестірудің жоқтығы.

Экологиялық аудит, Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы тәуелсіз қызметі ретінде, қолданыстағы экологиялық заңнаманың нормаларында көзделген. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде оның қолданылуының түрлерін, шарттарын, құрамын және ерекшеліктерін анықтайтын ережелерді қамтитын 9-тарау «Экологиялық аудит» (80-94 баптар) тиісті бөлім бар. Қазақстандағы көптеген бизнес үшін бүгінгі күні экологиялық аудит тек қана заңдылық ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаны басқару жүйелерінің жұмысының тиімділігін, қоршаған ортаны қорғау шараларын және ұлттық заңнаманың талаптарына сәйкестігін растаудың әдісі болып табылады.

Экологиялық аудитті іс-тәжірибеге енгізу, өйткені қызмет Қазақстанның жаңа тарихында ұзақ уақытты қамтиды. «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңының бірінші басылымында да тиісті анықтама және норма бар. Іс жүзінде, экологиялық аудит қажетті экономикалық нормалармен қамтамасыз етілмеген, бұл экономикалық және өндірістік қатынастар саласында осы тетікті кеңінен енгізуге кедергі келтірді. 2005 жылдың шілдесінде «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экологиялық аудит туралы» Қазақстан Республикасының Заңы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» қолданыстағы заңға қажетті түзетулер енгізді. Содан кейін алғаш рет экологиялық аудиторлар палатасында нормалар енгізілді.

2007 жылы экологиялық аудитке қатысты барлық бұрын дайындалған нормалар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің тиісті бөлігіне енгізілді. Экологиялық кодекс негізгі түсініктерді, аудит түрлерін, оның мінез-құлқының ерекшеліктерін, аудиторлық есептерге қойылатын талаптарды тексереді, экологиялық аудиторлардың палатасының міндеттері мен өкілеттіктерін анықтайды.

2013 жылғы қарашада экологиялық аудит саласындағы нормативтік-құқықтық база Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының қаулысымен қабылданған «Экологиялық аудит туралы» Модельдік заңмен толықтырылды.

Осылайша, бүгінгі күні Қазақстанда жүйелі экологиялық аудиторлық қызметті жүзеге асыру үшін заңнамалық база қалыптасты. Сонымен қатар, редакциядағы кемшіліктердің болуы, процедуралық мәселелерді реттейтін қажетті заңдардың жоқтығы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің бірқатар баптарында жұмыс істемейтініне әкеліп соқтырды (атап айтқанда, экологиялық аудиттің стандарттық жоспарын, бақылау және реттеу қызметін пайдалану туралы 82 және 89-баптар Экологиялық аудиторлар палаталары).

Қазақстанда экологиялық аудит оның құқықтық, ұйымдасушылық, экономикалық негізін құру кезеңінде. ҚР 15 шілде 1997 ж. «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңының XVII тарауы экологиялық аудитқа арналған, онда экологиялық аудит лицензияланған әрекет түрі ретінде сипатталған. Бірақ, экологиялық аудитті жүзеге асыру негізіндегі нормативті-құқықтық актісі болмады. Бұрын қолданыста болған «Экологиялық аудитті жүргізу реті туралы уақытша нұсқау (ҚОӘБ және ХД) Қазақстан Республикасында қызмет жасап жатқан кәсіпорындар үшін 20 ақпан 1996ж. Экология және биоресурстар Министерствосы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңына қарама қайшы болды. Қазіргі уақытта ҚР экологиялық кодексі экологиялық аудиттің негізгі ережелерін анықтады. (тарау 9). ЭА біздің мемлекетте шетелдік инвесторлар әрекетімен тікелей байланысты. Ереже бойынша, экологиялық аудитқа тапсырыс беруші болып шетелдік фирмалар немесе ұйымдар болады. Аудиттің өзі батыс немесе біріккен консалтингті фирмалармен жүргізіледі. Бұл процедураның нормативтік құқықты

құжаттары мен ЭА процедураны қабылдаудағы дәрежесінің нақты анықтамасы ҚОӘБ және ЭЭ-мен тең, ол табиғатты қорғау шараларының тиімділігін жоғарылатуға және шаруашылық нысаналар мен басқа да әрекеттерде белгілі бір мөлшерде орындалуын бақылауға мүмкіндік береді. Елдегі нарықтық қарым-қатынаста қалыптасуы ұйымның жылдам құрылуы мен бұл әрекеттің әдістемесін қажет етеді.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Экологиялық аудит объектісі қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін қолданыстағы, салынып жатқан және таратылатын кәсіпорындар мен ұйымдар болып табылады. Экологиялық аудит экологиялық қауіпсіздікті, халықтың денсаулығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету және қоршаған ортаны басқаруды жетілдіру үшін қоршаған ортаны тиімді пайдалану және қорғау туралы шешімдерді негіздеу үшін қажетті сенімді ақпарат алу үшін жүзеге асырылады [3, p. 50].

Экологиялық аудит аудиттелетін субъектілердің қоршаған ортаға әсері туралы есептерін талдау арқылы жүзеге асырылады [4, p. 43]. Экологиялық аудиттің барысында экологиялық қызметтің осы түрін реттейтін экологиялық заңнаманың талаптарына сәйкес бұрынғы немесе бар проблемаларды және ықтимал экологиялық тәуекелдерді және қызметтің сәйкессіздіктерін анықтау мақсатында экологиялық мәртебесі мен мүліктің (жылжымайтын мүліктің) мәртебесі зерттеледі [5 б. 97].

Бастамашылық экологиялық аудит бастамашы және экологиялық аудитор немесе экологиялық аудиторлық ұйым арасындағы экологиялық аудит туралы келісімде көзделген экологиялық аудиттің нақты міндеттерін, мерзімдері мен көлемдерін ескере отырып, аудиттелетін субъектінің немесе оның қатысушысының бастамасы бойынша жүзеге асырылады.

Экологиялық аудиттың түрлері және ұйымдастырылуы.

Міндетті және бастамашылық аудит экологиялық аудиттің түрлері болып табылады. *Міндетті экологиялық аудит* келесі негіздерден жүргізіледі:

-жеке және заңды тұлғалардың шаруашылық және өзге де іс-әрекеттен қоршаған ортаға келтірілген, құжат бойынша расталған елеулі (значительный) залал (ущерб).

-шаруашылық және өзге де іс-әрекеттің экологиялық қауіпті түрлерін жүзеге асыратын табиғат пайдаланушыны заңды тұлғаны қосу, бөлу және бөліп шығару түрінде қайта ұйымдастыру;

-шаруашылық және өзге де іс-әрекеттің экологиялық қауіпті түрлерін жүзеге асыратын табиғат пайдаланушы – заңды тұлғалардың банкроттыққа ұшырауы («ҚР ЭК», 81 бап).

ЭА-нің бұл түрі қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдар және өзге де мемлекеттік органдардың, сақтандыру ұйымдардың, инвесторлардың шешімі бойынша жүргізіледі. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік орган «ҚР ЭК» 81 бабында көрсетілген

жағдайлардың анықтауылы уақыттан бастап бір айдын ішінде міндетті ЭА-ті жүргізу шешімін қабылдайды.

ЭА оның күні бұрын дайындаған жүргізу жоспары бойынша іске асырылады. ЭА жүргізуді жоспарлау кезінде тараптар (стороны) экологиялық аудиторлар палатасы бекіткен ұсынымдық сипатта болатын экологиялық аудитті жүргізу жоспарының үлгілік нысанын басшылыққа алады («ҚР ЭК», 82 бабы). Аудит жүргізу алдында ең мыңызды мәселелерді және тексерудің ықтимал сурақтарын айқындаудың мақсатында объектінің қысқаша шолуы (обзор) өтеді. Объектінің сипаттамасы туралы алынған жалпы мәліметтерге және белгіленген іс-әректің түріне сәйкес арнайы бұл объектіге бейімделген жоспар түрі жасалады.

ЭА-нің ұйымдастырылуы мен жүзеге асыруылы инвестордың (ЭА кез келген бастаушының) қарамағында болады (қарауында болады). Ол аудиторларды жалдайды, шығыстарды төлейді. Экологиялық аудитор не аудиторлық ұйым тәуелсіз және бұл іс-әрекет түріне арналған лицензиясы болуы қажет. Экологиялық аудиторлардың және аудиттелетін субъектінің құқықтары мен міндеттері «ҚР ЭК» -та көрсетілген (87-93 баптар).

Әдетте, ЭА объектіге барғанда тікелей 2-3 күн бойы (мүмкін, объектінің масштабына байланысты болуы мүмкін) Сапар барысында келесі негізгі іс-шараларды аудиторлар жүргізуі керек:

- барлық қондырғыны айналып өту және ЕА жоспарында анықталған барлық сайттарға бару;

- қажет болған жағдайда сынамаларды іріктеп алу;

- мекемедегі мамандар мен қызметкерлермен байланыс жасау және жүргізуші-әңгімелер жүргізу (бас инженер, бас технолог, бас энергетик, тазарту құрылыстарының бастығы, қоршаған ортаны қорғау бөлімінің бастығы, медбике, зертхана меңгерушісі, өндірістік алаңдардың басшылары және т.б.);

- экологиялық талаптар, санитарлық-гигиеналық және өрт қауіпсіздігі стандарттары, қауіпсіздік техникасы, құжаттар объектісінде ең маңызды немесе иллюзивті бұзушылықтардың көшірмелерін жинауды белгілейтін барлық құжаттарды талдайды;

- мемлекеттік бақылау органдарының өкілдерімен консультациялар өткізіп, осы мекемелердің мұрағаттарындағы объектінің «досьесі» арқылы танысады.

ЭА-ты ұйымдастыру бойынша жұмыс бірнеше кезеңде жүзеге асырылады (82.2-бап «ҚР ЕС ҚР»):

- 1) аудиттелетін субъектіге алдын-ала танысу;

- 2) аудит жоспарын әзірлеу;

- 3) қажетті ақпаратты жинау және жүйелендіру;

- 4) тексерілетін объектіні тексеру және оның қызметкерлеріне сауалнама жүргізу;

- 5) арнайы зерттеулердің көлемін анықтау;

- 6) арнайы зерттеулер жүргізу;

- 7) экологиялық тәуекелдерді айқындау;

- 8) экологиялық қауіпсіздіктің деңгейін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- 9) экологиялық аудиторлық есепті дайындау.

Қазақстан Республикасында экологиялық аудиторлық бағдарламалардың ерекшелігі, шаруашылық субъектілері жасаған барлық экологиялық есептердің сенімсіздігі болып табылады. Мәселен, сарапшылардың пікірінше, нақты әсердің шамамен 20% (шығарындылар, төгінділер, қалдықтар) оған түседі. Мұндай жағдайда экологиялық аудит, ең алдымен, аудиттелетін субъект қызметінің экологиялық заңнама талаптарына сәйкес келуін бағалау емес, сонымен қатар, көптеген консультациялық аудит қызметтері, атап айтқанда:

- 1) кәсіпорынның экологиялық саясатының және саясатының негіздемесі;
- 2) аудиттелетін субъектінің экологиялық іс-қимылдарын жоспарлау, оны жүзеге асырудың қосымша мүмкіндіктерін айқындау басымдықтарын айқындау;
- 3) тыңдау объектісінің қоршаған ортаға әсерін басқарудың тиімділігін жоғарылату, әсерді барынша азайту, ресурстарды ұтымды пайдалану және басқалармен байланысты экоаудиттік бағдарламалар;
- 4) өндірістік экологиялық мониторинг, бақылау және басқару жөніндегі қызметтер;
- 5) экологиялық төтенше жағдайлар қаупін төмендету, қолданыстағы жағдайлардың ауырлығы;
- 6) мемлекеттік экологиялық бақылау және басқару органдарымен, жұртшылықпен және халықпен қатынастарды дамыту;
- 7) экологиялық білім беру қызметкерлері;
- 8) экологиялық заң кеңес, ақпараттық қызметтер және т.б.

Жұмыстарды орындау тәртібі экологиялық аудиттің міндеттеріне байланысты. Тексерудің арнайы әзірленген бағдарламасына сәйкес оны аудит жөніндегі комитеттің жүргізуі өте ыңғайлы.

Аудиттелетін субъектінің құқықтары

Аудиттелетін субъект:

- 1) конкурс не өзге де ішкі рәсім негізінде экологиялық аудиторды не экологиялық аудиторлық ұйымды таңдау туралы дербес шешім қабылдауға;
- 2) экологиялық аудитордан немесе экологиялық аудиторлық ұйымнан Қазақстан Республикасы заңдарының экологиялық аудит жүргізуге қатысты талаптары туралы егжей-тегжейлі ақпарат алуға;
- 3) экологиялық аудитордың немесе экологиялық аудиторлық ұйымның ескертпелері және қорытындылары негізделетін нормативтік құқықтық актілермен танысуға;
- 4) экологиялық аудитордан немесе экологиялық аудиторлық ұйымнан ұсынымдар, экологиялық есептілікте және өзге де құжаттарда анықталған Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкессіздік туралы ақпарат алуға;

5) экологиялық аудитор немесе экологиялық аудиторлық ұйым экологиялық аудит жүргізуге арналған шарттың талаптарын бұзған жағдайда олар көрсететін қызметтен бас тартуға құқылы.

Аудиттелетін субъектінің міндеттері

Аудиттелетін субъект:

- 1) міндетті экологиялық аудит жүргізуді ұйымдастыруға;
- 2) экологиялық аудитті уақтылы және сапалы жүргізу үшін экологиялық аудитор мен экологиялық аудиторлық ұйымға жағдай жасауға;
- 3) экологиялық аудиторға немесе экологиялық аудиторлық ұйымға экологиялық аудит жүргізу үшін қажетті толық және дұрыс құжаттаманы, өзге де ақпаратты табыс етуге, ауызша немесе жазбаша нысанда түсінік беруге;
- 4) қоршаған ортаға әсер ету туралы дұрыс есептілікті және экологиялық аудит жүргізу үшін қажетті өзге де құжаттарды табыс етуге;
- 5) егер экологиялық аудит жүргізуге арналған шартта өзгеше көзделмесе, экологиялық аудитордың немесе экологиялық аудиторлық ұйымның қызметін шектемеуге;
- 6) экологиялық аудитордың немесе экологиялық аудиторлық ұйымның талап етуі бойынша қажетті ақпарат алу үшін үшінші тұлғалардың атына өз атынан жазбаша сауал жіберуге;
- 7) экологиялық аудиторлардың немесе экологиялық аудиторлық ұйымның көрсететін қызметтеріне ақы төлеуді қамтамасыз етуге;
- 8) экологиялық аудит жүргізуге арналған шарттың міндеттемелерінен туындайтын өзге де талаптарды орындауға міндетті.

3. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ, ПАЛАТАСЫ

Экологиялық аудиторлық қызмет - экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдардың Қазақстан Республикасының лицензиялау туралы заңдарына сәйкес берілетін лицензия негізінде жүзеге асыратын экологиялық аудит жүргізу жөніндегі кәсіпкерлік қызметі.

Экологиялық аудитор

1. Экологиялық аудиторлық қызметті жүзеге асыруға аттестациядан өткен және Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен лицензия алған жеке тұлға экологиялық аудитор болып табылады.
2. Экологиялық аудитор жеке кәсіпкер ретінде не экологиялық аудиторлық ұйымның қызметкері ретінде экологиялық аудиторлық қызметті жүзеге асыруға құқылы.

Экологиялық аудиторлық ұйым

1. Экологиялық аудиторлық ұйым - экологиялық аудиторлық қызметті жүзеге асыру үшін, өндірістік кооператив пен мемлекеттік кәсіпорыннан басқа, кез келген ұйымдық-құқықтық нысанда құрылған коммерциялық ұйым.
2. Шетелдік экологиялық аудиторлық ұйымдар Қазақстан Республикасында тиісті экологиялық аудиторлық ұйымдар - Қазақстан Республикасының резиденттері құрылған жағдайда ғана экологиялық аудиторлық қызметті жүзеге асыра алады.

3. Экологиялық аудиторлық ұйымның құрамындағы экологиялық аудиторлардың саны кемінде екі адам болуға тиіс.

Экологиялық аудиторлар палатасы

1. Экологиялық аудиторлар палатасы экологиялық аудиторлардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру мен қорғау үшін құрылған коммерциялық емес, тәуелсіз, кәсіби және өзін-өзі басқаратын ұйым болып табылады.

2. Экологиялық аудиторлар палатасы заңды тұлға болып табылады және өз мүшелері жалпы жиналыста қабылдаған жарғы негізінде жұмыс істейді.

3. Экологиялық аудиторлар палатасы ерікті негізде экологиялық аудиторларды, экологиялық аудиторлық ұйымдарды біріктіреді және мүшелік жарна мен Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де көздер есебінен қаржыландырылады.

4. Экологиялық аудиторлар палатасының құрылымы мен жұмыс органдары оның жарғысымен айқындалады.

5. Экологиялық аудиторлар палатасы функциялары:

1) жалпы басшылықты жүзеге асырады және өз мүшелерінің қызметін үйлестіреді;

2) экологиялық аудит жүргізу жоспарының үлгі нысанын бекітеді;

3) мемлекеттік органдарда, мемлекеттік емес ұйымдарда өз мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін білдіреді және қорғайды, экологиялық аудиторлық қызметті дамытуда оларға көмек көрсетеді және жәрдемдеседі;

4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға экологиялық аудиторлардың өзінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шартын жасасудан жалтарған жағдайлары және Қазақстан Республикасы заңдарының талаптарын өзге де бұзушылықтары туралы хабарлайды;

5) экологиялық аудиторларды аттестациялау жөніндегі біліктілік комиссиясын құруға және экологиялық аудиторлардың аттестациясын өткізуге қатысады;

6) экологиялық аудиторларды тағылымдамадан өткізуді және оқытуды ұйымдастырады, экологиялық аудиторларға арналған оқу бағдарламаларын айқындауға қатысады;

7) экологиялық аудиторлардың заңсыз іс-әрекетіне жеке және заңды тұлғалардың шағымдары мен өтініштерін қарайды;

8) экологиялық аудиторларды аттестациялау жөніндегі біліктілік комиссиясына лицензияны кері қайтарып алу туралы ұсыныс жасайды.

6. Экологиялық аудиторлар палатасы өз қызметін Қазақстан Республикасының коммерциялық емес ұйымдар туралы заңдарына сәйкес жүзеге асырады.

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдардың құқықтары

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдар:

1) экологиялық аудит жүргізу әдістерін дербес айқындауға;

- 2) экологиялық аудит жүргізуге жасалған шарттың талаптарын орындауға қажетті құжаттаманы алуға және тексеруге;
- 3) шарт негізінде экологиялық аудит жүргізуге қатысуға, осы Заңның 83-8-бабында аталған тұлғалардан басқа, түрлі саладағы мамандарды тартуға;
- 4) аудиттелетін субъект экологиялық аудит жүргізу шартының талаптарын бұзған жағдайда экологиялық аудитті жүргізуден не экологиялық аудиторлық есепті беруден бас тартуға құқылы.

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдардың міндеттері

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдар міндеттері:

- 1) аудиттелетін субъектіден алынған, сондай-ақ экологиялық аудит жүргізу процесінде жасалған құжаттардың сақталуын қамтамасыз етуге;
- 2) аудиттелетін субъектіге құжаттарда анықталған Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген талаптарға сәйкессіздік туралы хабарлауға;
- 3) экологиялық аудит нәтижелерінің, сондай-ақ экологиялық аудит жүргізу кезінде алынған және коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия нысанасы болып табылатын мәліметтердің құпиялығын сақтауға;
- 4) міндетті экологиялық аудит нәтижесінде анықталған Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңдарын бұзушылықтар туралы уәкілетті мемлекеттік органдарға Қазақстан Республикасының заң актілеріне сәйкес хабарлауға;
- 5) экологиялық аудит жүргізуге арналған шарт бойынша міндеттемелерден туындайтын өзге де талаптарды орындауға міндетті.

Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдарды сақтандыру

1. Экологиялық аудиторлар мен экологиялық аудиторлық ұйымдар аудиторлар мен аудиторлық ұйымдардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру шартын жасасуға міндетті.
2. Сақтандыру Қазақстан Республикасының заң актілерінде айқындалған тәртіппен жүзеге асырылады.

Экологиялық аудиторларды аттестациялау

1. Экологиялық аудит жүргізуге қажетті біліктілікті растау жөнінде мезгіл-мезгіл жүргізілетін рәсім экологиялық аудиторларды аттестациялау болып табылады.
2. Экологиялық аудиторларды аттестациялауды біліктілік комиссиясы жүргізеді.

Экологиялық аудит жүргізу құқығын шектеу

1. Экологиялық аудиторлық ұйымның құрылтайшылары, қатысушылары, кредиторлары болып табылатын не осы экологиялық аудиторлық ұйым құрылтайшысы, қатысушысы, кредиторы болып табылатын тапсырыс берушілерге экологиялық аудиторлық ұйымның экологиялық аудит жүргізуіне тыйым салынады.
2. Егер экологиялық аудиторлар:

аудиттелетін субъект басшысының, сондай-ақ құрылтайшысының немесе аудиттелетін субъект жарғылық капиталының он проценттен астамын иеленетін қатысушының жақын туыстары немесе жекжаттары болған; аудиттелетін субъектінің қызметкерлері, қатысушылары, лауазымды тұлғалары болған немесе онда жеке мүліктік мүдделері бар болған жағдайларда, олардың экологиялық аудит жүргізуіне тыйым салынады.

3. Экологиялық аудиторлардың - жеке кәсіпкерлердің, мынадай жағдайларда, егер:

аудиттелетін субъект балансы активтерінің сомасы жылына орташа есеппен алғанда тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген айлық есептік көрсеткіштің 40000 еселенген мөлшерінен асатын заңды тұлға болса;

аудиттелетін субъектінің қызметі міндетті экологиялық аудит жүргізілуге жататын болса, экологиялық аудит жүргізуіне тыйым салынады.

4. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТЫҢ ЖҮРГІЗУ НӘТИЖЕЛІЛІГІ.

Экологиялық аудиторлық есеп қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органға және аудиттелетін субъектке бір мезгілде жіберіледі. Аудиттелетін субъект бір айдан кешіктірмей ҚР экологиялық заңнаманың талаптарын орындау өзге де шараларды қолдануға тиіс. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган есепті алған күннен бастап бір ай мерзімде қарауға міндетті.

Аудиторлық есепті қарастыру нәтижесі бойынша ҚОҚ бойынша мемлекеттік орган аудиттелінетін субъектінің әрекетін тоқтатуды немесе табиғатты пайдалануға экологиялық рұқсат талаптарын өзгертуді немесе өндірістік экологиялық бақылау бағдарламасына өзгеріс енгізуді сотқа ұсына алады (б. 86 «ҚР ЭК»).

ЭА жүргізгенде және аудиттің нәтижесі бойынша қорытынды баяндама жасалған кезде экологиялық қауіпсіздік ұсыныс құрылу керек, оның міндеті аудит жүргізген кезде шыққан мәселелерді шешудің жолын табу. Яғни, ЭА-тың әрекетті ретке келтіретін, оны заңның талаптарына сай қылатын келесі бұзушылықтардың алдын алатын құрылымды бағыты бар.

Міндетті экологиялық аудиттің экологиялық аудиторлық есебін қараудың нәтижелері бойынша қошаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган:

- 1) аудиттелетін субъектінің қызметін тоқтата тұру туралы талап қою арқылы сотқа жүгінуге,
- 2) экологиялық рұқсат талаптарына өзгерістер енгізуге немесе табиғи ресурстарды пайдалану және алып қою шарттарының (келісімшарттардың) және табиғат пайдалануға өзге де рұқсаттардың талаптарын өзгерту туралы ұсыныспен арнайы уәкілетті мемлекеттік органдарға жүгінуге;
- 3) өндірістік экологиялық бақылау бағдарламасына өзгерістер енгізу ұсынымдарын беруге құқылы.

Әдетте экологиялық қауіпсіздік деңгейін арттыру жөніндегі ұсыныстар әзірлеуі ЭА жүргізуінің және соңғы (ақырғы) баяндаманың салдары болуы

тиіс. Баскаша айтқанда ЭА-нің айқын сындарлы (конструктивный) бағыттылығы бар, ол іс-әрекетті түзету, заңнаманың талаптарына сәйкес болуына әкелу және келесі бұзушылықтарды болдырмауды білдіреді.

Ұсыным дайындауы келесі мәселелерді:

- 1) ұқсас объектілерде қолданылатын ең жақсы қолжетімдік технологияларды;
- 2) қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесін арттыру мүмкін болатын шараларың;
- 3) өндіріс экологиялық бағалауды жетілдіру әдістерің;
- 4) экологиялық нормативтер мен талаптарың өзгерту ұсынымдарың зерттеу негізінде жүргізіледі.

Экологиялық аудит жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

Дәріс 10

КЕШЕНДІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ РҰҚСАТТАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ НОРМАТИВТЕР

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Пікірлерді анықтау әдістері.
2. Жағдайларды талдау және идеяларды генерациялау әдістері.
3. Шешім қабылдау әдістері.
4. Жағдайды болжау әдістері.
5. Ақпаратты көрнекі ұсыну әдістері.
6. Материалдық баланстарды және технологиялық есептеулерді қолдану әдістері.

1. ПІКІРЛЕРДІ АНЫҚТАУ ӘДІСТЕРІ.

Экологиялық аудитті жүзеге асыру кезінде пікірлерді анықтау әдістеріне: сұхбат әдісі, сауалнама әдісі, іріктеп сұрау әдісі және сараптаманың түрлі әдістері жатады.

Сұхбат-қандай да бір зерттеуде клиенттерге сауалнама жүргізу әдістерінің бірі; зерттеу әдістерінің бірі, интервьюер мен сұралушының мақсатты әңгімесі. Зерттеуші белгілі бір жоспар бойынша стандартты түрдегі бланкілерге міндетті түрде жауап жазумен жүзеге асырады. Сұхбат 2 түрге бөлінеді: еркін және стандартталған (формаланған).

Сұхбат әдісі экологиялық аудиттің барлық бағдарламасы бойында қолданылады және аудиторлар мен кәсіпорын өкілдерінің байланысымен байланысты. Бағдарламаны жоспарлау кезеңінде аудиторлық хаттамалар табиғат қорғау қызметі өкілдерінің сөзінен толтырылады, кәсіпорын аумағы бойынша шолу "турларын" өткізу кезінде ақпарат жиналады (әртүрлі өндірістік қызметтердің тікелей қатысушыларының сұхбаты).

Сауалнама-пәнді, үрдісті, құбылысты, оқиғаны қандай да бір зерттеу үшін ақпарат алу құралы; әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, демографиялық зерттеулерде кеңінен қолданылады. Әр түрлі объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезінде кеңінен қолданылуда.

Сауалнама жүргізу кезінде сауалнаманың сұрақтарына жауап беру қажет. Сұрақтар ашық (еркін жауап беріледі) және жабық (жауап сауалнамада ұсынылған бірнеше тұжырымдардан тұрады), сондай-ақ объективті (мысалы, білімі, жасы, жалақысы және т.б. туралы) және субъективті (мысалы, өмір жағдайларына немесе белгілі бір оқиғалар мен тұлғаларға қатысты) болады. Әдетте сауалнама жасырын жүргізіледі.

Сауалнама үдерісі келесі кезеңдерден тұрады: сұралушы жауап беруі тиіс сауалнаманы дайындау; сауалнаманы тарату, оларды өңдеу және талдау.

Экологиялық аудиттегі сауалнама экологиялық проблемаларды сапалы жинау, талдау, бағалау және ранжирлеу әдістерінің, сондай-ақ нақты адрестік ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік беретін басым проблемаларды жартылай логикалық және сапалы сипаттау әдістерінің бірі болып табылады.

Төмендегідей әдісін мәні болып табылады:

- - бірінші кезеңде кәсіпорынның экологиялық қызметінің негізгі бағыттары мен аспектілерінің тізімі құрастырылады, Құзыретті өкілдердің сұрау мәліметтері бойынша осы бағыттағы қызметтің бар-жоғын немесе жоқтығын көрсетеді;

- - екінші кезеңде мәліметтер жасалады және олар құжаттармен расталады;

- - үшінші кезеңде кәсіпорынның экологиялық қызметінің тиімділігін арттыру және дамыту бойынша ұсыныстар әзірленеді.

Сауалнама-белгілі бір адамдар тобына (респонденттерге) сұрақтармен жұмыс істеу арқылы бастапқы ақпаратты жинау әдісі. Жазбаша (сауалнама) және ауызша (сұхбат), күндізгі және сырттай (пошта, телефон, пресс), сараптамалық және жаппай, іріктеп және жаппай (мысалы, референдум), жалпы ұлттық, аймақтық, жергілікті және т.б. сауалнамалар статистикалық бақылаудың бір тәсілі болып табылады.

Сараптама-маманның (сарапшының) ғылым, техника, өнер және т. б. саласында арнайы білімдерді талап ететін қандай да бір мәселелерді зерттеуі. Экологиялық аудиттеудің әр түрлі міндеттерін шешу кезінде таза сандық бағалардан басқа сапалы болуы мүмкін сараптамалық әдістер қолданылады. Олар жиі оқиғалар мен жағдайлардың пайда болу тәуекелін бағалау үшін қолданылады. Әдістердің мәні аудиторлар қарайтын әртүрлі параметрлерді (балдық жүйе бойынша) және эталондық мәндермен салыстыруды бағалауда.

2. ЖАҒДАЙЛАРДЫ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІ.

Объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезіндегі жағдайды талдау әдістеріне: жүйелік талдау, сценарийлер әдісі, желілік жоспарлау әдісі, функционалдық-құндық талдау және экономикалық талдау әдістері жатады.

Жүйелік талдау-саяси, әскери, әлеуметтік, экономикалық, ғылыми және техникалық сипаттағы күрделі проблемалар бойынша шешімдерді дайындау және негіздеу үшін пайдаланылатын әдіснамалық құралдардың жиынтығы. Жүйелік тәсілге, сондай-ақ бірқатар математикалық пәндер мен басқарудың заманауи әдістеріне сүйенеді. Негізгі рәсім-Нақты жағдайдың өзара байланысын көрсететін жалпыланған модельді құру; жүйелік талдаудың техникалық негізі-есептеу машиналары және ақпараттық жүйелер. 1950 жылдан бастап экономикада, басқару саласында қолданылады, ғарышты игеру проблемаларын шешу кезінде және т.б. "жүйелік талдау" термині кейде жүйелік тәсілдің синонимі ретінде қолданылады.

Жүйелік талдау-зерттелетін жүйенің ауыспалы немесе элементтері арасындағы құрылымдық байланыстарды орнату бойынша іс-әрекеттердің бірізділігін білдіретін танымның ғылыми әдісі. Жалпы ғылыми, эксперименттік, жаратылыстану ғылыми, статистикалық, математикалық әдістер кешеніне сүйенеді.

Жүйелік тәсілдің құндылығы жүйелік талдаудың санаттарын қарау шешім қабылдау проблемасына логикалық және дәйекті көзқарас үшін негіз

болып табылады. Жүйелік талдау көмегімен проблемаларды шешу тиімділігі шешілетін проблемалардың құрылымымен анықталады.

Жіктемеге сәйкес, барлық проблемалар үш сыныпқа бөлінеді:

- жақсы құрылымдалған (well-structured) немесе елеулі тәуелділіктері өте жақсы анықталған сандық тұжырымдалған проблемалар;

- құрылымдалмаған (unstructured) немесе сапалық жағынан айқын проблемалар, олардың арасындағы сандық тәуелділігі мүлдем белгісіз маңызды ресурстардың, белгілер мен сипаттамалардың сипаттамасы ғана бар;

- әлсіз құрылымдалған (ill-structured), немесе сапалы элементтерді қамтитын аралас проблемалар, сондай-ақ белгілі емес, үстемдік үрдісі бар белгісіз Тараптар.

Күрделі есептерді шешуге жүйелік талдауды қолдану технологиясын қарастырайық. Жүйелік талдау-зерттелетін жүйенің ауыспалы немесе элементтері арасындағы құрылымдық байланыстарды орнату бойынша іс-әрекеттердің бірізділігін білдіретін танымның ғылыми әдісі. Жалпы ғылыми, эксперименттік, жаратылыстану ғылыми, статистикалық, математикалық әдістер кешеніне сүйенеді.

Жүйелік тәсілдің құндылығы жүйелік талдаудың санаттарын қарау шешім қабылдау проблемасына логикалық және дәйекті көзқарас үшін негіз болып табылады. Жүйелік талдау көмегімен проблемаларды шешу тиімділігі шешілетін проблемалардың құрылымымен анықталады.

Жіктемеге сәйкес, барлық проблемалар үш сыныпқа бөлінеді:

- жақсы құрылымдалған (well-structured) немесе елеулі тәуелділіктері өте жақсы анықталған сандық тұжырымдалған проблемалар;

- құрылымдалмаған (unstructured) немесе сапалық жағынан айқын проблемалар, олардың арасындағы сандық тәуелділігі мүлдем белгісіз маңызды ресурстардың, белгілер мен сипаттамалардың сипаттамасы ғана бар;

- әлсіз құрылымдалған (ill-structured), немесе сапалы элементтерді қамтитын аралас проблемалар, сондай-ақ белгілі емес, үстемдік үрдісі бар белгісіз Тараптар.

Күрделі есептерді шешуге жүйелік талдауды қолдану технологиясын қарастырайық.

Шешім қабылдау рәсімі келесі негізгі кезеңдерді қамтиды:

- проблемалық жағдайды қалыптастыру;

- мақсаттарды анықтау;

- мақсаттарға қол жеткізу критерийлерін анықтау;

- шешімдерді негіздеу үшін модельдерді құру;

- шешімнің оңтайлы (рұқсат етілген) нұсқасын іздеу;

- шешімді келісу;

- шешімді іске асыруға дайындау;

- шешімді бекіту;

- шешімді іске асыру барысын басқару;

- шешімнің тиімділігін тексеру.

Сценарий әдісі. Сценарий-белгілі бір болжамдар негізінде болашақта қандай да бір процестің, объектінің немесе құбылыстың жұмыс істеуіне қатысты болжам; болжамның ықтимал нұсқаларының бірі әзірленетін, зерделенетін процестің барысы туралы Болжамдар жүйесі. Баламалы сценарийлерді әзірлеу-модельдер негізінде жүргізілетін саясатта өзгерістердің әсер ету әсерін зерттеу кезінде жалпы қабылданған тәжірибе, олардың көмегімен аналитикалық шешімдер қабылдау үшін жеткілікті күрделі.

Сценарийлер әдісі тарих, элеуметтану, биологиялық эволюция теориясында, космогонияда, техникада және т.б. кеңінен қолданылады.

Желілік жоспарлау - жоспарлау мен басқарудың желілік әдісі, - кешеннің желілік моделі негізінде жұмыстың кейбір кешенін (жобаны, бағдарламаны, тақырыпты және т.б.) іске асыруда басқару әдісі.

Желілік жоспарлау шартты түрде екі кезеңге бөлінуі мүмкін:

- 1) жұмыс кешенінің желілік моделін құру,
- 2) жұмыс кешенін іске асыру кезінде жоспарлау және басқару үшін желілік модельді пайдалану.

Желілік жоспарлау жұмыстар кешенін іске асыру кезінде жоспарлау мен басқару сапасын айтарлықтай көтеруге мүмкіндік береді, атап айтқанда ол кешенді іске асыруға қатысатын барлық тараптардың (ұйымдардың) қызметін нақты үйлестіруге, аса маңызды міндеттерді бөлуге, жобаны іске асырудың неғұрлым орынды мерзімдері туралы ұйғаруға, іске асыру жоспарларын уақтылы түзетуге және т. б. мүмкіндік береді.

Функционалдық-құндық талдау-өнімнің өмірлік циклінің барлық сатыларында ең аз шығындар кезінде объектілердің қоғамдық қажетті тұтынушылық қасиеттерін қамтамасыз етуге бағытталған объектілердің функцияларын кешенді жүйелік зерттеу әдіснамасы. Функционалдық-құндық талдау әр түрлі объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезінде де белсенді қолданылады.

Әдістің мәні-конструкцияны элементтік өңдеу. Ю. М. Соболев (идея авторы) элементтерді қызмет ету принципі бойынша негізгі және көмекші болып бөле отырып, конструкцияның әрбір элементін жеке қарауды ұсынды. Талдаудан артық шығындар "жасырылған" жерде айқын болды. Соболев микротелефонды бекіту торабында өз әдісін қолданды және ол қолданылатын бөлшектердің тізімін 70% - ға қысқартуға қол жеткізді.

Функционалдық-құндық талдаудың міндеті өндірістік шығындардың барлық түрлерін бір мезгілде төмендету кезінде өнімнің ең жоғары тұтыну қасиеттеріне қол жеткізу болып табылады. Классикалық функционалдық-құндық талдау үш ағылшын тілді атауға ие — синонима-Value Engineering, Value Management, Value Analysis. Кейбір авторлардың орын алатындай функционалды-құндық талдау әдісін ABC (Activity Based Costing) әдісімен шатастырмау керек.

Бүгінгі күні экономикалық дамыған елдерде іс жүзінде әрбір кәсіпорын немесе компания ИСО 9000 сериялы стандарттар қағидаларын барынша толық қанағаттандыратын сапа менеджменті жүйесінің практикалық бөлігі ретінде функционалдық-құндық талдау әдіснамасын пайдаланады.

АҚШ-та функционалды-құндық талдау идеясының негізін қалаушы американдық инженер Лоуренс Д. Майлз болды.

Функционалды-құндық талдаудың негізгі принциптері:

- тұтынушыны өнім сияқты емес, оны пайдаланудан алатын пайда қызықтырады;
- тұтынушы өз шығындарын қысқартуға тырысады;
- тұтынушыны қызықтыратын функцияларды әр түрлі тәсілдермен, демек, әр түрлі тиімділікпен және шығындармен орындауға болады;
- функцияларды іске асырудың ықтимал баламаларының арасында сапа мен бағаның арақатынасы тұтынушы үшін оңтайлы болып табылатын осындай жағдайлар бар.

Экономикалық талдау әдістері. Экономикалық талдау-шығындар мен пайданы, сондай-ақ кәсіпорын, ұйым, сала, жалпы экономика қызметінің салыстырмалы пайдалылығын бағалау үшін көптеген әдістер.

Бұл экономикадағы барлық үдерістер жиынтығы бойынша да, олардың әрқайсысы бойынша да экономиканы зерттеу әдісі. Экономикалық талдау экономика дамуының негізгі үрдістері мен заңдылықтарын, олардың өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін: белгілі бір нәтижелерді айқындаған факторларды; негізгі пропорциялар мен арақатынастарды анықтау мақсатында жүзеге асырылады. Экономикалық талдаудың құралдары баланстық және индекстік әдістер; факторлық талдау; топтау, салыстыру, салыстырмалы шамаларды есептеу әдістері; Қазіргі математикалық-статистикалық әдістер болып табылады. Экономикалық талдаудың ақпараттық базасы әлеуметтік-экономикалық статистиканың деректері болып табылады.

Жеке фирманың, кәсіпорынның деңгейінде жүзеге асырылатын экономикалық талдау әдетте шаруашылық қызметті талдау деп аталады.

Идеяларды генерациялау әдістері. Объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезінде идеяларды генерациялау әдістеріне ми шабуылының әдісі және іскерлік ойын әдісі жатады.

3. ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУ ӘДІСТЕРІ.

Объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезінде шешім қабылдау әдістеріне мыналар жатады: шешім ағашын құру әдісі, шешім кестелерін құру әдісі, баламаларды салыстыру әдісі, экономикалық-математикалық модельдерді құру.

Шешім ағашын құру әдісі-қабылданған шешімнен туындайтын әртүрлі ықтимал әрекеттер және осы әрекеттердің нәтижесінде қабылдауға тура келетін кейінгі шешімдер ұсынылған диаграмма құру болып табылатын әдіс. Олардың әрқайсысында шешімді білдіретін нүктелерден шығатын сызықтармен мүмкін болатын іс-әрекеттер ұсынылған бірқатар деңгейлерден тұрады. Шешім ағашы кез келген жағдайдың немесе процестің ағымдағы жағдайын және оқиғалардың ықтимал даму нұсқаларын талдауда жиі қолданылады.

Шешім кестелерін құру әдісі. Шешім қабылдау кестесі (шешім кестесі) - күрделі логикасы бар модельді жинақы түрде ұсыну тәсілі. Бағдарламалау тілдерінде шартты операторларға ұқсас, олар шарттар мен әрекеттер арасында байланыс орнатады. Бірақ, дәстүрлі бағдарламалау тілдеріне карағанда, қарапайым түрдегі шешімдер кестесі көптеген тәуелсіз шарттар мен әрекеттер арасында байланыс жасай алады. Шешім қабылдау кестесі, әдетте, төрт квадрантқа бөлінеді: шарттар, әрекеттер, әрекетті орындау нұсқалары, әрекеттің қажеттілігі.

Қарапайым жағдайда мына жерде: шарттар — ықтимал шарттар тізімі, шарттарды орындау нұсқалары — осы тізімнен шарттарды орындау және/немесе орындамау комбинациясы, әрекеттер — ықтимал әрекеттер тізімі, әрекеттердің қажеттілігі — шарттардың әрбір комбинациясы үшін тиісті әрекетті орындау қажет немесе қажет емес.

Шартты орындау нұсқалары екі болуы мүмкін: иә немесе жоқ, бірнеше, мысалы, түсі қызыл, қызғылт, көк болуы мүмкін. Күрделі кестелерде анық емес логика қолданылуы мүмкін.

Әрекеттер қарапайым немесе басқа шешім қабылдау кестелеріне сілтеме жасай алады. Әрекетті орындау тәртібі реттелмеген немесе реттелген болуы мүмкін. Соңғы жағдайда, егер шарттарды орындаудың белгілі бір комбинациясы кезінде бірнеше іс-қимылды орындау мүмкін болса, онда шешімдер кестесінде олардың басымдығы көрсетіледі.

Баламаларды салыстыру әдісі. Альтернатива-іс-әрекеттің жақсы тәсілін таңдау мақсатында басқа нұсқамен салыстырылатын мінез-құлықтың ықтимал нұсқаларының бірі; басқаға қарсы қоятын, оны болдырмайтын басқа шешімге қарсы қойылатын басқарушылық шешім.

Әдетте, объектіні экологиялық аудиттеу барысында эоаудиторлар нақты кәсіпорындағы экологиялық жағдайды жақсартуға немесе тұрақтандыруға бағытталған ықтимал баламалардың тізімін жасайды, одан әрі жұмыс барысында бұл тізім түзетіледі, ұсынылған баламалардың әрқайсысы мұқият пысықталады және Ең жақсысы таңдалады.

Техникалық бағалаудың мақсаты аз қалдықты өндіріс баламаларының техникалық орындылығын анықтау болып табылады. Мұнда күрделі капиталды қажетсінетін жобаларды іске асыру туралы шешім қабылдау үшін ұсынылатын шаралардың өндірістік процеске, шығарылатын өнімге, өндіріс көлемі мен қауіпсіздік дәрежесіне және т.б. әсерін бағалау қажет.

Бұдан әрі қандай да бір баламаның экономикалық тиімділігін есептеу қажет. Экономикалық негізділік осы балама пайдаланылатынын немесе пайдаланылмайтынын бағалау кезінде жиі негізгі түсінік болып табылады. Экономикалық бағалауды жүргізу кезінде әртүрлі шығындар мен үнемдеу ескерілуі тиіс.

Экономикалық-математикалық модельдерді құру. Экономикалық-математикалық модельдер-экономикалық процестің немесе объектінің математикалық сипаттамасы. Сипаттама (басқарылатын айнымалылары жоқ) және конструктивтік, негізінен оңтайландыру болып бөлінеді. Экономикалық

- математикалық модельдер-экономикада математикалық әдістер мен ЭЕМ қолдану негізі.

4. ЖАҒДАЙДЫ БОЛЖАУ ӘДІСТЕРІ.

Объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезіндегі жағдайларды болжау әдістеріне мыналар жатады: болжаудың сараптамалық әдістері, экстраполяция, модельдеу (оның ішінде Имитациялық модельдеу), сарапшыларға сұрау салу, регрессиялық талдау әдістері, аналогтар әдісі, Эконометрика әдістері.

Болжамдау-болжам әзірлеу; тар мағынада-қандай да бір құбылыстың дамуының нақты перспективаларын арнайы ғылыми зерттеулер. Өртүрлі салалардағы ғылыми болжауды нақтылаудың бір түрі ретінде жоспарлау, бағдарламалау, жобалау, басқару өзара байланыста болады. Әдетте әр түрлі ғылымдарда: 1-2 жылға қысқа мерзімді болжау, 5-10 жылға орта мерзімді, 15-20 жылға ұзақ мерзімді, 50-100 жылға ұзақ мерзімді болжау. Болжау әдістерінің үш класын бөліп көрсетеді: экстраполяция, модельдеу, сарапшыларға сұрау.

Экстраполяция-1) құбылыстың бір бөлігінің үстінен бақылаудан алынған қорытындыларды оның екінші бөлігіне тарату. 2) статистикада - алдағы кезеңге белгіленген үрдістердің таралуы (мысалы, уақыт бойынша экстраполяция халықты перспективалы есептеу үшін қолданылады); іріктемелі деректердің жиынтықтың бақылауға ұшырамаған басқа бөлігіне таралуы (кеңістіктегі экстраполяция). Экстраполяция әдістері көп жағдайларда интерполяция әдістеріне ұқсас.

Имитациялық модельдеу-жасанды имитациялау арқылы нақты процесте, жүйеде болатын процестерді жаңғырту. Имитациялық модельдеу-олар шын мәнінде өсетіндей процестерді сипаттайтын модельдерді құруға мүмкіндік беретін әдіс. Мұндай модель бір сынақ үшін де, олардың берілген жиыны үшін де уақыт бойы "жоғалтуға" болады. Бұл ретте нәтижелер процестердің кездейсоқ сипатымен анықталатын болады. Осы деректер бойынша жеткілікті тұрақты статистиканы алуға болады.

Имитациялық моделдеу кезінде зерттелетін жүйе нақты жүйені сипаттайтын жеткілікті дәлдікпен модельмен ауыстырылады және онымен осы жүйе туралы ақпарат алу мақсатында эксперименттер жүргізіледі. Модельмен эксперименттеу имитация деп аталады (имитация-бұл нақты объектідегі эксперименттерге жүгінбей құбылыстың мәнін түсіну).

Имитациялық модель-объектінің жұмыс істеуін жобалау, талдау және бағалау мақсатында компьютерде эксперимент жасау үшін пайдаланылуы мүмкін Объектінің логикалық-математикалық сипаттамасы.

Имитационды модельдеуге:

- нақты объектіде тәжірибе жасау қымбат немесе мүмкін емес;
- аналитикалық модель құру мүмкін емес: жүйеде уақыт, себеп байланысы, салдары, сызықсыз, стохастикалық (кездейсоқ) айнымалылар бар;
- жүйенің уақыт тәртібін біріктіру қажет.

Имитациялық модельдеудің мақсаты зерттелетін жүйенің мінез — құлқын оның элементтері немесе басқа сөздер арасындағы аса маңызды өзара байланыстарды талдау нәтижелері негізінде-симуляторды (ағылш. әртүрлі эксперименттер жүргізу үшін зерттелетін пән аймағы).

Имитациялық модельдеу жүйенің уақыт тәртібін имитациялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, модельдегі уақытты басқаруға болады: жылдам ағатын үдерістер жағдайында баяулату және баяу өзгергіштігі бар жүйелерді модельдеу үшін жеделдету. Жолдардағы нақты эксперименттер мүмкін емес немесе қауіпті объектілердің мінез-құлқын еліктеуге болады.

Регрессиялық талдау әдістері. Регрессия-қандай да бір кездейсоқ шаманың орташа мәнінің кейбір басқа шамаға немесе бірнеше шамаға тәуелділігі.

Регрессиялық талдау-статистикалық деректер бойынша шама арасындағы регрессиялық тәуелділікті зерттеудің практикалық әдістерін біріктіретін математикалық статистиканың бөлімі. Регрессиялық талдаудың мақсаты регрессия теңдеуінің жалпы түрін анықтаудан, регрессия теңдеуіне кіретін белгісіз параметрлердің бағасын құрудан және регрессия туралы статистикалық гипотезаларды тексеруден тұрады.

Регрессиялық талдау физикада, биологияда, экономикада, техникада және басқа да салаларда тәуелділіктерді зерттеу кезінде эксперименталды деректерді өңдеудің ең көп таралған әдістерінің бірі болып табылады. Регрессиялық талдау үлгілеріне дисперсиялық талдау және экспериментті жоспарлау сияқты математикалық статистиканың бөлімдері негізделген, бұл модельдер көп өлшемді статистикалық талдауда кеңінен қолданылады.

Аналогия әдісі. Аналогия-заттардың (құбылыстардың, процестердің) қандай да бір қасиеттердегі ұқсастығы. Ұқсастық бойынша пікір-қандай да бір объектіні қарастырудан алынған білім, аз зерттелген, елеулі қасиеттері, қасиеттері бойынша ұқсас объектіге ауыстырылады; мұндай пікір-ғылыми гипотезалар көздерінің бірі.

Эконометрика әдістері. Эконометрика-экономикалық зерттеулерде статистикалық әдістерді қолдану.

5. АҚПАРАТТЫ КӨРНЕКІ ҰСЫНУ ӘДІСТЕРІ.

Объектілердің экологиялық аудитін жүргізу кезінде ақпаратты көрнекі түрде ұсыну әдістеріне: әртүрлі графикалық және физикалық модельдер, картографиялық әдістер, фото және бейне түсірілімдерді пайдалана отырып әдістер, сондай - ақ лауазымдық сипаттамалар мен нұсқаулықтар жатады.

Физикалық модельдеу. Зерттеу "түпнұсқаның" негізгі геометриялық, физикалық, динамикалық және функционалдық сипаттамаларын өндіретін үлгілерде жүргізілетін модельдеу пәндік деп аталады. Мұндай модельдерде зерттеу немесе әзірлеу объектісінде (үлгілерде құрылыс конструкцияларының, әртүрлі механизмдердің, көлік құралдарының қасиеттерін зерттеу және т.б.) болып жатқан процестер зерделенеді. Егер модель мен модельдеуші объект бірдей физикалық табиғатқа ие болса, онда физикалық моделдеу туралы айтады.

Таңбалы (графикалық) Үлгілеу кезінде қандай да бір түрдегі таңбалы түзілімдер қызмет етеді: табиғи немесе жасанды тілдің кейбір алфавитіндегі схемалар, графиктер, сызбалар, формулалар, бағандар, сөздер мен ұсыныстар.

Картографиялық әдістер. Өнеркәсіптік алаңдардың аудиторлық ахуалдық жоспарларын және карт-схемаларды әзірлеу және пайдалану бастапқы деректерді жинақтауға және ұйымдастыруға, әр текті ақпаратты жинауға мүмкіндік береді, пайдаланушылардың барлық санаттары үшін көрнекілік пен қолжетімділікпен сипатталады; кестелік және мәтіндік материалдармен салыстырғанда пайдалану қолайлылығы, ластаушы заттардың пайда болу көздері, төгу және шығару көздері, қалдықтар мен оларды орналастыру орындары арасындағы күрделі өзара байланысты көрсету мүмкіндігі, орта жағдайының өзгеруі және ортаға әсер етуді бақылау жүйесі.

Фото және бейнетүсірілімдерді қолдану әдістері. Фототүсірілім және бейнетүсірілім әдістері жоғары тиімділікпен экологиялық аудит бағдарламасында картографиялық әдістерге қосымша ретінде қолданылуы мүмкін. Бұл материалдар іс жүзінде бар экологиялық жағдайды, мысалы, бұзылған аумақтардың жай-күйін, қоршаған ортаға авариялық және "түнгі" әсерді, ұйымдастырылмаған шығарындылар, төгінділер көздерін, қалдықтарды рұқсатсыз орналастыру, экологиялық бақылау тиімділігінің төмендігін көрнекі және ақпараттық сипаттайды. Бұл әдістердің артықшылығы бар, өйткені жағдайды құжатпен бағалауға мүмкіндік береді, іске асыру үшін қарапайым және қол жетімді, біраз уақытты талап етеді және өте тиімді.

6. МАТЕРИАЛДЫҚ БАЛАНСТАРДЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕУЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.

Материалдық баланстарды жасау және технологиялық есептеулерді пайдалану әдісі неғұрлым құнды болып табылады, өйткені толық сурет жасауға және ортаны қорғау бойынша ұсынылатын шаралардың тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді.

Шикізат пен материалдардың, судың, басым ластаушы заттардың негізгі компоненттерінің материалдық баланстарының жүйесін жасау және талдау нақты әсерді бағалауға мүмкіндік береді; жекелеген көздер, қалдықтар және т. б. бойынша бақыланатын және бақыландырылмайтын.

Жалпы түрде материалдық ағындардың баланстық схемасы "өндіріс - қоршаған орта" жүйесінде іске асырылады.

Баланстық схеманы жасау кезінде мынадай материалдық ағындар бөлінеді:

- төгінділер (с); шығарындылар (в); пайдаланылмайтын қалдықтар (о));
- материалдық ағындардың әрқайсысы бақыланатындарға (к) және бақыландырылмайтын (н) бөлінеді, олар өз кезегінде ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған (н) болып бөлінеді.);
- ағындардың қосымша типтері ретінде бақылау әдістері мен құралдары бар реттелетін (р) нормативтер мен лимиттер (ШЖШ, ШЖШ, қалдықтарды орналастыруға арналған лимиттер) пайдаланылады.

Баланстық схеманы пайдалана отырып, схемада ағын сызықтарының әр түрлі бояуын қолдана отырып, жекелеген әсерлерді бөліп көрсетуге болады, сондай-ақ ластаушы заттардың реттелетін төгінділерін бөліп көрсетуге болады.

Объектіге бірінші рет бару кезінде Аудиторлық топ сол жерде қарау және нақты "кіру" және "шығу" анықтау арқылы "ағын схемасы" жасайды. Ағын схемасы өндірістік процесті безендіруге арналған және экологиялық аспектілерді сипаттайтын деректер кестелерімен толықтырылуы тиіс.

Бағалаудың маңызды элементі - материалдар мен энергияны тұтыну баланстарын әзірлеудің негізі болып табылатын ағындардың егжей-тегжейлі схемасын дайындау. Бұл схема жекелеген өндірістік операцияларды өзара байланыстыратын блок-схема түрінде жасалуы мүмкін. Оны дайындағаннан кейін негізгі кіріс және шығыс ресурстар ағындарымен толықтыруға болады. Ағын схемасы өндірістік процеске қатысатын экологиялық аспектілерді ескере отырып орындалады. Барлығы экологиялық аспектілердің 14 түрлі санаты бар. Оларға жатады:

1. Шикізат материалдары (шикізат құрамы мен көлемі, сондай-ақ жеткізушілер мен сауда маркалары));
2. Қосалқы материалдар (өндіріс процесінде қоспалар (қоспалар) ретінде, сарқынды суларды тазарту үшін пайдаланылатын материалдар және т. б.);
3. Өндірілетін өнім (өндірілетін өнімнің әрбір түрі бойынша көлемі);
4. Отын (кәсіпорында пайдаланылатын отын мен майлардың барлық түрлері);
5. Электр қуаты (электр энергиясын тұтынудың жалпы көлемі, электр энергиясын есептеуіштердің саны мен түрі);
6. Су (тұтыну, Санауыштардың болуы және түрі);
7. Атмосфералық ауаға шығарындылар (өндіріс процесінде немесе кәсіпорында жұмыс істейтін желдету жұмысының нәтижесінде пайда бола ма, шығарындылар құрамы мен көлемі, кәсіпорында шығарылатын құбырлардың саны, шығарындыны тазалау құрылғысы көрсетіле отырып, кез келген ластаушы шығарындылар));
8. Сарқынды сулар (өндіріс процесінде де, жуынатын және себезгі бөлмелерінен де пайда болатын сарқынды суларды бұрудың барлық нүктелері, олардың құрамы мен көлемі, тазарту құрылыстарының болуы мен құрамы);
9. Қалдықтар (барлық бар қалдықтар жеке тіркеледі: өндіріс, тұрмыстық, қауіпті, аумақта бар қалдықтарды сақтау орындары көрсетіледі, Қалдықтарды кәдеге жарату әдістері мен сынамалар алу процедураларының сипаттамасы);
10. Иістер (кәсіпорын жұмысының нәтижесінде пайда болатын барлық иістер тіркеледі);
11. Шу (шу шығатын жабдықты көрсете отырып, ең маңызды Шу көздері);
12. Діріл;

13. Тәуекелдер (барлық негізгі тәуекелдер, мысалы, қауіпті қалдықтарды сақтаудан, үйлеспейтін химиялық заттарды бірлесіп сақтаудан және кәсіпорын аумағындағы барлық қойма үй-жайларынан);

14. Кәсіпорын жұмысындағы іркілістер (тікелей жұмыстағы іркілістер және олардың салдары, ластаушы заттардың түрі және олардың көлемі

Тексеру кезінде кәсіпорынның жөн процесін бақылап қоймадан шикізат дейін сол нүктесі, онда дайын өнім, қалдықтар, төгінділер, шығарындылар тастап, өндірістік аймағы. Бұл ретте жұмыс орындарында тікелей жұмыспен қамтылғандардан ақпарат алған жөн. Мұндай қызметкерлер іске асырылатын процестер, пайдаланылатын өндіріс және материалдар мен қалдықтармен жұмыс істеу әдістері туралы ақпаратты жиі қолданады.

Пайдаланылатын ресурстардың саны, пайда болатын қалдықтар, төгінділер және шығарындылар туралы ақпарат жинау маңызды. Бұл деректер өндіріс көлемдеріне, мысалы, өндірілетін өнімнің бірлігіне электр энергиясын тұтынуға қатысты болуы тиіс.

Масса балансын дайындаудың мақсаты өндіріс процесінде тұтынылатын шикізат, қосалқы материалдар мен энергия көлемін және одан шығуда пайда болатын материалдық және энергетикалық ағындарды есептеу болып табылады. Материалдық баланс қағидатқа негізделген:

Кіріс ағыны-Шығыс ағыны = шығындар.

Алайда, егер шығындар 5% - дан аз болса, масса балансының әдісі шығын көзін анықтауға мүмкіндік бермейді.

Массалар балансы бұған дейін ескерілмеген шығындарды, шығарындылар мен төгінділерді анықтауға және сандық бағалауға мүмкіндік береді. Масса балансын есептеудің негізі процесс схемасы болып табылады. Баланс қалдығы аз өндіріс баламаларын өндіру үшін қажетті қалдықтардың, шығарындылар мен төгінділердің пайда болу көздері мен себептерінің көрінісін береді. Материалдық баланс кіріс материалдық-энергетикалық ағындарды анықтау үшін ғана емес, сондай-ақ осы ағындардың қозғалысымен байланысты шығындарды есептеу үшін де пайдаланылады.

Осылайша, аудиторлық тексеру жүргізу барысында өнімнің шикізаттан дайын бұйымға дейін, жанама өнімдерді қоса алғанда, толық өмірлік циклі қарастырылады.

Өзін өзі бақылауға арналған сұрақтар

- 1) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар пікірлерді анықтаудың қандай әдістерін пайдаланады?
- 2) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар жағдайды талдаудың қандай әдістерін қолданады?
- 3) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар идеяларды генерациялаудың қандай әдістерін қолданады?
- 4) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар қандай шешім қабылдау әдістерін қолданады?
- 5) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар жағдайларды болжаудың қандай әдістерін қолданады?
- 6) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде экоаудиторлар ақпаратты көрнекі ұсынудың қандай әдістерін пайдаланады?
- 7) объектінің экологиялық аудитін жүргізу кезінде материалдық баланстар әдісінің мәні неде?
- 8) Имитациялық модельдеудің мәні неде?
- 9) регрессиялық талдау дегеніміз не?

10) шешім ағашын кұру әдісін сипаттаңыз?

Әдебиет тізімі

НЕГІЗГІ

1. **Серов, Г.П.** Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство / Г.П. Серов. – М.: Дело, 2008. – 408 с.

2. **Сергеева, Т.В.** Экологический аудит / Т.В. Сергеева. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 208 с.

3. Экологическое право. Курс лекций и практикум: учебное пособие для вузов / под ред. проф. Ю.Е. Винокурова. – М.: Издательство «Экзамен», 2007. – 543 с.

ҚОСЫМША

1. **Байдаков, С.Л., Серов, Г.П.** Экологический аудит. Постатейный комментарий к Федеральному закону «Об аудиторской деятельности» / С.Л. Байдаков, Г.П. Серов. – М.: Ось-89, 2005. – 224 с.

2. **Серов, Г.П.** Экологический аудит: концептуальные и организационно-правовые основы / Г.П. Серов. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

ДӘРІС 11

ҚАЛДЫҚТАРДЫ БАСҚАРУ САЛАСЫНДАҒЫ НОРМАЛАУ.

Дәріс мақсаты – студенттерді экологиялық аудит жүргізудегі әлемдік тәжірибемен, оның болмысының сатыларымен, компаниялар мен банктер үшін ерекшеліктерімен таныстыру.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Шетелде экологиялық аудиттің құрылу сатылары.
2. Табиғатты қорғау әрекеті туралы компанияның есептемесі.
3. Шетелде экологиялық аудиттің дамуы.
4. Еуропалық одақ елдеріндегі экологиялық аудит
5. АҚШ-тағы экологиялық аудит.

1. ШЕТЕЛДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ҚҰРЫЛУ САТЫЛАРЫ.

Экологиялық аудит (ЭА) әлемдік тәжірибеде көп жағдайда дербес, мемлекеттік емес экологиялық әрекеттің түрі ретінде 20 жылдан аса қолданыста. Бастапқыда 70-жылдары экономикалық дамыған елдерде кәсіптік құрылысты қорғайтын құрал ретінде экологиялық аудит қоршаған орта мен адам денсаулығына төнетін қауіп деңгейін төмендету мен қоршаған ортаны қорғау жөніндегі шараларды реттеу үшін бағытталған. 80-ші жылдардың ортасында халықаралық сауда палатасы экологиялық аудитті компаниялар әрекетінің экологиялық заңнамалар нормаларына сәйкестігін бағалау мен өндірістегі бақылауды күшейту үшін ішкі әкімшілік басқару әдісі ретінде қарастырды. 90-шы жылдардың басында көптеген коммерциялық банктер ЭА-ны қоршаған ортаны қорғау саласындағы әрекеттер мен байланысты банкроттылық пен жалға алуды төлей алмау қаупін ескерту мақсатында қолданды. Солай, Дүниежүзілік банк пен қалпына келу және дамыту Еуропалық банкі ЭА-ны олар қаржыландыратын компаниялар мен құрылым әрекеттерін бағалау үшін пайдаланды. Бәрімізге мәлім, жалға алудың міндетті талабы болып аудиторлық жетекшілік табылады. Осы банктердің инвестиция мақсаттылығы туралы шешімі қоршаған ортаны қорғау саласындағы шаралары мен экологиялық аудит талаптарына сәйкес қабылданады.

Auditmeu есеп тексерісін білдіреді. Осы жылдар бойы көптеген елдерде айтарлықтай өзекті мәселе болып кәсіпорындардың табиғатты қорғау әрекеттеріне қатысты бухгалтерлік есеп пен тіркеу табылды. Мемлекеттерде ЭА-ны реттейтін ұлттық стандарттар қабылданды. Базалықтың бірі болып Британдық стандарт табылады. Тарихи бәрәншә болып 1992 жылы ағылшындар «Қоршаған ортаны қорғау саласындағы басқарудың спецификалық жүйесі» BS 7750 стандартын қабылдады. Ол кез келген ұйымға экологиялық аудитті жүргізу мен табиғатты қорғау әрекетіне база бола алатын қоршаған орта саласындағы басқару жүйесін құруға мүмкіндік береді. Қажет ұсыныстарды БҰҰ мен БЭЖ жасайды. 1994 жылы қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы шегінде БҰҰ-ның «компаниялардың табиғатты қорғау әрекетінің есептемесі» атты баяндамасы шықты. 1995 жылы экологиялық аудит ережелеріне қатысты ЕҰ 1836/93 Директивасы күшіне енді, ол барлық Еуропалық ұйымдардың BS 7750 стандартында көрсетілген ойлардың нақты дамуы мен таралуы болды. Келесі қадам болып халықаралық 14000 серия ISO стандартының дамуы мен енуі табылады. ЕҰ

мемлекеттерінде ISO 14000 стандарттарын енгізу EMAS «Қоршаған ортаны қорғау және бақылау саласында аудит және менеджмент сызбасы» жүйесімен синхронизирленген – экологиялық аудит бойынша ЕҰ Директивтері. Қоршаған ортаны бақылау жүйесін қолдана отырып өндірістік компаниялардың әрекетін жетілдіру, ЭА-ны үнемі жүргізіп отыру және қоршаған ортаға әсер жөніндегі өтініштерді жаңартып отыру жетекшіліктің мақсаты болып табылады. EMAS-қа қатысушы компаниялар қоршаған ортаны бақылаудың эффективті саясатының енуімен қатар өздерінің жарнамаларында арнайы белгілерін қолданады. Оның болуы компанияның экологиялық бағдарланған әрекетіне деген сенімді жоғарлатады, нарықта оң имиджінің қалыптасуына қабілеттендіреді және әлемдік нарықта бәсекелестік күресте мүмкіндігін жоғарлатады. 1995 ж. Германияда ЭА туралы заң қабылданды. Канадалық стандарттар ассоциациясы жасаған, Канадада экологиялық менеджмент және CSAZ 750 94 ЭА саласындағы стандарттар моделі бойынша белгілі тәжірибелер жинақталған. Ұлыбританияда, содан кейін басқа ЕЖ мемлекеттерінде 1995 жылдан бастап ЭА талаптары қалалық шаруашылық пен коммунаны бақылауда даму алды (LA EMAS), яғни жергілікті, локальді деңгейде. 1996 жылы ЭА-ны жүргізудегі нормалардың Халықаралық стандарттық ұйымы күшіне енді (Draft International Standard ISO/DIS 14001 сериясы).

2. ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ ӘРЕКЕТІ ТУРАЛЫ КОМПАНИЯНЫҢ ЕСЕПТЕМЕСІ.

70-ші жылдардың басында Еуропа және солтүстік Америка компанияларын қоршаған ортаға зиян әкелгендері үшін заңды жауапкершілікке тартты, ол оларды қосымша қаржының жоғалуына әкелді. Осыған байланысты компаниялар өздерінің әрекеттерін экологиялық заңдылық нормаларына сәйкестілігін бағалай бастады. Кейбір белгілері бойынша бұндай әдіс қаржы аудитіне сәйкес келді, сол себептен *экологиялық аудит* деген атқа ие болды. 80-ші жылдардың ортасында экологиялық аудит кәсіпорын әрекетін бақылауды күшейту үшін ішкі әкімшілік бақылау әдісінде қалыптасты. Халықаралық сауда палатасымен енгізілген экологиялық аудиттің бұл бағыты компания әрекеті стратегияларының экологиялық заңдылық нормаларын бағалауды қамтыды. Экоаудит өндірістік дамыған мемлекеттерде – Канада, Ұлыбритания, Нидерланды, АҚШ, Швеция, ЕЭЖ мемлекеттерінде, шығыс Еуропада кең ауқымды тарады. Экоаудит бағдарламасын алғашқы болып жасаған компаниялардың бірі US Steel, Allied Chemical, Occidental Petroleum болды. 1984 жылы АҚШ-тың қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық агенствасы федералды агенствалар үшін аудиттеудің концепциясын құрды.

1987 жылы 40-қа жуық әр түрлі федералды агенствалар өздерінің эконоаудит бағдарламаларын құрды. АҚШ қорғаныс Министерстрлігі өздерінің әскери әуе базасы мен қатардағы кәсіпорныдарға эконоаудит жүргізді және қоғамның сұранысы бойынша сәйкес хаттамалар берілді. 1985 жылы құрылған АҚШ энергетика министрлігі заңдылығымен эконоаудит бойынша бақылау өздерінің негізгі нысаналарында аудиттеу жүргізді. Ғарыш кеңістігін зерттеу (NASA) және аэронавтика бойынша ұлттық бақылау өздерінің нысаналарында ішкі кеңесшілерді тарта отырып эконоаудит жүргізді.

Францияда эконоаудитті жүргізу 1976 жылғы заңның әсеріне түсетін апат қаупінің жоғарылауымен 1982 жылғы 67/548 Сезево бойынша ЕЭЖ дерективінің орындауымен ЕЭС мүшесі ретінде Францияда қабылданған Сезево бойынша экологиялық аудиттеу туралы циркулярмен байланысты. ЕЭЖ дерективасы Фликсборо (Ұлыбритания 1974 ж.) және Сезево (Италия 1976 ж.) химиялық кәсіпорындарда болған 2 ірі апаттардан кейін пайда болды.

Экологиялық аудиттеу жылжымайтын жеке мүлікті иемдену және беру кезінде аудиттеудің жеке түрі болып бөлінді және жылжымайтын мүлікті сату, сатып алу келісімдерінің барлығында да жүргізіледі (Real Estate Assessment, Property Trasfer Audit). Экологиялық заңдылықты бұзатын компаниялар мен АҚШ-тың қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық агенствалар арасындағы қақтығысты реттеудегі маңызды рөл атқаратын экологиялық аудит, әдетте, егер кәсіпорында экологиялық бағдарлама болмаған кезде және экологиялық талаптарға сәйкес келмесе жүргізіледі. Реттеу кезінде табиғатты қорғау заңдылығын қайталама бұзғандарға және үнемі бұзатындарға қарсы экологиялық аудиттің міндетті бағдарламасы қолданылады.

Кең ауқымды дамуға маманданған экологиялық аудит ие болды (қалдықтарды азайту мәселесі бойынша, өндірілетін өнімнің қауіпсіздігіне баға беретін бойынша, профессионалды ауру сұрақтарына, нақты табиғы ортаның ластануын бақылауына, өндірістік гигиенаға және т.б.). Сол себептен «экологиялық аудиттеу (environmental auditing) терминінен басқа «Қоршаған орта және денсаулық, қауіпсіздік сұрақтары бойынша аудиттеу» (health, safety and environmental audit) термині кең таралды.

3. ШЕТЕЛДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТТІҢ ДАМУЫ.

1990 жылдың соңында өндірістік дамыған мемлекеттердегі коммерциялық банктер төленбеген жалға алу қаупін минимизациялау мақсатында экологиялық аудитті қолдана бастады. Көрсетілген қауіптер қоршаған ортаны қорғау жөніндегі кәсіпорын – жалға алушы әрекет ұйымдарының жетіспеуімен негізделген. Соңғы жылдары экологиялық аудит халықаралық даму банктерінде қоршаған ортаны бақылау құралы ретінде қолданады, олармен қаржыландыратын құрылыс және компаниялардың өткен және ағымдағы табиғатты қорғау әрекеттерді бағалау пайдаланады. 1991 жылдан бастап «Жауапкершілік қадам» бағдарламасы шегінде қауіпсіздік нормасының котировкасының халықаралық жүйесінің қолдануымен «Сольвей» (Бельгия, химиялық өндіріс) корпарациясының өндірістік

нысаналарына қауіпсіздікті тексеру нормалары жасалды. 1992 жылы осындай аудиторлық тексерілістер 8 зауытқа жасалды және олардың саны үнемі көбеюде. Нысаналарды басқарушылар үшін аудиторлық тексерістің нәтижесі «Әрекет бағдарламасын өңдеудегі нақты және тексерілген өлшем» көрсетеді. 1992 жылы Швейцариядағы, Оңтүстік-Шығыс Азиядағы, Австралиядағы және Латын Америкадағы «Роше» компаниясының фармацевтикалық зауыттарына экологиялық талаптар мен қауіпсіздік нормаларын сақтауын тексеру үшін 31 аудиторлық тексеріс жүргізілді. Мемлекеттердегі экологиялық аудит мақсаттары 1-ші кестеде көрсетілген (Серов, б.14-15).

АҚШ және басқа шетел мемлекеттерінде экологиялық аудит бұл тек қана кәсіпорындардың табиғатты қорғау заңдылықтарының талаптарына сәйкестігін тексеру емес, олардың мүмкін болатын бұзушылықтарының алдын алу бойынша шаралар кешенін құру. Сол себептен заңды сақтау бақылауының «рутиндік құралынан» кәсіпорынның табиғатты қорғау әрекетін күшейтетін экономика-құқықтық құралға айналады. Заңдылық талаптарына кәсіпорын әрекетінің сәйкестігін тексеру экологиялық құқық бұзушылыққа әкеп соқтыратын жағдайларды табуға және айыппұл санкцияларын салу мүмкіндігін жою үшін сәйкес шаралар қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, экологиялық бұзушылық кезінде аудит бағдарламасын жүзеге асыру құқық бұзушылық үшін айыппұл көлемін азайтуға мүмкіндік береді.

Экологиялық заңдылық жататын халықтың жағдайы деп аталатын заңдарды қолданатын соттар құқық бұзушылық әрекеттерінің әдейілігін үкімет дәлелдеуге міндетті емес деп көрсетеді. Егер компанияның қызметкерлері қоршаған ортаны қорғау мен қауіпсіздік саласында жалпы білімі болса және оның ешбір қызметкері заңды бұзудың барлық бөлімдерін білмесе де жауапкершілікке тартылуы тиіс.

4. ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТ.

Қазақстан Республикасы Президент Н.Ә. Назарбаевпен Қазақстанның әлемнің 50 бәсекелес елі қатарына кіру Стратегиясында белгіленген жаңа тарихи фазаға қадам басты. Алға қойған мақсаттарға қол жеткізу механизмі тұрақты дамуға ауысу болып табылады, яғни экономикалық, әлеуметтік және экологиялық үдерістер тепе-теңдігі болуы қажет. Қазақстанның табиғаты – бізге алдыңғы ұрпақпен берілген үлкен құндылық. Елдің табиғи байлығын сақтау, тұрғындардың денсаулығы мен әл-ауқатын жақсарту үшін табиғат қорғау қызметінің тиімділігін арттыруымыз, халықаралық стандарттарды енгізуді қамтамасыз етуіміз қажет [1]. Осы орайда әлемдегі экологиялық саясатты жүргізу саласындағы көшбасшылардың бірі Еуропа елдерінің тәжірибесін зерттеп, талдау өзектілік тудырып отыр.

Еуропа континентіндегі экологиялық мәселелердің өзектілігі және қиындығы барлығымызға танымал. Осыған орай мемлекеттік және халықаралық институттар деңгейінде Еуропада табиғи ортаның ластану ауқымын тастандылардың барлық түрлеріне қатаң стандарттар қою арқылы, ресурсты сақтайтын технологияларды енгізуді стимулдау арқылы төмендетуді мақсат етіп қоятын орталықтанған құрылымдық экологиялық саясат жүргізу

қажеттілігін түсінген болатын. Еуропалық Одақ соңғы 50 жылда қоршаған ортаны қорғау саласында жеке саясатын жүргізіп келеді. Кең ауқымда табиғатты қорғау сипаттағы шаралар жүргізілді, мүше-мемлекеттердің экологиялық қызметін реттеу мен үйлестіру үшін құқықтық база құрылған, қоршаған ортаның сапасын қорғау мен жақсартуға жаңа бағыттар құрастырылып, енгізілген.

Еуропалық Одақ қазіргі таңда халықаралық табиғатты қорғау ынтымақтастығы саласында әлемдегі көшбасшылардың бірі. Сонымен қатар ЕО-ның экологиялық саясаты және қызметі қоршаған ортаны қорғау саласында ғаламдық шаралармен, соның ішінде БҰҰ-ның басшылығымен жүргізіліп жатқан шаралармен де тығыз байланысты. Қоршаған ортаны қорғау - ЕО қызметінің басқа да интеграциялық бағыттарымен қатар жүретін басым бағыттарының бірі. ЕО қоршаған ортаны қорғау саласында кең ауқымды компетенцияға ие, жалпы еуропалық нормативтік актілердің басым көпшілігі осы салада шығарылады. Осыған орай Ресей зерттеушісі П.А. Калиниченконың пікірінше, қазіргі таңда Еуропалық Одақ құқығында арнайы сала – ЕО-ның қоршаған орта құқығының бар екендігін айтуға болады [2]. Сонымен бірге ЕО-ның экологиялық және қоршаған орта саласында халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыруға қажетті өкілеттігі бар.

Алайда барлығы қазіргідей болған жоқ. Бастапқыдағы 1957 жылғы Рим келісімшарты ЕО-ға қоршаған орта саласында өкілеттік берген жоқ еді [3]. Сол жылдары ЕО-мен жүзеге асырылып жатқан шаралары бұл саланы тек жанама түрде ғана қамтыған болатын, шаралар тек экономикалық және әлеуметтік маңызды мақсаттарға жету үшін жүзеге асырылды. Табиғатты қорғау қызметі факультативті түрде іске асырылды. Бірақ ХХ ғасырдың 70-жылдары Еуропада экологиялық дағдарыстың шиеленісуімен Еуропалық Одақ деңгейінде экологиялық шараларды жүзеге асыру қажеттілігі туындады. 1970 жылдары ЕО мемлекеттері басшыларының мәжілістерінде ұйымның қоршаған ортаны қорғау саласында қызметін дамыту туралы шешімдер қабылданды. Соған қарамастан құрылтай келісімшарттың жағдайлары қайта қаралған жоқ, яғни ЕО-ның қоршаған ортаны қорғау саласында өкілеттігі қарастырылмаған еді.

Еуропалық Одақтың экологиялық саясатының қалыптасуының бес кезеңін айқындауға болады.

Бірінші кезеңі (1957-1971). Бұл кезең Еуропалық Одақтың қоршаған орта саласында құқықтық өкілеттігінің жоқтығымен сипатталады. Жоғарыда атап кеткендей, бұл кезеңде тек бір реттік қана факультативті шаралар жүзеге асырылды. Алғашында «қоршаған орта» Рим келісімшартымен жалпы еуропалық интеграциялық сала ретінде бөліп көрсетілмеген еді. Бірақ экология мәселелері ЕО елдерінің ортақ нарық құруда құқықтық реттеудің шекараларын анықтаған, мысалыға аталған келісімшарттың 36 бабында көрініс тапқан, яғни мүше-мемлекеттерге тауар айналымында импортқа, экспортқа, транзитке экологиялық қауіпсіздікті ескере отырып, шектеулер қояды. Осы кезеңде аталмыш салада ортақ саясаттың болмауына қарамастан,

Еуропалық Одақ институттары өздерінің қызметтерінің экологиялық бағыт саласында кеңеюіне дайын болды. Қоршаған орта мәселесі екінші реттік құқықпен қарастырылды. Ол негізінен ЕО елдерінің ауылшаруашылық және энергетикалық саясатты жүзеге асыруға бағытталған құжаттарда көрінісін тапты.

Екінші кезеңі (1972-1985). Бұл кезең ЕО елдерінің қоршаған ортаны қорғау бойынша алғашқы шараларды жүргізуімен, осы салада алғашқы әрекет бағдарламаларының пайда болуымен, экология саласында құқықтық реттеудің алғашқы дамуымен сипатталады. 1972 жылы ЕО-ның мүше-мемлекеттері үкімет басшыларының Кеңесі ЕО-ның өкілеттігін, соның ішінде қоршаған орта саласында өкілеттігін кеңейту туралы шешім қабылдады. Десек те, ЕО-ның алғашқы құқықтық негізіне өзгерістер енгізілмеді. Жаңа қызмет саласындағы барлық шешімдер 1957 жылғы Рим келісімшартының баптары арқылы қабылданды. Өкілеттігінің осылайша кеңеюі «толқын эффектісі» деп аталды. Интеграцияның жаңа саласының реттелуі негізінен директивалар қабылдау арқылы жүзеге асырылды. Еуропалық Одақ қоршаған ортаны қорғау бойынша бірқатар халықаралық конвенцияларға қосылды, мысалыға Еуропадағы жабайы флора мен фаунаны және тіршілік ету ортасын қорғау туралы Конвенцияға (1979 ж.), тропикалық ағаштар жөнінде халықаралық келісімге (1983 ж.), Үлкен қашықтықтарда ауаның трансшекаралық ластануы туралы Конвенцияға (1979 ж.) қосылды. Осылайша екінші кезең Қауымдастықтың қоршаған ортаға қатысты саясатының қалыптасуы және оны құқықтық реттеудің негізгі әдістерін құрумен сипатталды.

Үшінші кезеңі (1986-1991). Бұл кезеңді ЕО-ның институттарының қоршаған ортаны қорғау саласында өкілеттіктерін бекітумен сипаттауға болады. 1986 жылғы Бірыңғай Еуропалық Акт 1957 жылғы Рим келісімшартына өзгерістер енгізді. Онда Еуропалық Одақ саясатының, соның ішінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясатының мақсаты мен міндеттерінің бағыты анықталды. ЕО мен мүше-мемлекеттер арасындағы қатынастарына субсидиарлық принципі енгізілді [4]. Осы принципке сәйкес ЕО экология саласында өзінің қызметін мүше-мемлекеттердің жеке өздерімен жүзеге асыра алмайтын мәселелерде атқаратындығын және осы мәселелердің шешімі ЕО деңгейінде тиімді болатындығын білдіреді. Екінші деңгейлік құқықта табиғат қорғау қызметін регламенттер негізінде, яғни мүше-мемлекеттердің экологиялық заңнамалық актілері негізінде құқықтық реттеудің өсуі байқалады. Сонымен қатар мүше-мемлекеттердің заңнамалық негіздерін, атап айтсақ топырақты қорғау және қоршаған ортаны химиялық ластанудан қорғау саласындағы заңнаманы ортақ келісімге келтіру бойынша қызмет жалғаса берді. Бұл кезеңде Қауымдастық үшін қоршаған ортаға мүмкін болатын әсерді бағалау, мониторинг, экологиялық ақпаратты тарату және қоғамның сол ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету, табиғат қорғау шараларын қаржыландыру жүйелерін енгізу мәселелері маңызды болды [5]. Үшінші кезеңде ЕО қоршаған ортаға қатысты саясатының қалыптасуы және аталған саланы құқықтық реттеу үдерісі жалпы негіздерде аяқталды.

Жалпы алғанда қоршаған ортаны қорғау бойынша шаралардың алғашқы кезеңдерінде 1972 жылдан бастап өндірістік қалдықтар, судың және ауаның ластануы мәселелерін реттейтін 200-ге жуық заңнамалық актілер қабылданды. Бұл кезеңге тән ерекшелік экологиялық мәселелерге вертикалды және секторлық тәсіл қолданумен сипатталады, бұл тәсілдерге қоршаған ортаны қорғау саласында ЕО-ның алғашқы әрекет бағдарламалары негізделді.

Төртінші кезең (1992-2002). Бұл қауымдастықтың экологиялық саясатты жетілдіру кезеңі. Жалпы алғанда осы аралықта экологиялық саясат және қоршаған орта мәселелері ЕО-ның келісімшарттарында институционалды бекітілуі арқылы экологиялық саясаттың негізгі аялары анықталды. Қазіргі таңда ЕО-ның қоршаған ортаға қатысты мақсаты мен міндеттері келесідей белгіленеді:

- қоршаған орта жағдайын сақтау, қорғау және жақсарту;
- адамдардың денсаулығын қорғау бойынша қамқорлық;
- табиғи ресурстарды рационалды пайдалануға қол жеткізу;
- қоршаған ортаны қорғаудың аймақтық және ғаламдық мәселелерін шешуге бағытталған шараларға халықаралық деңгейде әрекет ету.

ЕО-ның экологиялық саясаты «толассыз» сипатқа ие, ол 1992 жылғы Маастрихт келісім-шартында (№ 20 Декларация) бекітілген еді [6]. ЕО-ның қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметі үш ерекшелікке негізделеді:

- ЕО-ның экологиялық өкілеттігі мүше-мемлекеттердің өкілеттігімен бірегей;
- ЕО-ның экологиялық қызметі еуропалық интеграцияның басқа бағыттарымен тығыз байланысты.

Қоршаған ортаны қорғау саласында мүше-мемлекеттермен бірегей өкілеттіктерінде жоғарыда аталған субсидиарлық принцип көрінісін табады.

Маастрихт келісімшартында қоршаған орта саласында ЕО-ның әрекет бағдарламаларына талаптар анықталған, сонымен қатар табиғат қорғау шараларын қаржыландыруға қатысты жағдайлар қарастырылған. Субсидиарлық принципі экологиялық баптардан алынып, ЕО қызметінің ортақ принциптерінің біріне айналды.

1997 жылғы Амстердам келісімшарты ЕО-ның құрылтай келісімшарттарына бірқатар өзгерістер енгізді және де экологиялық заңнаманың әрі қарай трансформациялануы мен дамуына негіз салды. Амстердам келісімшарты «тұрақты даму» принциптерін ұстанатын-дығын растады. Сонымен қоса экологиялық интеграция барлық мүше-мемлекеттерге және де ЕО-ға кіруге үміткерлерге міндетті талап болды. Салыстырып қарайтын болсақ, 2000 жылғы ЕО-да институционалды реформалар жүргізу мақсаты болып табылатын Ница келісім-шарты қоршаған ортаны қорғау саласында айтарлықтай өзгерістер енгізуді қарастырмады. Қазіргі таңда ЕО-ның экологиялық қызметі ЕО туралы келісімшарттың 174-176 баптарына сәйкес, сонымен қатар ішкі нарықтың жұмыс атқаруын қолдау мақсатымен мүше-мемлекеттердің экологиялық заңнамасын келістіру бойынша Одаққа өкілеттік беретін аталған келісімшарттың 95-бабының негізінде жүзеге асырылады [7]. Экологиялық интеграцияның міндетті сипатқа ие болуына

байланысты ЕО-да экологиялық сертификация жүйесі (Green Star System) құрылды. Ол 1998 жылы Еуропалық кеңестің Кардиффтегі отырысында «Интеграция үшін серіктестік» бағдарламасы шеңберінде қабылданған болатын. Осы жүйенің әрекетіне ең алғаш болып ЕО-ның энергетикалық, көлік және ауылшарушылық саясаты түсті. Кейініректе интеграцияның бұл түрі ішкі нарықты дамыту, балық шаруашылығы, өндіріс және қаржы саласын дамыту саясатына таралды.

ЕО-мен жүзеге асырылып жатқан қоршаған ортаны қорғауды құқықтық реттеу саласына экологиялық стандартизация, қоршаған ортаға антропогендік және техногендік әсерді бағалау, экологиялық ақпаратты жинақтау және өңдеу, қоршаған орта жағдайының мониторингі, экологиялық сертификаттау, экологиялық менеджмент және экологиялық аудит, қаржыландыру механизмдерін дамыту және экологиялық құқықты қорғау сияқты шаралар енді [8].

Осылайша 1990 жылдардың ортасы экологиялық саясаттың ЕО қызметінің басым бағыттарының бірі ретінде болуымен сипатталады. Сонымен қоса 1998 жылдан бастап Еуропалық Комиссия және Еуропалық Кеңес Венада (1998 жылдың 11-12 желтоқсаны) қоршаған орта мәселелері Еуропалық Одақ саясатының барлық бағыттарына қосылатындығы жарияланды.

ЕО-ның шараларына қатысты «горизонталды» тәсіл қолданыла бастады, оның басты принципі қоршаған ортаны ластауға алып келетін барлық салаларды есепке алу болып табылады.

Бесінші кезең (2003- қазіргі күнге дейін). Қазіргі кезде ЕО-ның экологиялық қызметі ЕО туралы келісімшартының баптарымен қарастырылатын экологиялық компетенция негізінде жүзеге асырылады. Экологиялық қызмет ЕО қызметінің басқа да бағыттарымен тығыз байланысты.

Қазіргі кезеңде ЕО-да қоршаған ортаны құқықтық реттеуді жетілдіру жүзеге асырылуда. Атап айтсақ, экологиялық ақпаратты жинақтау және өңдеу, қоршаған ортаның мониторингі, экологиялық сертификаттау, қоршаған ортаға әсер етуді бағалауға экологиялық шараларды қаржыландыру жүйесінің құқықтық негізін құрайтын актілер өзгеріске ұшырады.

Экологиялық стандартизациялау және сертификаттау саласында көптеген нормаларды кодификациялау талпыныстары жасалынууда.

Еуропада экологиялық саясатты жүзеге асырудың басты элементі қоршаған ортаны қорғау мәселесін ЕО Конституциясының жобасына енгізу болып табылады.

Маастрихт келісімшартына қол қойғаннан бастап ЕО біртіндеп «экологиялық одаққа» айнала бастады [9]. ЕО-ның мүше-мемлекеттері қоршаған ортаны қорғау міндеттерін саясаттың барлық салаларында іске асырылып жатқан нормативті-құқықтық актілермен интеграциялауға міндетті. ЕО қоршаған ортаны қорғау туралы көптеген директиваларды қабылдайды. Оны мүше-мемлекеттер ұлттық құқыққа инкорпорациялауы керек.

ЕО-ның әрбір институттарының жұмыс атқаруы экологиялық проблематиканы қамтиды. ЕО деңгейінде қоршаған ортаны қорғау мәселесімен: Еуропалық комиссия, Еуропалық парламент, Еуропалық кеңес

және 1990 жылы құрылған қоршаған орта бойынша Еуропалық агенттік айналысады. Қоршаған орта бойынша Еуропалық агенттік және экологиялық ақпарат және бақылау Еуропалық желісін құру туралы Қаулыда бұл ұйымдарың мақсаты - ЕО-ны, мүше-мемлекеттерін, сонымен қатар ЕО-ға мүше емес мемлекеттерді объективті және шынайы ақпаратпен қамтамасыз ету, қоршаған ортаны қорғау бойынша шараларды жүзеге асыру, қоғамды қажетті түрде ақпаратпен қамтамасыз ету. Қоршаған орта бойынша Еуропалық агенттік және экологиялық ақпарат және бақылау Еуропалық желі ұйымдарының қызметтеріне Еуропалық инвестициялық банк, Аймақтар комитеті және Экономикалық және әлеуметтік комитет белсенді қатысады.

Атап өтетін тағы бір жайт, Еуропалық Одақтың экология саласындағы тәжірибелік қызметі қоршаған ортаға қатысты арнайы орта мерзімді әрекет ету бағдарламаларымен жүзеге асырылады. Одақтың қоршаған орта саласындағы әрекет бағдарламалары – ұйымның жарқын болашақтағы басым шараларын анықтайтын саяси-құқықтық құжат. Жоғарыда атап өткен экологиялық саясат жүргізу кезеңдері шеңберінде Қауымдастық осындай алты бағдарлама қабылдаған. Олардың ең біріншісі атап өтілген екінші кезеңде Еуропа мемлекеттерінің экология мәселесіне көңіл аудара бастаған кезеңде 1973 жылы қабылданып, бүгінгі күнге дейін қоршаған орта саласындағы классикалық құжат болып табылады. Келесі экологиялық әрекет бағдарламалары 1977 жылы (Екінші бағдарлама), 1983 жылы (Үшінші бағдарлама), 1987 жылы (Төртінші бағдарлама) қабылданды. 1993 жылы қабылданған Бесінші әрекет ету бағдарламасы мазмұны жағынан фундаменталды болып, «Тұрақтылық бағытында» деген атпен шықты. Қазіргі таңда жүзеге асырылып жүрген Алтыншы әрекет ету бағдарламасы Еуропалық Парламент және Кеңестің 2002 жылғы №1600/2002 шешімімен бекітілген. Бұл бағдарлама алдыңғы бағдарламаларға қарағанда мерзімі жағынан ұзағырақ, яғни 2012 жылға дейін 10 жылға арналған. Бағдарлама толығымен алғанда қауымдастықтың экологиялық шаралар жүргізуде үш шартты қамтамасыз етуге бағытталған: 1) қоршаған орта қажеттіліктерінің ЕО қызметінің әртүрлі бағыттарына интеграциялау, экологиялық шарттылық принципін жүзеге асыру; 2) тұрақты дамуға бағытталған шараларды жалғастыру; 3) экологиялық шараларды Еуропалық Одақтың қазіргі және болашақ кеңеюін ескере іске асыру.

Осылайша ЕО-ның ортақ экологиялық саясаты институционалды жетілген аймақтық саясаттың үлгісі бола алады.

Еуропалық Одақтың экологиялық саясатының қалыптасуын және дамуын, оның осы саладағы өкілеттігін сараптау экологиялық саясат саласында қомақты жинақталған тәжірибе туралы айтуға негіз болады. Еуропалық Одақ елдерінде қалыптасқан экологиялық стандарттар мен құрастырылған бағдарламалар өзінің ұлттық экологиялық саясатын дамытуға және жетілдіруге мүдделі Қазақстан үшін, аймақтың басқа мемлекеттері үшін маңызды болмақ. Осыған орай Қазақстан Республикасы Еуропалық Одақты тек стратегиялық сауда немесе саяси серіктес ретінде ғана қарамай, сонымен

бірге қоршаған ортаны қорғау саласындағы жүргізіп жатқан саясатын өзіндік бір талпынуға тырысатын үлгі ретінде қарауымыз керек деген ойдамыз.

5. АҚШ-ТАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТ.

АҚШ-тағы кәсіпорын әрекетін жүзеге асырудағы экологиялық құқық бұзушылықта анықтайтын «ертеректегі құрал» ретінде белгілі бір рөл экоаудитке жатады, ол кәсіпорныға сәйкес санкция қолданғанға дейінгі эколлогиялық құқық бұзушылық салдарын жеңілдету бойынша қажет шараларды қолдануға мүмкіндік береді. АҚШ-тың қоршаған ортаны қорғау жөніндегі агенствасы көрсетеді: агенства қатыспай тұрып бұзушы құқық бұзушылық туралы ақпарат берсе және қажет шараларды қолданып, өзінің шынайылығын көрсете алады. Назарға ала отырып берілген ақпарат заң бойынша міндетті емес және құқық бұзушылық тез арада түзетілген, кәсіпорынға қойылған санкциялар аз сипаттамаға ие бола алады. Заң бұзушының қателігін мойындауы мен болашақтағы осындай құқық бұзушылықтан қашуға бағытталған қолданған шаралары назарға алынады. Бір жағынан шынайылықтың жоқтығы бұл санкциялардың ұлғаюына әкеліп соғады. Компанияның алдында тұрған эколлогиялық құқық бұзушылық және басқа экологиялық мәселелерді өз еркімен анықтау және оларды жою үшін шараларды қолдану артықшылыққа ие. Мысалы, егер компания өз еркімен инспекторларға ашқан экологиялық мәселелері жөнінде ақпарат берсе, ол инспекторлармен бірігуге бағытталған, олармен қарым-қатынасын жақсартуға әкеп соқтыратын жауапты позицияға ие.

Жүйелі аудиторлық тексеріс бұл кәсіпорынның саясаты. Заңға сүйенуге бағытталған.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Алыс шетелдерде экологиялық аудитті дамытудың бастапқы кезеңдері қандай?
2. Экологиялық аудиттің " табиғат қорғау заңнамасының сақталуын бақылау " құралы ретінде қалыптасуы
3. Экологиялық аудиттің Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын арттыру және өнім сапасын арттыру мақсатында табиғатты қорғау қызметін ынталандырудың экономикалық-құқықтық құралы ретінде қалыптасуы
4. Алыс шетелдерде экологиялық аудиттеу қандай деңгейде жүргізіледі?
5. Алыс шетелдерде экологиялық аудиттің қандай түрлері бар?
6. АҚШ-та экологиялық аудиттеудің ерекшеліктері қандай?
7. Еуроодақтағы экологиялық аудиттеудің ерекшеліктері қандай?

Әдебиеттер

1. Экологическая политика Министерства охраны окружающей среды Республики Казахстан. Утверждена приказом Министра охраны окружающей среды от «9» ноября 2006 года № 335-п // <http://www.eco.gov.kz/strategiya/politic.php>
2. Калиниченко П.А. Современные тенденции в развитии экологического права ЕС // http://www.eulaw.edu.ru/documents/articles/tend_ekol_prav.htm
3. Современная экологическая политика. // <http://www.greensalvation>.
4. Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество. Издательство-полиграфический центр Воронежского государственного университета. 2007-С.62
5. Гусев А.А., Гусев А.А. Международные стратегические приоритеты Европейского Союза в области экологической политики и охраны окружающей среды. // <http://www.jurnal.org/articles/2008/polit31.html>
6. Fact Sheets on the European Union, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 – P.298

7. Гусев А.А. Политика Европейского Союза. // Институт сравнительной политологии РАН. М., 2004. - 189с.

Дәріс 12

ТАБИҒИ ОРТАҒА РҰҚСАТ ЕТІЛГЕН ФИЗИКАЛЫҚ ӘСЕРЛЕРДІҢ СТАНДАРТТАРЫ.

Дәріс жоспары:

1. Украинадағы экологиялық аудит.
2. Белоруссиядағы экологиялық аудит.
3. Ресейдегі экологиялық аудит.

1.УКРАИНАДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТ.

Экологиялық аудит рәсім ретінде ТМД елдерінде де белсенді дамып келеді. Мысалы, Украинада 2004 жылдан бастап "экологиялық аудит туралы" Заң жұмыс істейді. Украинада және бұрынғы КСРО-ның басқа мемлекеттерінде экологиялық аудиттің нормативтік-құқықтық және әдістемелік базасын қалыптастыру мен дамытуды көбінесе 1990 жылдардың соңында ИСО 14000 экологиялық басқару саласындағы ұлттық стандарттарды қабылдаумен байланыстыруға болады. Алайда, Украинадағы экоаудиттің дамуы Ресейге қарағанда бірнеше жолмен жүрді. Экоаудит бойынша мамандандырылған фирмаларды қалыптастырумен және Ұлттық экоаудиторлық кадрларды даярлаумен (ішінара ресейлік және шетелдік оқу орталықтарында дайындалған) кешікпей, Украина ХХІ ғасырдың басында басым бағыт ретінде экоаудиттің құқықтық негіздерін құруға кірісті, соның салдарынан аталған "экологиялық аудит туралы" Заңның қабылдануы болды. Айта кету керек, Экологиялық аудит процедурасының дамуына айтарлықтай ықпал еткен осы саладағы алғашқы іргелі жұмыстардың бірі, соның ішінде Ресейде де, в. Я. Шевчука, Ю. М. Саталкина, В. Н. ред. бойынша экологиялық менеджмент және экологиялық аудит бойынша оқу құралы болды. (Киев, 1997). 1998 жылы Ресейде экоаудиторларды дайындау үшін оқу-әдістемелік материалдарды әзірлеу кезінде Украина мен Канаданың экологиялық аудит саласындағы ынтымақтастық тәжірибесі, атап айтқанда Днепр бассейнінде қант өнеркәсібі кәсіпорындары үшін экоаудиттің әдістемесін әзірлеу және рәсімін жүргізу бойынша тәжірибесі пайдаланылғанын атап өткен жөн. Соңғы уақытта Украинада экологиялық аудит рәсімін экологиялық экономика жүйесіне және басқарудың барлық деңгейлерінде табиғатты пайдаланудың шаруашылық тетігіне белсенді қолдану мен кірістіру үрдісі орын алуда. Мәселен, атап айтқанда, кәсіпорындардың тұрақты дамуына қол жеткізуге бағытталған менеджменттің интеграцияланған жүйелерін енгізу процесі кеңінен таралған. Мысалы, "Кока-Кола Бевериджиз Украина Лтд" компаниясы ISO 9000 сапасын және ISO 14000 қоршаған ортасын басқарудың сертификатталған жүйесіне ие. Сонымен қатар, компанияның сауда белгісі болып табылатын "Юрське джерело" ауыз суы — Украинада бірінші болып "экологиялық таза" белгісімен сертификатталды. Менеджменттің интеграцияланған жүйелері Севастополь МБСО-да "Стирол" концернінде, "Харьков бисквитная фабрика" ААҚ-да, "Позднякижилстрой" ААҚ-да жұмыс істейді. Бұл өте маңызды-осы Заңның ережелері меншік нысанына және қызмет түрлеріне

карамастан шаруашылық жүргізудің барлық субъектілеріне қолданылады. Украинадағы экологиялық саясаттың осы құралы қалыптасу кезеңінде экологиялық аудит жөніндегі қызмет елдің Сауда-Өнеркәсіп палатасының жұмыс істеуімен тығыз байланыста қаралғанын атап өткен жөн. Мәселен, Донецк сауда-өнеркәсіп палатасының 1999 жылғы 1 қарашадағы № 22 бұйрығына сәйкес осы палата қызметінің экологиялық консалтинг, аудит және менеджмент саласындағы жаңа бағытын қалыптастыру мақсатында облыс кәсіпорындары үшін осы сауда-өнеркәсіп палатасы қызметінің экологиялық консалтинг, аудит және менеджмент саласындағы жаңа бағыты туралы кәсіпорындар мен басқару органдары мен жұртшылық үшін құжаттама, жарнамалық материалдар дайындау қарастырылды.

2. БЕЛОРУССИЯДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТ.

Беларусьте экологиялық аудит әзірге кең тараған жоқ, оның құқықтық және нормативтік базасы ғана қалыптаса бастады. Беларусь Республикасының 2002 жылғы 17 шілдедегі "Қоршаған ортаны қорғау туралы" Заңының редакциясында алғаш рет "қоршаған ортаны қорғау туралы" заң қабылданды. 97" экологиялық аудит", онда, атап айтқанда, экологиялық аудит міндетті түрде заңды тұлғаның немесе жеке кәсіпкердің меншікті қаражаты есебінен кәсіпорындарды жекешелендіру кезінде, сондай-ақ заңды тұлға банкрот болған немесе таратылған, қоршаған ортаға зиянды әсер ететін жеке кәсіпкердің банкроттығы немесе қызметін тоқтатқан кезде, сондай-ақ Беларусь Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген өзге де жағдайларда жүргізілетіні көрсетілген. Экологиялық аудит жүргізу мәселелері Табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігінің 2006 жылғы 27 наурыздағы № 19 "экологиялық аудит жүргізудің кейбір мәселелері туралы" қаулысымен реттеледі. Сондай-ақ экологиялық аудитті дамытуға "Беларусь Республикасының ұлттық сертификаттау жүйесі. Экологиялық сертификаттаудың кіші жүйесі. Сондай-ақ экологиялық сақтандыру, табиғатты пайдаланудың экологиялық тетігін жетілдіру сияқты шаралар. Олардың арқасында республикада экологиялық аудитті қолдану аясы кеңейтілетін болады.

Қазіргі уақытта экологиялық аудит моделін қаржы моделіне жақындату үшін бірқатар орнату ережелері әзірленуде. Қаржылық аудитті соңғысын жүргізу белгілі бір экономикалық тиімділік пен мақсаттылық болуы үшін экологиялық аудиттермен тығыз заңнамалық түрде байланыстыру қажет. Экологиялық аудитті қаржы аудитімен салыстырудан (кестені қараңыз) экологиялық аудит әзірленген базалық ережелер мен қағидаттар негізінде жүзеге асырылатын және қатаң регламенттеу мен шектеулерге ие емес қызметтің ерікті түрі болып табылады. Осы жақындаудың нәтижесі компанияның ішкі саясаты мен сыртқы бақылаушы құрылымдардың мақсаттарына сәйкес жүргізілетін экологиялық аудиттің екі түрі болуы мүмкін, бұл ішкі және сыртқы қаржылық аудит жүйесіне жақындайды.

Экологиялық аудит Экологиялық менеджмент, экологиялық сертификаттау және сақтандыру, қаржы-экологиялық аудит, экологиялық консалтинг, білім беру және ағарту және т. б. саласындағы қызметтерді қоса алғанда, Беларусь Республикасында әртүрлі экологиялық қызметтер нарығының қалыптасуы мен дамуына шешуші әсер етуі мүмкін. Экологиялық аудиттеу Беларусь Республикасындағы экологиялық проблемаларды шешуде айрықша рөл атқара алады. Осылайша, осы Қызмет түрінің арқасында қысқа мерзімде келесі нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- 1) Шикізат және энергетикалық ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру, осылайша қолданыстағы өндірістің қоршаған ортаға теріс әсерін азайту, бұл бүгінгі күні мүмкін болған жерде, негізінен қолда бар әдістер мен құралдар есебінен, сондай-ақ елеулі қосымша шығындарды талап етпейтін әдістер мен құралдар есебінен;
- 2) қазіргі уақытта барынша басым және нәтижелі экологиялық қызмет бағыттарына, оның ішінде ел экономикасына инвестицияларды жекешелендіруге байланысты күш-жігер мен қаражатты шоғырландырудың қажеттілігі мен мүмкіндігін негіздеу;
- 3) экономикалық тәуекелдерді азайту және дамуды болдырмау төтенше жағдайлар.

Осылайша, Беларусьте қазіргі заманғы жағдайларда экологиялық аудиттің қалыптасу проблемасы, экологиялық апаттардың мүмкіндігі, тәжірибеде авариялық жағдайлардың пайда болуы жеткілікті шешілмеген, және де теорияда жеткілікті дамымаған. Экологиялық аудитті одан әрі дамыту оның мәнінің нақты тұжырымдалуын қалыптастырып, айқындауы, туындайтын мәселелерді реттеу және экологиялық аудитті одан әрі табысты дамыту үшін практикалық ұсынымдар мен заңнамалық база әзірлеуі тиіс. Экологиялық аудит басқарушылық шешімдерді қабылдау процесіне, әзірленетін құжаттарға енгізілуі және шаруашылық жүргізуші субъектілер мен табиғи объектілерді экологиялық сақтандыру, экологиялық сертификаттау кезінде пайдаланылуы тиіс. Экологиялық аудиттің табиғат қорғау қызметін практикаға енгізу шаруашылық жүргізуші субъектілердің қоршаған ортаны қорғауға байланысты проблемалар кешенін шешуге ықпал ететін болады. Экологиялық аудитті пайдалану саласын кеңейту шаруашылық жүргізуші субъектілер деңгейінде табиғат қорғау қызметін ынталандыратын, өндірістердің экологиялық қауіптілік дәрежесін, сондай-ақ ықтимал залалдар шамасын бағалау үшін әдіснамалық база құруға ықпал ететін болады.

3. РЕСЕЙДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТ.

Шетелдік тәжірибені талдау негізінде эоаудит рәсімін қолдану бойынша алғашқы әрекеттер 1992 жылы Ресейде қабылданды. Ресейдегі Аудит "көлік кешеніндегі экологиялық аудит туралы ереже" (1993) құжатын қабылдауға байланысты қызметтің қажетті бағыты ретінде анықталды Алайда, бұл құжат мемлекеттік деңгейде кеңінен қолданылмады және экологиялық аудит 1995 жылдан бастап ғана дами бастады, онда экологиялық аудит Мемлекеттік федералдық билік органдарының лицензиясы бойынша жүзеге

асырылатын қызмет түрлеріне ресми жатқызылған 1994 жылғы 24 желтоқсандағы № 1418 "қызметтің жекелеген түрлерін лицензиялау туралы" қаулысын РФ Үкіметі қабылдағаннан кейін. "Қоршаған ортаны қорғау саласындағы жекелеген қызмет түрлерін лицензиялау туралы ережені бекіту туралы" РФ Үкіметінің 1996 жылғы 26 ақпандағы № 168 қаулысы экологиялық жұмыстар мен қызмет көрсетулер рыногындағы қызметті реттеудің жаңа мүмкіндіктерін ашты. Алайда қазіргі уақытта қолданыстағы заңнамада экологиялық аудит осы қызметті лицензиялау тетігі арқылы мемлекеттік реттеуге жатпайды. 1998 жылы Ресейдің экологиялық аудит саласындағы Мемэкология Мемкомының, оның ішінде оларды аттестаттау ережелерін белгілеген бірқатар құқықтық актілері қабылданды. "Ресей Федерациясының 1998 жылғы қоршаған табиғи ортасының жай-күйі туралы" Мемлекеттік баяндаманың материалдарында атап өтілгендей, Ресейдің кеңейтілген халықаралық ынтымақтастығы, заңдар мен стандарттарды, оның ішінде Дүниежүзілік сауда ұйымына кірумен байланысты экологиялық міндеттемелерді үйлестіру жөніндегі міндеттемелер жалпы қабылданған және тиімді басқару рәсімдері мен әдістерін, атап айтқанда экологиялық аудит пен 140001 сериялы халықаралық және мемлекеттік стандарттарға негізделген экологиялық бағдарланған басқару жүйелерін қолдануды талап етті. Табиғатты қорғау бойынша II Бүкілресейлік съездің қарарында (Саратов қаласы, 3-5 маусым 1999 ж.) экологиялық аудиттеу жүйесін дамыту міндеті қойылды. Алайда, осы құжатта айтылғандай, бұл бағытты дамыту жеткілікті дамыған құқықтық және нормативтік базаның жоқтығынан тежелді. Бұл жағдайда Ресей Федерациясының Табиғи ресурстар министрлігі эоаудиторлық қызметті реттеудің тиімді тетіктерін жасауға, көрсетілетін қызметтердің сапасын қамтамасыз етуге және сайып келгенде мемлекеттік басқару органдарының да, шаруашылық жүргізуші субъектілердің де табиғат қорғау қызметіне экологиялық аудитті енгізуге бағытталған бірқатар қадамдар жасады. Айта кету керек, РФ Президенті Ресей Федерациясының Мемлекеттік кеңесінің экологиялық мәселелерге арналған отырысында (1999) өзінің кіріспе сөзінде экологиялық аудит және экологиялық сақтандыру мәселелерін заңнамалық реттеу қажеттілігіне баса назар аударды. Ресейде мұндай заңды федералды деңгейде қабылдауға бастамашылық жасаудың жекелеген әрекеттеріне қарамастан, мұндай заңды қабылдау тәжірибе қажеттілігінен айтарлықтай кешіктіреді. Біздің елімізде оның дамуының бастапқы кезеңдерінде қызметтің осы түрін толыққанды мемлекеттік реттеудің болмауы ірі шетелдік инвесторлар негізінен шетелдік эоаудиторлық фирмалар мен олардың өкілдіктерін тартуына алып келді. Осы кезеңде экологиялық аудит Ресейде халықаралық қаржы және инвестициялық құрылымдар объектілерді жекешелендіру, оларды инвестициялау, шетелдік инвесторларды ескере отырып, табиғатты қорғау бағдарламаларын іске асыру мүмкіндігін қарастыру кезінде рәсім ретінде қолданылды. Алайда, экологиялық аудитті осы кезеңде іс жүзінде шетелдік экологиялық аудиторлық фирмалар (тікелей, өздерінің өкілдіктері мен бірлескен кәсіпорындары арқылы) және негізінен шетелдік және

халықаралық инвестициялық ұйымдардың тапсырыстары бойынша орындады. Осы кезеңде Ресейдегі экоаудиторлық және консалтингтік қызметтердің едәуір көлемін тиісті халықаралық лицензиялары бар шетелдік фирмалар, олардың өкілдіктері орындады. Ресей Федерациясында осы қызмет 2001 жылдан бастап лицензиялауға жатпайтынын ескере отырып, осы салада нақты қандай да бір мемлекеттік реттеу болмады. Бұдан басқа, экологиялық аудит нарығын реттейтін қажетті нормативтік құқықтық құжаттар болмаған жағдайда осы саладағы отандық экологиялық бағдарланған бизнестің дамуы тежеледі. Ресейдің Мемлекеттік Экология комитеті жойылғаннан кейін және оның функцияларын Ресей Федерациясының Табиғи ресурстар министрлігіне бергеннен кейін экологиялық аудитті енгізу тежелді. Тек 2003 жылы ғана осы министрлік "экологиялық аудит туралы" Федералдық заң жобасын әзірлеуге конкурс жариялады. Жұмыс тобы 2004 жылы РФ Үкіметі қарауы тиіс тұжырымдама мен заң жобасын дайындады. Алайда, атқарушы билікті қайта құру осы заң жобасын РФ Мемлекеттік Думасына белгісіз мерзімге кері қайтарды. 2004 ж. қазанда РФ Мемлекеттік Думасында "Ресей Федерациясында экологиялық аудитті заңнамалық қамтамасыз ету туралы" парламенттік тыңдаулар өтті. Экологиялық аудитті дамытудың үшінші кезеңі (2012 жылдан бастап) Ресейдің ДСҰ-ға кіруі, Ресейдің халықаралық экологиялық қауіпсіздік жүйесіне кірігуі жағдайында заңнамалық актілерді, федералдық деңгейдегі нормативтік құқықтық құжаттарды дайындау мен қабылдауға байланысты. Біздің елімізде экологиялық аудит жүйесі бастапқыда келесі бағыттар бойынша дамыды:

1) табиғат қорғау мақсатындағы жұмыстар мен қызметтер нарығындағы қызмет түрлерінің бірі ретінде. Оның мақсаты-экологиялық бағалау рәсімдерінің тиімділігін арттыру, экологиялық бақылау, оның негізінде қоршаған ортаның жай-күйіне теріс әсер етуге қабілетті әртүрлі қызмет түрлері үшін рұқсаттар беру практикасы қалыптасатын болады. Бұл бағыт алды нормативтік рәсімдеу бұйрықта Госкомэкологии Ресей "Об экологическом аудировании Ресей Федерациясының" 30 наурыз 1998 ж. № 181, сондай-ақ "Ресей Федерациясындағы экологиялық аудиттеудің негізгі ережелері" құжатында»

2) табиғат пайдалану аудиті ретінде. Ол ең алдымен тау-кен өндірісінің ерекшелігімен байланысты жер қойнауын пайдалану саласында дамыды. "Жер қойнауын пайдалану аудитінің негізгі ережелері" РФ табиғи ресурстар Министрлігінің бұйрығымен бекітілді "Жер қойнауын пайдалану аудиті жүйесін құру туралы" 1998 жылғы 2 сәуірдегі № 95 қаулысы. Қазіргі уақытта экоаудит табиғат пайдаланудың басқа да салаларын (Су шаруашылығы қызметі, орман шаруашылығы, рекреациялық қызмет және т. б.) белсенді қамтиды.

3) аумақтың, қаланың, муниципалдық құрылымдардың аудиті ретінде (округ, аудан). Ресейде экоаудиттің осы бағыты ең аз мөлшерде әзірленген, бірақ әлеуметтік-экономикалық және экологиялық теңгерімсіздіктің көптеген проблемалары өңірлік және жергілікті деңгейлерде пайда болады.

Толыққанды аудит ресурстарды ұтымды пайдалану бөлігінде ішкі бақылауды тексеру және негізсіз ысыраптарды анықтау мақсатында ресурсты тұтыну аудитін да (қаржылық, табиғи, энергетикалық, адамдық және басқа да ресурстарды білдіреді) қамтиды. Шет елдерде қоршаған ортаны қорғаудағы айқын жетістіктер экологиялық менеджменттің, сондай-ақ экологиялық аудит сияқты қоршаған ортаға әсерді басқару мен реттеудің осындай тетігінің кең ауқымда дамуымен байланысты. Экономиканың әртүрлі секторларында кәсіпорындар мен ұйымдарда перспективалы әдістер мен құралдар негізінде табиғат қорғау іс-шараларын жандандыру қажеттілігі туындады. Нәтижесінде қаржылық аудит қағидаттарында шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметін экологиялық талдау және бағалау тетігі қалыптастырыла бастады.

Ресейдегі экологиялық аудит Аудиттің (қаржылық) және экологиялық-бағытталған қызметтің, атап айтқанда қоршаған ортаға әсерді бағалау, экологиялық сараптама, мемлекеттік сараптама және экологиялық бақылау процедураларының бұрышты ұғымдарын үйлестіре отырып, синтездің өнімі болып табылады. Экологиялық аудит бағалау, сараптама және талдау элементтерін біріктіреді және заңнамалық ережелерге орай экологиялық сараптама немесе мемлекеттік сараптама жүргізілуі мүмкін емес (қолданыстағы, пайдалануға енгізілген объектілер және т.б.) салаларды толтырады, ал мемлекеттік бақылау қоршаған ортаға әсерді пәрменді және тиімді оңтайландыруды қамтамасыз ете алмайды.

Біздің батыс Қазақстанда Қарашығанақ газоконденсаторлық шыққан орын шетел компанияларының альянсымен Бритиш газ, Аджип, Тексако, Лукойл ISO 14000 стандартының нысаналардағы мұнайгаз кешеніне енуіне мүмкіндік береді. Бірінші қадамдар жасалды. 1998 жылы аудан маслихаты сессиясында ҚОӘБ шығатын жерін қарастырған кезде – жиналыста біздің территориялық орган аса қауіпті нысаналар ISO 14000 сәйкес сертифицирленуін ұсынды. Экологиялық сертификация саласында бай Британдық тәжірибені Қазақстан жеріне әкелуге жақсы мүмкін туды.

ТМД бойынша біздің көршілер соңғы кездері экологиялық сертификатты жүргізу үшін заңдылық және нормативтік базаларды құру үшін үлкен жұмыс жасау үстінде. Белорусия экологиялық сертификацияның жүйешілігін жүргізді, эксперт-аудиторлар дайындауға белсенді кірісті. 1996 жылдың мамыр айында Ресейдің қоршаған ортаны қорғау және табиғат ресурстары Министрлігі экологиялық талаптар бойынша міндетті сертификат концепциясын бекітті. Украинада ЭА-ға ену концепциясы жасалуда, ол ЕЖ мемлекеттеріндегі ЭА және экологиялық менеджмент жүйесінде белгілі бір мөлшерде базаланады, сонымен қатар осы саладағы Канада тәжірибесі алынады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Украинадағы экологиялық аудиттеудің ерекшеліктері қандай?
2. Белоруссиядағы экологиялық аудиттеудің ерекшеліктері қандай?
3. Ресейдегі экологиялық аудиттеудің ерекшеліктері қандай?

Әдебиеттер

8. Экологическая политика Министерства охраны окружающей среды Республики Казахстан. Утверждена приказом Министра охраны окружающей среды от «9» ноября 2006 года № 335-п // <http://www.eco.gov.kz/strategiya/politic.php>
9. Калиниченко П.А. Современные тенденции в развитии экологического права ЕС // http://www.eulaw.edu.ru/documents/articles/tend_ekol_prav.htm
10. Современная экологическая политика. // <http://www.greensalvation>.
11. Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество. Издательство-полиграфический центр Воронежского государственного университета. 2007-С.62
12. Гусев А.А., Гусев А.А. Международные стратегические приоритеты Европейского Союза в области экологической политики и охраны окружающей среды. // <http://www.jurnal.org/articles/2008/polit31.html>
13. Fact Sheets on the European Union, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009 – P.298
14. Гусев А.А. Политика Европейского Союза. // Институт сравнительной политологии РАН. М., 2004. - 189с.

Дәріс 13

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА РҰҚСАТ ЕТІЛГЕН ЖИЫНТЫҚ АНТРОПОГЕНДІК ЖҮКТЕМЕНІҢ НОРМАТИВТЕРІ.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Экологиялық менеджмент жүйесіндегі табиғатты пайдалану аудиті.
2. Жер қойнауын пайдалану аудиті
3. Жерді пайдалану аудиті
4. Суды пайдалану аудиті.

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУ АУДИТІ.

Табиғатты пайдаланудың күрделі мәселелерін шешуді экологиялық менеджменттің аудиті қамтамасыз ету керек.

Нарықтық экономикаға көшу бірқатар жаңа экологиялық және экономикалық мәселелерге әкелді. Бұлар табиғи байлық пен ресурстарды бағалау проблемалары, тікелей және нарықтық реттеуші тетіктердің үйлесуі, ақылы экологиялық менеджменттің тиімділігі, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және басқалар. Басқарушылық басқару аудиттері осы күрделі мәселелерді шешуге көмектесуі керек.

Қазіргі уақытта экологиялық менеджмент аудитінде келесі негізгі бағыттар бар:

- жер қойнауын пайдалану жөніндегі аудит;
- жерді пайдалану аудиті;
- суды пайдалану;
- орманды пайдалану аудиті;
- өнімді бөлу туралы келісімді дайындауда аудит және т.б.

2. ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ АУДИТІ

Жер қойнауын пайдалану аудиті - жер қойнауын пайдаланушылардың жер қойнауын пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік актілерге сәйкестігіне тексеру жүргізу және жер қойнауын пайдаланудың тиімділігін арттыру жөніндегі ұсыныстарды әзірлеу тәртібі.

Аудит тәуелсіз аудиторлық фирмалармен және аудиторлармен, тапсырыс берушінің мүддесінде және мемлекеттік лицензия негізінде жұмыс істейді. Аудиттің нәтижелері қоршаған ортаны қорғау жөніндегі аумақтық органдар және геолокациялық бақылау қызметтері тарапынан есепке алынады.

Жер қойнауын пайдалануға арналған аудиттің мақсаты жер қойнауын пайдалану және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану үшін пайдалы қазбаларды игеру, қолданыстағы ережелер мен нормативтік актілер шеңберінде жер асты кеңістігін пайдалануды қамтамасыз ету, кен орындарында халықтың денсаулығын сақтауды қамтамасыз ету үшін ақпараттың дұрыстығын талдау және ұсынымдарды әзірлеу болып табылады; Жер қойнауын пайдалануға лицензия беру шарттарын орындамау, жер қойнауын лицензиясыз (рұқсат етілмеген) пайдалану, жер қойнауын пайдалану және жер қойнауын пайдалану құқығын уақтылы және дұрыс төлеу үшін лицензиялардың заңсыз беруіне жол бермеу.

Жер қойнауын пайдалану аудитінің негізгі міндеттері:

- табиғи ресурстарды ұтымды және кешенді пайдалануды және минералды шикізатты қорғауды жақсарту үшін аймақтарды анықтау;
- минералды шикізатты барлау, барлау және өндіру, өндірілген өнімнің бөлінуі, сондай-ақ оларды өндіру, бөлу және өндіру жөніндегі келісімдерді (келісімшарттарды) жасасу және аяқтау процестерінің кезеңдерінде оларды тасымалдау, өңдеу, сақтау кезеңінде өндіруді бөлу туралы келісімдердің (келісімшарттардың) талаптарын сақтау мониторингі;
- жер қойнауын заңсыз берудің алдын алуға, жер қойнауын лицензиясыз (рұқсат етілмеген) пайдалануға, жер қойнауын пайдалану құқығына уақтылы және дұрыс төлем жасауға және жер қойнауының базасын молайтуға жол бермеу жағдайында жер қойнауын пайдаланудың лицензиялық шарттарын орындауға бақылау жасау;
- жер қойнауын пайдаланудың қоршаған ортаға, халықтың денсаулығына және жер қойнауын пайдаланушылар кәсіпорындарының қызметкерлеріне теріс әсерін төмендету;
- жер қойнауын пайдалану объектілерінің қаржы-шаруашылық қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар дайындау.

Жер қойнауын пайдалану аудитін жүргізу жүйесін құру және іске асыру ландшафт деңгейінде де, жерасты жағдайларында да тіршілік әрекеті қауіп-қатерімен байланысты тау-кен өндірісінің ерекшеліктеріне байланысты. Жер қойнауын пайдалану саласындағы аудит жер қойнауын пайдаланудың нормалары мен ережелерін сақтай отырып, жер қойнауын пайдалану объектілерінің жұмысының экономикалық тиімділігін және халықтың тіршілік әрекетінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін шешімдерді әзірлеуге бағытталған.

Жер қойнауын пайдалануға арналған аудиттер индустриялық аймақтарды кешенді игеру жобаларын әзірлеу кезінде және жер қойнауын пайдаланушылардың кәсіпорындарын құру, қайта құру, қайта құру немесе жабу үшін техникалық-экономикалық негіздемелер әзірлеу кезінде, «Жер қойнауы» бөлімімен реттелетін нормативтік құжаттарға сәйкестігі үшін жобаларды тексеру және қабылданған техникалық шешімдерді бағалау кезінде жүзеге асырылады.

Жер қойнауын пайдалануға аудит жеке немесе аудиттің, энергетикалық аудиттің және эко-аудиттің қоса алғанда, кәсіпорынның жалпы аудитін бөлігі ретінде жүргізілуі мүмкін.

Жер қойнауын пайдаланушылардың аудит объектілері:

- минералдық шикізат пен өнімді тасымалдау және тау-кен-геологиялық қалдықтарды басқару жүйесін қоса алғанда, барлау, тәжірибелік-өнеркәсіптік пайдалану, консервациялау кезеңінде пайдалы қазбаларды өндіру жөніндегі кәсіпорындар;
- шикізат пен өнімдерді қайта өңдеу, тасымалдау және сақтау үшін миналарды, туннельдерді, бункерлерді, танкілерді және басқа да жер асты құрылыстарын пайдаланатын кәсіпорындар;
- жер астындағы арнайы көліктер (метро және т.б.);

- суды, түрлі энергия тасымалдаушыларды, электр энергиясын тасымалдау және тасымалдау үшін пайдаланылатын жер асты коммуналдық қызметтері;
- қалдықтарды және олардың туындыларын тасымалдау жүйесін қоса алғанда, радиоактивті қалдықтарды жер асты полигондары, жабдықтар, пайдалану және консервациялау кезеңінде.

Жер қойнауын пайдалану аудитінің субъектілері: Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган, аудиторлық фирмалар, тәуелсіз аудиторлар.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган басқа мүдделі ведомстволардың қатысуымен: нормативтік-құқықтық құжаттарды әзірлейді; нормативтік-әдістемелік құжаттарды бекітеді; аудиторлар мен аудиторлық фирмалардың аттестациясын ұйымдастырады және жүргізеді; аудиторлық оқыту жүйесін ұйымдастырады; аудиторлық клиент; аудит жүйесінде бақылауды ұйымдастырады және жүргізеді.

Аудиторлық фирмалар: әдістемелік құжаттарды әзірлейді; аудиторлық оқытуды жүргізеді; аудит жүргізу; лицензияларға және аудиторлық бақылауға өтінімдерді қарауға қатысады.

Тәуелсіз аудиторлар: нормативтік және рәсімдік құжаттарды әзірлеуге қатысады; аудиторлық оқытуды жүргізуге қатысады; аудитке қатысуға; лицензияларға және аудиторлық бақылауға өтінімдерді қарауға қатысады.

Жер қойнауын пайдалану аудиті тапсырыс берушінің есебінен қаржыландырылады.

3. ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТІ.

Жерді пайдаланудың экологиялық аудиті жер ресурстарын пайдалануға байланысты қызметтің аудитін білдіреді. Оны қарастырайық.

Жер ресурстарын пайдалану жөніндегі қызметті экологиялық аудиттің мақсаты мыналар болып табылады:

- шаруашылық жүргізуші субъектінің жер ресурстарына әсерін бағалау және қоршаған ортаға әсерін болжау;
- қызметтің түрін ағымдағы жердің және экологиялық заңнаманың, экологиялық нормалардың, нормативтердің, ережелердің және т.б. талаптарына сәйкестігін белгілеу;
- өндірістің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағыттарын анықтау;
- жер учаскелерін жекешелендіру шарттарын анықтау;
- экологиялық қызметтің тиімділігін арттыру.

Экологиялық аудит шеңберінде аудиторлар кәсіпорындар мен ұйымдарға экологиялық талаптарды, нормалар мен ережелерді сақтауға бағытталған профилактикалық шараларды жүзеге асыру бойынша саясатты әзірлеуге, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық тәуекелін азайтуға көмектесуі керек.

Экологиялық аудит шеңберінде мынадай міндеттерді шешу қажет:

- жер ресурстарын пайдаланумен байланысты кәсіпорын қызметі туралы сенімді ақпарат алу;
- кәсіпорындар мен ұйымдарға экологиялық талаптарды, нормалар мен ережелерді сақтауға бағытталған профилактикалық іс-шараларды жүзеге асыру үшін өз саясатын әзірлеуге жәрдемдесу;
- кәсіпорындардың, сақтандыру және қаржы-несиелік операциялардың қаржылық тәуекелдерін дамыту.

Жерді пайдаланудың экологиялық аудитін жүргізу әдістемесі

Жер пайдаланудың экологиялық аудиттері жер пайдаланушыларға жер ресурстарын пайдалану мен қорғаудағы экологиялық талаптарды заңнамалық және нормативтік талаптарға сәйкестігін тексеру және жер пайдалану тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар беру тәртібі болып табылады.

Жер пайдалануды бақылау объектілері меншік нысанына қарамастан жер ресурстарын пайдалану мен қорғауға байланысты қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындар мен ұйымдар болып табылады.

Жер ресурстарын пайдаланумен байланысты қызметке аудит, атап айтқанда:

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңдар мен нормативтік талаптардың экономикалық қызметінің сақталуын тексеру кезінде;
- қоршаған ортаға әсер ететін әр түрлі қызметке рұқсат беру кезінде;
- берілген лицензиялардың талаптарын сақтауды тексеру кезінде;
- жекешелендіру кезіндегі экологиялық факторды ескере отырып, «жылжымалы» бағаны бағалау;
- инвестициялық жобалар мен бағдарламаларды дайындау;
- ықтимал экологиялық тәуекелдерді анықтау.

Экологиялық аудиттің мақсаттары мен міндеттеріне жету үшін әрбір объектіге қолданылатын нормативтік-құқықтық актілердің, нормалар мен ережелердің, стандарттардың комбинацияларын пайдалану қажет. Қажетті ақпараттық база мониторинг (кадастрлық) көрсеткіштерін талдау негізінде экологиялық сараптама кезінде (үлгілеу, үлгілерді талдау) немесе далалық тексеру кезінде статистикалық деректерден алынуы мүмкін.

Жерді пайдалану аудитінің кезеңдері

Экологиялық аудитті жүргізу тәртібі үш кезеңде жүзеге асырылады:

- 1 кезең - Дайындық;
- 2 кезең - негізгі;
- 3 саты - Қорытынды.

Дайындық кезеңі

Келісім жасалды. Жұмыстың көлемін анықтауға келісімшарт жасасуға дайындық барысында, тексерілетін объектінің экологиялық қауіпсіздігінің жай-күйін жіктеуге мүмкіндік беретін кәсіпорынға (алдын-ала шағын аудит) сараптама жүргізу ұсынылады. Аудиторлық келісім-шарт жасалған кезде, жер объектісіне қатысты бағдарлама немесе жоспар аудитор зерттелетін жер учаскесінің сыныптамасын нақты көрсетуі керек, бұл негізінен аудиторлық шараның ерекшелігін айқындайды. Ақпарат көздері - мемлекеттік жерді тіркеудің бастапқы деректері (статистикалық есептіліктің нысандары,

агрохимиялық қызметтің деректері, гидрометеорологиялық қызмет, санитарлық-эпидемиологиялық қадағалау). Жер ресурстарының сапалық сипаттамасындағы айырмашылықтар, сондай-ақ жылжымайтын мүлік объектілері ретінде олардың сипаттамалары жердің түрлерін және санаттарын анықтау үшін негіз болып табылады Қоршаған ортаны қорғауға арналған жер жерлер әрдайым келісімшартта, әсіресе экологиялық аудит бағдарламасында белгіленеді.

Дайындық сатысы аудит жүргізу үшін жоспар немесе бағдарлама шартын жасасу арқылы аяқталуы керек. Жоспардың немесе бағдарламаның мазмұны тапсырмалар ауқымына байланысты. Аудит бағдарламасында жер ресурстарына әсер ететін мәселелердің кең ауқымы бар. Әрбір компания үшін аудиторлық бағдарлама жеке, бірақ жалпы элементтер бар.

Негізгі кезең

Кәсіпорындардағы жердің экологиялық жағдайын талдау кезінде объект туралы толық ақпарат қажет:

- жер учаскесіне меншік құқығына, табиғатты пайдалануға рұқсат беруге, осы сайтта жұмыстарды орындауға лицензияларға,
- ластану көздері мен қалдықтарды көму объектілерін инвентаризациялау, кәсіпорындардың статистикалық есептілік нысандары туралы ақпараты, тұрақты және уақытша жердің бар болуы туралы деректердің жағдайлық карталары,
- кәсіпорындар пайдаланатын жердің есепке алу және экологиялық жай-күйін, топырақ мониторингінің деректері және т.б. сипаттайтын деректер банктерін және деректер базасын басқару жүйелерін қамтиды.

Егер кәсіпорын-жер пайдаланушы жер учаскелерімен операцияларды жүзеге асырса, жер кадастрында көрсетілген актілер туралы ақпарат алу қажет. Көршілес аумақта (табиғи ресурстар кадастры, басқа көздер) экологиялық жағдай туралы ақпарат алу қажет. Аудит процесі экологиялық аудит критерийлерінің сақталуын және сақталмауын анықтау үшін қажетті ақпаратты жинайды, талдайды және жазады. Ақпарат кәсіпорынның қызметкерлерімен байланыс, құжаттарды сараптау, іс-шараларды бақылау және т.б. арқылы жиналады.

Топырақтың ластануын бақылау жүйесіне ерекше назар аударылады. Тексерілген кәсіпорында қолданылатын топырақтың ластануын бақылау жүйесі, қолданылатын жүйенің тиімділігін, құрамдас бөліктердің қажетті жиынтығын, өлшенген зиянды элементтер мен қосылыстардың МҚК мәндерімен салыстырғанда алынған нәтижелердің маңыздылығын өлшеудің осы параметрлерінің тұрақтылығын бағалауды қамтуы тиіс.

Өндірістің немесе басқа қызметтің нәтижесінде өзгертілген жер ресурстары жағдайы туралы толық және сенімді ақпарат алуға, сондай-ақ жер ресурстарына теріс әсерді азайту жөніндегі шараларды әзірлеуге, далалық зерттеулер жүргізу қажет.

Далалық зерттеулер екі кезеңде жүзеге асырылады:

- бар деректерге сәйкес сауалнама жүргізу;
- зерттеу сауалнамасының нәтижелеріне сәйкес аспаптық тексеру.

Аспаптық сараптама мыналарды қамтиды:

топырақтың ластануын зерттеу;

топырақтың беткі қабатын таңдау;

- жауын-шашынның топырақтың ластануын бағалау;

- жер үсті суларының ластануын тексеру;

- жерасты суларының ластануын бақылау.

Далалық және аспаптық зерттеулер жүргізгеннен кейін, ақпаратты талдауға, жинақтауға және далалық зерттеулер туралы есепті жасау керек.

Зерттеу барысында және объектінің экологиялық жай-күйіне аудит жүргізу кезінде аудиторлық есептер пайдаланылады және аяқталады.

Қорытынды кезең

Қорытындыда анықталған кемшіліктерді жою бойынша қорытындылар мен ұсынымдар сипатталады. Есептің соңғы кезеңінде. Есептің мазмұны жоспарға немесе аудит бағдарламасына сәйкес келуге тиіс және аудиттің нәтижелерін және аудиттің барысында анықталған барлық дәлелдемелер мен сәйкессіздіктердің жиынтығын қамтуы тиіс.

4. СУДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АУДИТІ

Суды пайдаланудың экологиялық аудиті суды пайдаланушылардың су ресурстарын пайдалану мен қорғаудағы экологиялық талаптарды заңнаманың және нормативтік актілердің талаптарына сәйкестігін тексеру және суды пайдалану тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар жасау тәртібі болып табылады. Суды пайдалануды бақылау, су шаруашылығы субъектілерін пайдалануға немесе су объектілерін пайдалануға байланысты қызметті жүзеге асыруға қатысты заңнаманың және басқа нормативтік актілердің экономикалық қызметіне сәйкестікті бақылау жүргізіледі.

Суды пайдаланудың аудит объектілері су қорын пайдалану және қорғау жөніндегі қызметті жүзеге асыратын меншік нысанына қарамастан, кәсіпорындар мен ұйымдар болып табылады.

Қызметі су ресурстарын пайдалануға байланысты кәсіпорындар үшін экологиялық аудит мынадай жағдайларда жүзеге асырылады: қоршаған ортаға әсер ететін әр түрлі қызметке рұқсат беру кезінде; инвестициялық жобалар мен бағдарламаларды дайындау кезінде; ықтимал экологиялық тәуекелдерді анықтау кезінде.

Кәсіпорынның бастапқы экологиялық құжаттамасын аудитормен бағалау кезінде деректердің ықтимал келіспеушіліктері, келіспеушіліктер, қателер немесе кемшіліктер талдануы керек. Осы мақсатта статистикалық есептер мен төлем сертификаттарындағы деректер арасындағы айырмашылыққа назар аудару ұсынылады; материалдар мен реагенттердің деректерді тұтынуы мен осы заттармен қоса, шығарындылардың жарияланған көлемі арасындағы сәйкессіздік; Ұйымдастырылмаған төгінділер туралы деректердің болмауы; қоршаған ортаны қорғау жоспарларының жарияланған іске асырылуы мен олардың тиімділігі арасындағы қайшылықтар туралы; ағынды суларды тазарту жүйелерінің жарияланған тиімділігі мен тазалауға арналған реагенттердің нақты шығындары арасындағы сәйкессіздік.

Кәсіпорын су объектілерінің жай-күйі туралы толық және сенімді ақпарат алу үшін су ресурстарын толық көлемде зерттеуді жүргізу қажет. Далалық зерттеулер барысында: кәсіпорынның және аралас аумақтың тікелей суларының ластану жағдайы мен үрдістерін талдау; судың ластануын бағалау; судың қайтарылмайтын көлемін бағалау; су ресурстарына әсер ететін әртүрлі факторлардың әсерін бағалау; судың ластануының сын көздерін анықтау; ластаушы заттардың ұйымдастырылмаған көздерін анықтау; кәсіпорынның іргелес аумағында орналасқан сыртқы көздерді ескере отырып, қолайсыз экологиялық жағдайдың себептерін талдау.

Бұдан әрі, аудиторлар ластанудың түрлері мен көздері бойынша алынған ақпаратты жинайды, оны қоршаған ортаны ластаудың стандартты мәндерінен немесе экспозицияның тиісті көздерімен салыстыра отырып, аудандарды бөлу арқылы схемаға немесе зерттелетін алаңның жоспарына орналастырады. Қорытындылар мен ұсыныстары бар негізгі нәтижелер протокол түрінде ресімделеді.

Далалық зерттеулер нәтижелері мыналарды қамтитын есеп түрінде берілуге тиіс:

- зерттелген аймақтың табиғи жағдайының қысқаша сипаттамасы;
- объектінің сипаттамасы және экономикалық қызметтің сипаттамасы;
- көздері және оның сипаттамалары, басым разряд көздерінің сипаттамасы, stippling диаграммасымен ластаушы көздерінің орналасуына ластаушы, көлемі мен құрамы туралы деректер, сондай-ақ тазарту құрылыстарын түрі сипаттамаларын ағызылуына орналастырады;

Қоршаған ортаны ластаудан қорғау жөніндегі қабылданған шаралар туралы ақпарат;

- орындалған жұмыстардың сатыларының егжей-тегжейлі сипаттамасы, оның ішінде іріктеу және талдау әдістері;
- ластаушылардың тізімі және оның негіздемесі;
- экологиялық жағдайды жақсарту бойынша ұсыныстар;
- құжаттар, кестелер, карталар, графиктер, графиктер көшірмелері.

Су ресурстарын басқару барысында су объектілерін пайдалануды талдау жүргізілді.

Су объектілерінің химиялық, биологиялық, механикалық, жылу әсерімен байланысты негізгі ластануы. Бұл мәселені қараған кезде:

- стационарлық және жылжымалы ластау көздерінің әсерін бағалау;
- су объектілерінің экологиялық санитарлық жағдайы;
- мониторингтің тиімділігі;
- ластаушы заттардың шоғырлануы;
- ағын суларды тазарту және сарқынды суды тазарту жүйелерінің тиімділігін талдау;
- суды тұтынудың және дренаждың сапалық және сандық сипаттамалары;
- суды қайта өңдеу жүйесі қарастырылған.

Зерттеу және алынған нәтижелер негізінде қоршаған ортаға зиянды әсерді азайту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Жер қойнауын пайдалануды тексеру қандай жағдайларда?
2. Жер қойнауын пайдалануға арналған аудиттің объектілерін тізбесін?
3. Жер қойнауын пайдалану аудитін субъектілерінің тізбесін?
4. Жер қойнауын пайдалануға арналған аудиттің нормативтік базасы қандай?
5. Жер қойнауын пайдалануды тексеруді қаржыландыру қалай жүзеге асырылады?
6. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі кәсіпорындар үшін жалпы экологиялық талаптар қандай?
7. Жер қойнауын пайдаланушы қандай жағдайда кенішті игеруге құқылы?

Әдебиеттер тізімі

Негізгі

1. Серов, Г.П. Экологиялық аудит және аудиторлық қызмет: ғылыми-тәжірибелік нұсқаулар / Г.П. Серов. - М.: Дело, 2008. - 408 б.

Сергеева, Т.В. Экологиялық аудит / Т.В. Сергеева. - М.: Бірлік-Дана, 2005. - 208 б.

Қосымша

1. Байдаков, С.Л., Серов, Г.П. Экологиялық аудит. «Аудиторлық қызмет туралы» Федералдық заңға түсініктеме. Байдаков, Г.П. Серов. - М.: Ос-89, 2005. - 224 б.

Серов, Г.П. Экологиялық аудит: тұжырымдамалық және құқықтық база / Г.П. Серов. - М.: Емтихан, 2005. - 768 б.

Дәріс 14

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ТЕРІС ӘСЕРДІ АЗАЙТУ ЖӨНІНДЕГІ ІС-ШАРАЛАРДЫҢ МАЗМҰНЫН АШУ.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. Экологиялық басқарудың жүйелік аудиторлық тапсырмалары
2. Экологиялық менеджмент жүйесінің аудитін негізгі принциптері
3. Экологиялық менеджмент жүйелерінің тиімділігін кешенді бағалау әдістері

1. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ ЖҮЙЕЛІК АУДИТОРЛЫҚ ТАПСЫРМАЛАРЫ

Менеджмент (ағыл. Management) –экономикалық қызметтің тиімділігін арттыру, шығыстарды азайту және пайданы арттыру үшін принциптерді, әдістерді, құралдарды және басқару нысандарын.

1992 жылы Рио-де-Жанейрода адамзат қоғамының және табиғаттың орнықты дамуы туралы мемлекет басшыларының саммиті өтті. Саммитте экологиялық менеджменттің тұрақты дамудың негізгі басымдықтарына және бір мезгілде өндірістік қызметтің және кәсіпкерліктің жоғары басымдықтарына жатқызылуы керек екендігі анықталды. 1993 жылы Дүниежүзілік сауда келісімі бойынша Уругвай раунды келіссөздерінде қоршаған ортаны басқарудың халықаралық стандарттарын құру туралы шешім қабылданды.

Экологиялық менеджменттің міндеттері:

Экологиялық саясат пен міндеттемелерді негіздеу. Экологиялық саясат - кәсіпорынның экологиялық аспектілерімен байланысты және оның экологиялық мақсаттары мен міндеттерін белгілеуге негіз болатын жарияланған принциптер мен міндеттемелер.

Ішкі және сыртқы экологиялық қызметті ұйымдастыру. Төменгі жол - ластаушы заттардың (шығарындылар, қалдықтар, материалдық және энергетикалық ресурстардың пайдаланылуы, жоғары қауіпті заттар мен материалдарды пайдалану және т.б.) шығарындыларын азайтуға бағытталған жоспарланған және жоспардан тыс (қосымша) іс-шаралар мен іс-шараларды іске асыру.

Қызметкерлерді ынталандыру. Қызметкерлерді қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Ішкі экологиялық мониторинг және экологиялық бақылау. Кәсіпорынның жоспарланған көрсеткіштерден ауытқуын ерте анықтау мақсатында өткізілді.

Экологиялық көрсеткіштерді талдау және бағалау. Ұйымның экологиялық тиімділігіне қатысты басқару шешімдерін ұсыну, индикаторларды таңдау, деректер жинау және талдау, қоршаған ортаны қорғау критерийлері туралы ақпаратты бағалау, есептерді дайындау және ақпарат алмасу және осы процесті кезең-кезеңмен қайта қарау және жетілдіру.

Қоршаған ортаны басқару және қоршаған ортаны басқару жүйесін қайта қарау және жетілдіру.

Осы функцияның бір бөлігі ретінде ұйымда бар немесе әлеуетті сәйкессіздіктерге жауап беру рәсімін құруға, енгізуге және сақтауға міндетті. Қазіргі уақытта әлемде қоршаған ортаны басқару жүйелерін енгізу және пайдалану бойынша тәжірибе жинақталды, бұл әлемдік қауымдастыққа оны жүзеге асыру процедураларын реттейтін бірқатар құжаттарды әзірлеуге мүмкіндік берді.

Осы құжаттарға сәйкес қоршаған ортаны басқару жүйесін енгізу тетігі келесі кадамдарға ие:

- бастапқы жағдайды бағалау;
- экологиялық менеджмент жүйесін енгізуді жоспарлау;
- мақсаттарды, мақсаттарды және бағдарламаларды әзірлеу;
- мониторинг (қадағалау жүйесі);
- өнімділікті бағалау;
- экологиялық менеджмент жүйесінің ішкі аудиті.

ISO14000 стандартына сәйкес экологиялық менеджмент жүйесінің экологиялық аудиті сәйкестікті айқындау үшін объективті дәлелдерді алудың жүйелі және құжатталған процесі ретінде түсіндіріледі.

Экологиялық аудит бағдарламалары мен рәсімдері:

- кәсіпорынның басым экологиялық аспектілері;
- аудиттердің жиілігі;
- тиімді жоспарлау және аудиторлық «команданың» жұмысын тиімді ұйымдастыру;
- аудит нәтижелерін белсенді пайдалану;
- аудиторлардың құзыреттілігі;
- Аудиттің жалпы әдістемесі және аудит жүргізу әдістемесі.

Экологиялық аудиттің қорытындысы міндетті түрде кәсіпорында экологиялық менеджментті дамыту бойынша білікті ұсыныстардан тұрады және экологиялық менеджменттің тиімді жүйесін жасауға бағытталған.

Кәсіпорынды тексеру экологиялық менеджмент жүйесін ресми сертификаттау мақсатында мемлекеттік экологиялық бақылауды және басқару органдарына ақпарат беру үшін жүргізілуі мүмкін. Мұндай аудитті осы қызмет түріне лицензиясы бар сыртқы тәуелсіз аудиторлар немесе аудиторлық фирмалар жүзеге асырады. Банктер немесе инвесторлар үшін үнемі сыртқы экологиялық аудит жүргізіледі.

2. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕСІНІҢ АУДИТІН НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ

Экологиялық менеджмент жүйелерінің аудитінің негізгі қағидалары төменде келтірілген..

Аудиттің мақсаттары мен көлемі. Мақсаттарды клиент белгілейді - аудитке тапсырыс беретін ұйым және жұмыс көлемі аудиторлар мен кәсіпорын басшылығы арасындағы консультацияларда анықталады.

Аудиторлардың объективтілігі, тәуелсіздігі және құзыреттілігі. Бұл факторлар аудиторлар өздерінің жұмысында объективті болуға тиіс. Егер осы ұйымның өкілі аудиторлық топта болса, ол әкімшілікке тәуелді болмауы керек. Квалификациялар, тәжірибе, кәсіби дағдылар - бұл клиенттің рұқсатынсыз алынған ақпаратты жария етпеуі тиіс аудиторлардың негізгі қасиеттері. Жүйелі аудиторлық шаралар. Аудит кез-келген экологиялық аудиттің типіне қатысты құжатталған және айқын анықталған әдіснамалар мен рәсімдерге сәйкес қатаң жүргізілгендігімен анықталады.

Жүйелі аудиторлық шаралар. Аудит кез-келген экологиялық аудиттің типіне қатысты құжатталған және айқын анықталған әдіснамалар мен рәсімдерге сәйкес қатаң жүргізілгендігімен анықталады.

Аудиторлық критерийлер. Критерийлер жетекші аудитор мен клиент арасында келісіледі, содан кейін ұйымдарға хабарланады. Критерийлер негізгі және қосымша болуы тиіс және ISO14001 негізгі талаптарына негізделген.

Мысалы, «Экологиялық саясат және мақсаттар» бөлімінде негізгі критерий ретінде кәсіпорынның құжатталған экологиялық саясаты және экологиялық саясатқа сәйкес келетін ұзақ мерзімді құжатталған мақсаттар болуы керек.

Қосымша критерийлер кәсіпорынның экологиялық саясатына мынадай қағидаттарды және міндеттемелерді қосу ұстанымы болуы мүмкін:

- жалғасып жатқан іс-шараларды жүйелі түрде жетілдіру;
- қоршаған ортаға әсерді болдырмау;
- заңды талаптар мен нормативтік құжаттарға сәйкестігі бойынша міндеттемелерді сақтау;
- қоршаған ортаға әсерді болдырмау үшін процестерді дамытуға бағытталған ұзақ мерзімді экологиялық мақсаттардың болуы;
- қабылданған саясат пен міндеттерді кәсіпорынның барлық қызметкерлері мен қызметкерлері мен басқа мүдделі тараптардың, тараптардың және жұртшылықтың назарына жеткізу;
- саясатты, мақсаттарды және т.б. мерзімді шолу, түзету және жетілдіру.

Сол сияқты, негізгі және қосымша критерийлер қабылданған экологиялық саясатқа сәйкес қызметті жоспарлау бөлімдерінде қалыптастырылуы мүмкін; іс-шараларды ұйымдастыру және іс жүзінде жүзеге асыру туралы; орындалатын жұмыстардың ағымдағы бақылауы мен бақылауы туралы; жұмыс нәтижелерін бағалау және талдау; экологиялық менеджмент жүйесін жетілдіру туралы.

Аудиторлар жинаған ақпарат толық, сенімді және сенімді болуға тиіс, сондай-ақ дербес жұмыс жасайтын аудиторлар бірдей аудиторлық критерийлерді пайдалана отырып деректерді бағалау кезінде бірдей нәтижелерге ие болуы тиіс.

Тексеру нәтижелерінің және қорытындылардың сенімділігі. Тексеру нәтижелерінің және қорытындылардың сенімділігі жиналған ақпараттың толықтығы, оның дұрыстығын, анықталған себеп-салдардың және тергеу факторларының дұрыстығымен анықталады.

Аудиторлық есеп. Аудиторлық есеп аудиттің нәтижесі бойынша жазбаша түрде беріледі және ұйымға жіберіледі. Бұл құжат процестің сипаттамасымен және кездесетін қиындықтар мен кедергілерді көрсетумен аудит туралы барлық ресми ақпаратты қамтиды.

Аудиттің нәтижелері қоршаған ортаны басқару жүйесінің экологиялық менеджмент жүйесінің аудиторлық критерийлеріне сәйкестігі туралы ақпаратты, менеджмент жүйесінің үздіксіз жарамдылығы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін басшылық тарапынан ішкі шолу процесінің мүмкіндігін және т.б. туралы ақпаратты қамтиды. Аудиторлық есеп клиентке берілген белгілі бір уақыт кезеңінде беріледі оның мүлкі бар. Аудиттелген ұйым аудиттің нәтижелері бойынша қажетті түзету әрекеттерін жүзеге асыруға жауап береді.

3. ӨНДІРІСТІК КӘСІПОРЫНДАРДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Өндірістік экологиялық менеджмент және басқару жүйелерінің тиімділігін бағалау үшін ISO14001 халықаралық стандартының талаптары мен ұсынымдарын ескере отырып әзірленген келесі әдістемені пайдалануға болады. Техника 5 кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең. Сәйкестікті бағалау елдің экологиялық заңнамасы.

Егер табиғат қорғау заңнамасының талаптары орындалатын болса, онда экологиялық менеджмент жүйесінің тиімділігін бағалаудың бірінші кезеңіне оң қорытынды жасалады.

Екінші кезең. ISO14001 стандарттарының жалпы талаптарына сәйкестікті бағалау. Сонымен қатар:

- жұртшылық пен жұртшылыққа жеткізілетін экологиялық саясаттың болуы;
- экологиялық мақсаттар мен міндеттердің болуы;
- экологиялық менеджмент жүйесіндегі басшылықтың және бағдарламалардың болуы;
- персоналдың жауапкершілігін, оның ішінде оқытуды нақты бөлу;
- кәсіпорынның қолданыстағы қызметінің экологиялық аспектілерін анықтау үшін алдын-ала аудит (шолу) жүргізу;
- қажетті құжаттаманы жүргізу;
- экологиялық менеджмент жүйесінің жұмысын растайтын жүйелі аудитті енгізу.

Барлық көтерілген сұрақтарға оң жауаптармен бірге, бағалаудың екінші кезеңінде соңғы оң қорытынды жасалады.

Ұйым ISO 14001 стандартына негізделген негізгі талаптар және ұйымның осы стандартқа сәйкес келетін экологиялық менеджмент жүйесі бар екенін білдіреді:

- Ұйым қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясатты - ұйымның іс-қимылдарына және экологиялық мақсаттар мен міндеттерді анықтауға негіз болатын ұйымның ниеттері мен принциптері туралы арнайы құжат әзірлеуі керек. Экологиялық саясат компанияның қызметі, өнімдері мен қызметтері жасайтын ауқымы, табиғаты мен қоршаған ортаға тигізетін әсеріне сәйкес

келуі керек. Экологиялық саясат, басқалармен қатар, стандарттарға сәйкестілікке ұмтылу туралы, сондай-ақ экологиялық менеджмент жүйесінің «үздіксіз жетілдіруі» (тұрақты дамуы) және «ластанудың алдын алу» туралы мәлімдемелерді қамтуы тиіс. Құжат ұйымның барлық қызметкерлеріне хабарлануы керек және жұртшылық үшін қол жетімді болуы керек.

Ұйым қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етуді анықтау рәсімдерін әзірлеуі және сақтауы керек (мұнда және басқа жерлерде стандарттар ұйымның қызметімен тікелей емес, сондай-ақ оның өнімдері мен қызметтерімен байланысты әсер туралы айтады). Ұйым сондай-ақ өзінің қызметі, өнімдері мен қызметтерінің экологиялық аспектілеріне, сондай-ақ табиғаттың басқа талаптарына (мысалы, салалық кодтар) қатысты барлық заңды талаптарды жүйелі түрде ескеруі тиіс.

- Қоршаған ортаға тигізетін әсерді, заңнамалық және өзге де талаптарды ескере отырып, ұйым экологиялық мақсаттар мен міндеттерді әзірлеуі керек. Мақсаттары мен міндеттері барынша сандық болуы тиіс. Олар қоршаған ортаны қорғау саясатына негізделген («ластануды болдырмау туралы мұқтаждықты немесе міндеттемелерді білуді қоса алғанда») және әрбір функция (қызмет саласы) мен ұйым деңгейіне белгіленеді. Оларды қалыптастыру кезінде «мүдделі тараптардың» пікірлерін ескеру керек (бұл мүдделердің кәсіпорынның экологиялық аспектілері әсер ететін немесе осы аспектілермен байланысты кез келген топтар мен азаматтар).

- Өз мақсаттарына қол жеткізу үшін ұйым мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін жауапкершілікті, қаражат пен уақытты анықтайтын экологиялық менеджмент бағдарламасын әзірлеуі керек.

- Ұйым жауапкершіліктің тиісті құрылымын анықтаған жөн. Осы жүйенің жұмысын қамтамасыз ету үшін жеткілікті адам, технологиялық және қаржылық ресурстар бөлінеді. Жауапты адам қоршаған ортаны басқару жүйесінің жұмысына ұйым деңгейінде тағайындалуы керек, оның міндеттері басшылыққа ЕМЖ жұмыс істеуі туралы есеп беруді қамтиды.

- Кадрларды даярлауға, сондай-ақ қалыпты бұзылуды дайындауға арналған бірқатар талаптарды орындау керек.

- Ұйым қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етуі мүмкін қызметтің негізгі параметрлерін бақылап немесе өлшеуге тиіс. Қолданыстағы заңнамалық және өзге де талаптардың сақталуын мерзімді тексеру үшін процедуралар белгіленеді.

- Қоршаған ортаны басқару жүйесіндегі мерзімді аудит ұйымның белгілеген критерийлеріне сәйкес келуін, сондай-ақ ISO 14001 стандартының талаптарын қанағаттандырады ма, оның орындалуы және дұрыс жұмыс істеуі керек. Аудитті компания өзі немесе сыртқы тарап жүзеге асыра алады. Аудит нәтижелері компания басшылығына хабарланады.

- Ұйымды басқару оның экологиялық менеджмент жүйесінің жұмысын оның жеткіліктілігі мен тиімділігі тұрғысынан мезгіл-мезгіл қайта қарауы керек.

Экологиялық саясатта, ЕМЖ мақсаттары мен басқа да элементтерінде қажетті өзгерістер туралы мәселе қаралуы тиіс. Бұл аудиттің нәтижелерін, өзгертілген мән-жайларды және «үздіксіз жетілдіру» ниетін ескереді. Жалпы алғанда, стандарттың талаптары «жоспар-жаттығу-бақылау-тексеру» жоспары бойынша ашық циклге негізделген. Барлық процедуралар, олардың нәтижелері, мониторинг деректері және т.б. құжатталған.

Стандарт экологиялық менеджмент жүйесі ұйымды басқарудың жалпы жүйесімен біріктірілгенін білдіреді. Стандарт ЕМЖ-нің жұмысына жауапты тұлғалар басқа міндеттерге ие емес немесе экологиялық менеджментке қатысты құжаттар арнайы құжаттарды басқару жүйесіне бөлінгенін талап етпейді.

Үшінші кезең. ISO14001 талаптарына сәйкестігін сапалы бағалау. Кәсіпорындағы қоршаған ортаны басқару және менеджмент жүйесінің ISO14001 кеңейтілген талаптарына сәйкестігін бағалау, ол мыналарды ескереді:

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық саясатты және жоспарлау қызметін;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті ұйымдастыру;
- Қоршаған ортаны басқару саласындағы нәтижелерді бағалау және қызметті дәйекті жақсарту.

Бағалау үшін әртүрлі сауалнама түрлері пайдаланылады: Бағалау объектілері, Бағалау критерийлері, ISO14001 стандарттарының талаптары, нақты жағдайы. Сауалнаманың барлық сұрақтарына үнемі жауап беру қажет. Егер кәсіпорындағы нақты жағдай ISO14001 талаптарына сай болса, бағалаудың үшінші кезеңінде соңғы оң қорытынды жасалады.

Төртінші кезең. Негізгі сандық критерийлердегі өзгерістер динамикасын бағалау. Индикаторлар кәсіпорын қолданып отырғандай қолданылады және қосымша аудиторлық бағдарлама шеңберінде ұсынылады. Көрсеткіштердің өзгеру динамикасын кем дегенде соңғы үш жылда көрсету маңызды.

Сандық көрсеткіштердің өзгеру динамикасын талдау кезінде бағалаудың негізі оларды талдау кезеңінде жүйелі түрде жақсарту принципі болып табылады. Кәсіпорындағы экологиялық менеджмент жүйесі, іс жүзінде қол жетімді болған жағдайда, кәсіпорынның экологиялық қызметінің барлық аспектілерінде үнемі жетілдіру үрдісі болса, жеткілікті тиімді деп саналады (барлық жоғарыда көрсетілген талаптар мен критерийлер орындалған жағдайда).

Бесінші кезең. Кәсіпорынның қоршаған ортаны басқару және басқару саласындағы сапалы бағалауы. Соңғы кезеңде кәсіпорынның қоршаған ортаны басқару саласындағы әртүрлі, негізінен бастамашылық белсенділігі, соның ішінде осындай қызметті жүзеге асыру ниеті және алынған аралық нәтижелер сапалы бағаланады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

- 1) Басқару дегеніміз не?
- 2) Экологиялық менеджмент дегеніміз не?
- 3) Экологиялық менеджмент жүйесі дегеніміз не?

- 4) Экологиялық менеджмент жүйесінің құрылымы қандай?
- 6) Экологиялық менеджменттің мақсаты қандай?
- 7) Экологиялық менеджменттің негізгі міндеттері қандай?
- 8) нақты кәсіпорындарда экологиялық менеджмент жүйесін енгізу механизмі қандай?
- 9) Әлемдегі қоршаған ортаны басқару жүйесі қандай?
- 10) «Экологиялық менеджмент жүйесінің экологиялық аудиті» анықтамасын беріңіз?
- 11) Экологиялық менеджмент жүйесінің аудитінің мақсаттары қандай?
- 12) Экологиялық менеджмент жүйелерінің экологиялық аудиті қандай нысаны бар?
- 13) Аудиттің экологиялық менеджмент жүйесінің негізгі принциптері қандай?
- 14) Кәсіпорындардың экологиялық менеджмент жүйесін тексеру әдістемесін сипаттаңыз?
- 15) ИСО 14001 ұйымының ұйымға қандай негізгі талаптары бар және оны сақтау ұйымда осы стандартқа сәйкес келетін экологиялық менеджмент жүйесі бар дегенді білдіреді?

Пайдаланылған әдебиеттер

1. **Серов, Г.П.** Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство / Г.П. Серов. – М.: Дело, 2008. – 408 с.
2. **Сергеева, Т.В.** Экологический аудит / Т.В. Сергеева. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 208 с.
3. Экологическое право. Курс лекций и практикум: учебное пособие для вузов / под ред. проф. Ю.Е. Винокурова. – М.: Издательство «Экзамен», 2007. – 543 с.
1. **Байдаков, С.Л., Серов, Г.П.** Экологический аудит. Постатейный комментарий к Федеральному закону «Об аудиторской деятельности» / С.Л. Байдаков, Г.П. Серов. – М.: Ось-89, 2005. – 224 с.
2. **Серов, Г.П.** Экологический аудит: концептуальные и организационно-правовые основы / Г.П. Серов. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

Дәріс 15

ЭМИССИЯ ЖОБАЛАРЫН ӘЗІРЛЕУ ПРОЦЕСІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МОНИТОРИНГ ОРНЫН АНЫҚТАУ.

Қарастырылатын сұрақтар:

1. BS 7750 және BS 8555 стандарттары.
2. EMAS аудит және экологиялық менеджмент схемасы
3. ISO 14000 сериясы стандарттары

Осыған байланысты, ең алдымен, экологиялық менеджментті дамыту шеңберінде әдіснама жетілдіріліп, экологиялық аудиттің тәжірибесі кеңейтілді, экологиялық менеджмент жүйесіне қойылатын талаптарды белгілейтін экологиялық менеджмент жүйелерінің стандарттарын қарастырған жөн.

1. BS 7750 ЖӘНЕ BS 8555 СТАНДАРТТАРЫ

Стандарттау жөніндегі Британдық ұйым (BS 7750) экологиялық менеджмент жүйелерінің ерекшеліктерін әзірлеу үшін сапаны басқару стандарттарын қолдану (ұлттық және халықаралық - ISO 9000 сериялары) және әртүрлі ұйымдардағы қоршаған ортаны басқару жүйелерінің жұмыс тәжірибесі 1992 жылы қолданылды. Британдық стандарттау ұйымы **BS 7750** стандартын әзірлеуге арналған «Экологиялық менеджмент жүйелерінің ерекшеліктер» (Specification for Environmental Management Systems) экологиялық менеджмент жүйесінің бірінші стандарттары (British..., 1992). **BS 7750** стандарты **BS 5750** (және **ISO 9000**) сапа стандарттарының талаптарына толығымен жазылған. *Стандарт кәсіпорынның экологиялық іс-әрекеттеріне қойылатын талаптарды белгілемейді және анықтамайды, бірақ ол экологиялық менеджменттің тиімді жүйесін құру, экологиялық ұйымның экологиялық аудитін дамыту үшін пайдалы, ол тұтастай алғанда ұйымның экологиялық көрсеткіштеріне әсер етуі керек.*

Бастапқы кезеңде британдық кәсіпорындар өздерінің қызмет сипаттамаларын **BS 7750** қағидаттарымен өз еркімен теңестіреді деп болжанған болатын. Кейінірек басқа мемлекеттер Ұлыбританияға қосылды және оқу-әдістемелік нұсқаулармен бірге әзірленген стандарттар халықаралық құжаттарды дайындау үшін негіз болды.

BS 7750 стандарты экологиялық менеджмент жүйесін әзірлеу мен енгізудің келесі кезеңдерін қарастырады:

1. Жағдайды алдын-ала қарау. Кәсіпорынның жұмыс істеуі үшін барлық экологиялық нормативтік талаптарды анықтау керек, сондай-ақ осы мекемеде қандай басқару элементтері қолданылғанын анықтау қажет.
2. Кәсіпорын қызметінің және өнімдерінің барлық аспектілерін қамтитын экологиялық саясат туралы мәлімдеме әзірлеу және барлық уәкілетті тараптарға (бөлімшелер, тұлғалар) түсіндірілді және қабылданды.

3. Экологиялық менеджмент жүйесіндегі жауапкершілік пен міндеттер құрылымын анықтау.

4. Кәсіпорынның қоршаған ортаға әсері дәрежесін бағалау. Атмосфераға шығарылатын шығарындылардың сипаттамалары, су объектілеріне төгінділер, қалдықтарды кәдеге жарату және жеткізуші кәсіпорындардың экологиялық аспектілерінің сипаттамасы белгіленген стандарттар тізбесін құру қажет.

5. Кәсіпорынның экологиялық мақсаттары мен міндеттерін әзірлеу.

6. Өндірістегі процестердің және қоршаған ортаға әсер етуі мүмкін кәсіпорынның іс-әрекеттерінің кезеңдерін анықтау және олардың жұмыс істеу жүйесіне бақылау жасау.

7. Экологиялық менеджмент бағдарламасын әзірлеу, оны жүзеге асыруға жауапты аға менеджер тағайындау. Бағдарлама қазіргі заманның ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның барлық өткен қызметімен, сондай-ақ жаңа өнімдердің өмірлік циклінің қоршаған ортасына ықтимал әсерін есепке алу үшін жасалуы тиіс.

8. Қоршаған ортаны басқару жүйесінің аудиторына жүйенің жұмыс істейтінін анықтауға және компанияның қоршаған ортаға әсерінің барлық маңызды аспектілерін есепке алуға мүмкіндік беретін егжей-тегжейлі нұсқаулықты әзірлеу және жасау.

9. Экологиялық маңызы бар барлық іс-шараларды және т.б. тіркеу жүйесін құру, мысалы, экологиялық саясаттың талаптарын бұзу фактілерін жазу, ахуалды жақсарту бойынша қабылданған шаралардың сипаттамасы, инспекциялардың нәтижелері мен мониторинг туралы есептер.

10. Тексерулер. **BS 7750** аудит талаптарына процедуралар мен тексеру жоспары бойынша нұсқаулық кіреді. Бұған қарамастан, ұйымдастыру аккредиттеу түсіну тыңдау арқылы **BS 7750** үшін (ішкі тыңдау сыртқы тексеру нәтижелерін алуы мүмкін және т.б. жоспарланған мақсаттарына сәйкес операция экологиялық менеджмент жүйесінің, міндеттері, құрылымы, анықтау мақсатында қолға жүйелі бағалауды түсінді экологиялық менеджмент жүйесі бар тиімсіз іске және кәсіпорын саясатының экологиялық талаптарға сай болып табылады.

BS 7750 Финляндия, Нидерландия және Швеция тарапынан қабылданды. Франция, Ирландия және Испания өздерінің стандарттарын әзірледі. Австрия қоршаған ортаны басқару жүйелерінің халықаралық талаптарының жариялануын күтуді жөн көрді.

2003 жылы Ұлыбритания **BS 8555: 2003** «Экологиялық тиімділікті бағалауды қоса алғанда, экологиялық менеджмент жүйелерін кезең-кезеңмен енгізу бойынша нұсқаулық» (British..., 2003) жаңа стандартын әзірледі. Стандарт БҰҰ-ның Қоршаған ортаны қорғау, азық-түлік және ауылдық аумақтарды дамыту министрлігінің, Ұлыбританияның Сауда және өнеркәсіп департаментінің және Британдық ұйымның қолдауымен, бірінші кезекте шағын және орта кәсіпорындарға бағытталған және «14000 және One Solutions» арқылы жүзеге асырылатын СЭМ-ні кезең-кезеңмен енгізу

бойынша, пилоттық жобаның нәтижелері негізінде стандарттау бойынша дайындалды.

BS 8555: 2003 ISO 14001 және **ISO 14031** стандарттарына негізделген, бірақ олармен толықтай сәйкес келмейді және формальды нұсқаулық болып табылады (яғни, оны СЭМ үшін стандартты орнату талаптары ретінде қарастыруға болмайды). **BS 8555** кәсіпорындарды ынталандыруға, СЭМ-ны кеңінен таратуға бағытталған жана тәсілді сипаттайды.

Стандарт СЭМ-нің іске асуын сипаттайды, ол алты төмендегідей кезеңдер бойынша жүзеге асырылуы мүмкін:

1-кезең. Негізгі міндеттемелердің орындалуы және анықталуы **2-кезең.** Заңнамалық және басқаларды анықтау және орындау талаптары **3-кезең.** Мақсаттарды, міндеттерді және бағдарламаларды әзірлеу **4-кезең.** Экологиялық менеджмент жүйесін енгізу және пайдалану **5-кезең.** Тексеру, аудит және қайта қарау

6-кезең. Экологиялық менеджмент жүйесінің сәйкестігін растау (екінші тараптан аудит және жеткізу тізбегінде растау, СЭМ сыртқы бағалауға дайындық (6-кезең, ISO 14001 кезеңі) және EMAS-ға тіркелуге дайындық (2-6-кезеңдерінің 6-фазасы).

Стандарт ұсынған алты іске асыру кезеңдерінің әрқайсысы бірнеше қадамға бөлінеді. Алғашқы бес кезең СЭМ әзірлеу және енгізуімен байланысты. Әрбір фазаны аяқтағаннан кейін және келесіге көшкенге дейін, ұйымдарға фазаның сәтті аяқталғанын және **BS 8555** талаптарына сәйкес келуін қамтамасыз ету үшін ішкі аудит жүргізуге кеңес беріледі. Алтыншы кезең тиісті фазалармен **ISO 14001** стандартына сәйкес СЭМ сертификатын алғысы келетін ұйымдар үшін және / немесе сыртқы экологиялық есептілік үшін **EMAS** талаптарына сәйкес келу және схемаға тіркелу қажет.

Стандарттағы әрбір фаза жалпы схема мен әрбір кезең туралы ақпаратты қамтитын стандартталған кесте арқылы сипатталады.

Кезеңдер туралы ақпарат алуға оның атауы, фаза және кезеңдердің сандарын қамтиды және «неге» бөлімі - ақпарат кезеңі аясында ұсынылған іс-шаралар мен мақсаттары туралы ақпарат, «қашан» - іс-әрекет уақыт туралы ақпаратты, «кім» - бақылау жүйесіндегі деңгейлері мен топтар тізімі ол «ұсынылған үлес», іске асыру сатысында тартылуы ықтимал - сатылы іс-қимыл жүзеге асыруды қамтамасыз етеді элементтері, «типтік нәтижелері» - құжаттамалық немесе өзге де ұсынылған іс-шаралары нәтижелерінің мысалдар (нәтижелері бойынша шектелуі мүмкін емес және «жетістік критерийлері» - табысты іске асыру критерийлері туралы ақпарат алынады. Фазаның ішкі аудиті фазаға кіретін кезеңдерге қол жеткізудің барлық критерийлері үшін сенімді объективті дәлелдердің болуын белгілеуі тиіс. Фазаны сәтті аяқтау барлық сатылардың орындалуымен, ұсынылатын барлық іс-шаралардың кепілді түрде жүзеге асырылуымен және қажет болған жағдайда түзету әрекеттерін енгізумен қамтамасыз етіледі. Осылайша, стандарт СЭМ толық іске асыруға қатысты прогресті кезеңдік («бір фазалық») растауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл бірнеше негізгі артықшылықтарға ие,

бірақ оның негізгі мақсаты ұйымдардың қаржы және адам ресурстарына қатысты шектеулеріне байланысты мәселелерді шешу болып табылады. Бұдан басқа, стандарттар қолданыстағы тәуекелдерге сәйкес келетін экологиялық тиімділікті басқару деңгейін қамтамасыз етуге, инвестициялардың максималды кірістілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін салаларды анықтауға және кеңейтуге, мүдделі тараптарға СЭМ-ті жүзеге асырудағы ұйымның жетістіктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Стандарт СЭМ енгізудің белгілі бір фазаларын сәтті өтуі туралы үшінші тараптың растауды немесе жариялауды қалайтын ұйымдар пайдалануы мүмкін. **BS 8555** жеткізушілерге икемді талаптарды береді.

2. EMAS АУДИТ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ СХЕМАСЫ

1993 жылы Еуропалық қауымдастық Кеңесі «Өнеркәсіптік сектордағы компанияларды Қоғамдық экологиялық басқару және аудит схемасына ерікті түрде қатысуға мүмкіндік беретін ереже» қабылдады. Құжат «**Эко-менеджмент және аудит схемасы**» (**Eco-management and audit scheme or EMAS**)» анықталды, ол қатысушы кәсіпорындардың басқару жүйелеріне қойылатын талаптарды қамтитын **BS 7550** талаптарына ұқсас, бірақ экологиялық есептерді жариялау ережесімен толықтырылған, ЕС елдерінде кәсіпорындар мен ұйымдарды тіркеуге және аккредиттеуге қойылатын талаптар (ЕС-Ресей, 2009). Кәсіпорындар **EMAS**-ға 1995 жылдан бері сертификатталған.

EMAS дамуының мақсаты кәсіпорын индустриясының экологиялық көрсеткіштерін бағалау және жақсарту және халықты экологиялық ақпаратпен қамтамасыз ету үшін жағдай жасау болып табылады. Экологиялық менеджмент жүйелерін енгізу кәсіпорындардың экологиялық көрсеткіштерін үздіксіз жақсартуға мүмкіндік береді деп болжануда:

- экологиялық саясат пен экологиялық бағдарламаларды әзірлеу және енгізу;
- параметрлерді кезеңдік объективті және жүйелі бағалау
- кәсіпорынның барлық бөлімшелерінің қызметі;
- халықты кәсіпорын туралы экологиялық ақпаратпен қамтамасыз ету

Ұйым талаптарына сәйкес тіркеу (сертификаттау) ерікті болып табылады; Жүйе тек қана өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін құрылды.

Қоршаған ортаны қорғау орталығы (Ұлыбритания) сарапшыларының пікірінше, экологиялық менеджмент жүйесін енгізудің артықшылықтары (сәйкесінше және ынталандыру) мыналар болып табылады:

- менеджмент негізгі қызмет түрлеріне баса назар аударады - бұл барлық проблемаларды басымдылықпен бағалаудан басталады;
- проблемалар оңай шешіледі, үлкен жауапкершілікке қол жеткізіледі, міндеттердің анық бөлінуі, жүйелі тәсіл
- суды, энергияны, шикізатты тұтынуды ұтымды ету, қалдықтарды азайту есебінен шығындарды төмендету мүмкіндігі бар;

- қоршаған ортаны қорғау заңнамасының өзгерген талаптарына кепілдік беру;
- әділеттілікке жету қаупі барынша азайтылады;
- барлық тараптардың мүдделері есепке алынады (қызметкерлер мен сыртқы қатысушылардың арасындағы жұртшылық арасындағы міндеттерді хабардар ету және бөлу);
- Қоршаған ортаның үздік көрсеткіштеріне байланысты нарықтағы компанияның жағдайын жақсартады;
- қоршаған ортаның көрсеткіштерін нақты жетілдіруге қол жеткізілді, яғни іске асырылған процестердің, қызметтер мен өнімдердің қоршаған ортаға әсерінің төмендеуі байқалады.

EMAS талаптарына сәйкес экологиялық менеджмент жүйесінің циклі бес негізгі компонентті қамтиды:

1. экологиялық саясатты дамыту және нақты міндеттерді шеше отырып, нақты экологиялық маңызды мақсаттарға қол жеткізу жөніндегі ұйымның міндеттемесін сипаттайтын құжаттың (өтініштің) әзірленуі;
2. қолданыстағы жағдайды бағалау, яғни табиғат қорғау жүйесінің жұмыс істеу тиімділігіне қатысты бастапқы сипаттамаларын белгілеу;
3. кәсіпорынның экологиялық саясатының мақсаттарына сәйкес келетін нақты міндеттерді (яғни жақсартуға жататын қызметтің осы сипаттамаларын белгілеу) қалыптастыру;
4. экологиялық бағдарламаны әзірлеу, міндеттерді шешудің жолын және сатысын нақтылау;
5. ұйымның алдына қойылған міндеттерді және экологиялық менеджмент жүйесінің жұмыс істеуін кәсіпорынның экологиялық көрсеткіштерін жақсарту болып табылатынын тексеру үшін экологиялық аудитті жүргізу.

3. СЕРИЯСЫ ISO 14000 ЭКОЛОГИЯЛЫҚ СЕРТИФИКАЦИЯ БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР

Сериясы ISO 14000 халықаралық стандарттың табиғат пайдалануды басқару жүйесін Техникалық комитет 207 (ТК 207) жасаған, ал ол халықаралық стандартизация ұйымымен (ISO) 1993 жылдың қаңтар айында құрылған. Бұл комитетте 60 астам елден тұрады. Қазіргі кезде ТК көптеген стандартты проекттер жасаумен айналысуда, олардың қатарына табиғат пайдалану жүйесін басқару, экологиялық аудит, экологиялық көрсеткіштерге баға, экологиялық белгілеу, тіршілік цикілінің анализі және өнім стандарттарынаң экологиялық аспектілері. ISO 14000 сериясы бүкіл әлем бойынша табиғат пайдалануды бірегей, тиімді және сәтті басқару үшін жасалған.

ISO 14000 стандарты бүкіл әлем бойынша түрлі ұйымдарға көптеген экологиялық проблемаларды жүйелік негізде шешуге көмектеседі, және де бұнымен экологиялық көрсеткіштердің жақсаруына мүмкіндік туғызады. Олар компания жұмысының табиғат пайдалануды басқарудағы барлық мүмкін аспектілерін қамтиді, соның ішінде экологиялық тіркеудің іске асу

мүмкіншіліктерін, өнімге туындайтын наразылықты жоюды, өнімдің тіршілік циклінің анализін, мемлекеттік органдар мен халыққа берілетін ақпараттарды толтыру формаларын.

ISO 14000 стандарты табиғат пайдалануды басқару жүйесін сипаттайды және ұйымдарға экологиялық саясаттың негізін құруға, экологиялық факторлар мен олардың мүмкін әсерлерін анықтауға, талаптар мен заңнамалар, нормотивтік құжаттар арасындағы сәйктікті анықтауға, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мақсаттар мен міндеттерін анықтауға, саясатты жүзеге асыру үшін және бақылау программасын жеңілдету үшін арнайы құрылымдар құру мен әрқашан өзін жақсарту процестеріне арналған. ISO 14000 стандарты халықаралық стандарт проекті түрінде болады, алайда көптеген компаниялар өзінің өнімдерін сертификациялауда пайдаланады.

ISO 14010-14012 стандарты экологиялық аудит процедурасын сипаттайды, ал ол тек соңғы жылдары дамыды. Аудит – бұл систематикалық құжатталған процедура, ол өндіріс қаншалықты талаптарға сай екенін анықтайды. Аудит процедурасын одан дәтеренірек сипаттау үшін осы үш құжат жасалған. ISO 14010 стандарты белседілік, тәуелсіздік және компетентілігі, дәлдігі және процедура жүйелігі, және оған байланысты жүретін талаптар сұрақтарын қамтиды. ISO 14012 стандарты аудит жүргізуге негіз дайындайды, тексеріске ынталы жақтар: тапсырушы, аудитор, аудит жасалушы, міндетін сипаттайды. ISO 14012 стандарты аудитордың біліміне, жұмыс мүмкіншіліктеріне талаптар қояды.

ISO 14010-14012 топтарына жататын құжаттар экологиялық белгілеуге жатады. Өкінішке орай, көптеген жағдайларда өнім қорабындағы ақпарат сатып алушыларға жеткіліксіз болады, бұл сатушының өндірушіге деген сенімін азайтады. Бұл өндірушіні одан әрі өнімін жақсарту жолдарын іздестіруге ұйғарады. Бұны жасаушылардың негізгі міндеті белгіленген программаларды классификациялау болды. Үш типті категориялар бөлінді. ISO 14031 стандарты өнеркәсіптің экологиялық көрсеткіштерін анықтау әдісін ұсынады. Бұнда негізгі көңілді технологиялық операциялар мен ұйымдастыруға бөлу керек. ISO 14040-14043 құжаты өнімнің тіршілік цикліне баға беруі оның қоршаған ортаға әсерін анықтауға көмек береді.

Өзін тексеру үшін сұрақтар.

1. Қандай стимул экологиялық бағдарламаларды енгізуде ең тиімді болып табылады?
2. Сай болу экологиялық сертификациясына түсінігіне нені білдіреді?
3. Халықаралық сериясы 14000 стандартын кім жасаған?
4. Халықаралық сериясы 14000 стандарты қандай қызметтерді атқарады?
5. Сериясы 14000 стандарттардың қайсысы табиғат пайдалану жүйесін бақылауды сипаттайды?
6. Сериясы 14000 стандарттардың қайсысы экологиялық аудит процедурасын сипаттайды?
7. Сериясы 14000 стандарттардың қайсысы экологиялық белгілеуге қатысты?
8. Сериясы 14000 стандарттарының қай бөлімі өндіріс ұйымының көрсеткіштерін анықтайтын әдісті сипаттайды?
9. Сериясы 14000 стандарттарының қай бөлімі өнімнің тіршілік цикліне баға беруге қатысты.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Лукьянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования. Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002, с.260-272.
2. Нуркеев С.С., Мусина У.Ш. Экология, Алматы, 2005, с. 308-309.
3. Экологический кодекс, 2007, с.102-114.

4. Закон республики Казахстан «О техническом регулировании» от 9 ноября 2004 г., Алматы: Юрист, "2007, 172 с.